

Scholen en Schoolmeesters in Tilburg

1532 - 1858

C.J. Weijters

BOEKHANDEL GIANOTTEN B.V.
TILBURG-BREDA
1981

INHOUD.....	1
TEN GELEIDE	3
VOORWOORD.....	4
I. SCHOOL EN SCHOOLMEESTERS IN TILBURG	
VÓÓR 1650.....	5
1. In de Middeleeuwen had Tilburg al een parochieschool.	
2. De oudste bronnen over het onderwijs in Tilburg.	
3. Tilburg had ook een Latijnse school.	
4. De Tilburgse Zondagsschool.	
5. Het schoolgebouw.	
6. De maatschappelijke positie van de schoolmeester.	
7. Nadere kennismaking met enkele Tilburgse schoolmeesters.	
8. Lijst van Tilburgse schoolmeesters vóór 1650.	
II. ENIGE NOTITIES OVER HET ONDERWIJS IN	
TILBURG IN HET TIJDVAK 1650-1795.....	39
1. Hoofdschool en bijscholen.	
2. Het Schoolreglement van 1655.	
3. De school op de Veldhoven vervangt die van de Hasselt.	
4. De strijd om de katholieke bijschooltjes.	
5. De positie van de schoolmeester.	
6. Het schoolbezoek.	
7. De strijd over de benoeming van de bijschoolmeesters.	
8. Droeve aftocht van twee Tilburgse schoolmeesters.	
9. Latijnse scholen.	
10. De intrede van de Franse school in Tilburg.	
11. Een "goede veel gepreese" Franse school.	
12. De Franse school van Jean Duperron.	
13. Moeilijkheden na een overhaaste benoeming.	
14. De laatste Franse scholen in de 18e eeuw.	
III. DE SCHOOL OP DE VELDHOVEN IN	
MOEILIKHEDEN	89
1. Inleiding.	
2. De schoolwet van 1806.	
3. Het lager onderwijs in Tilburg tot ca. 1840.	
4. De eerste klachten over meester Mutsaers.	
5. Onder het "accord" van 1840.	
6. De kwestie opgelost in 1848.	
7. De toestand onder meer J. Vingerhoets.	
LITERATUUR EN BRONNEN	108
BIBLIOGRAFIE C.J. Weijters 1940-1980 door Ronald Peeters	111

TEN GELEIDE

Toen ons, bij de Archiefdienst van de gemeente Tilburg, nu ongeveer een jaar geleden duidelijk werd, dat de heer Weijters naar een mogelijkheid zocht om een aantal in manuscript gereed liggende artikelen van zijn hand over de geschiedenis van het onderwijs in Tilburg gebundeld uit te geven, hebben wij niet lang gearzeld om daaraan onze medewerking te verlenen en te bemiddelen bij een uitgever. Wij vonden het zelfs een welkome gelegenheid om hulde te brengen aan deze nestor onder de plaatselijke geschiedschrijvers, die in een periode dat de Archiefdienst daarvoor zelf niet voldoende toegerust was of toen daarvoor bij een gemeentebestuur nog niet zoveel belangstelling was, een functie heeft overgenomen, die we nu essentieel vinden. Hij heeft in de loop van de jaren een schat aan gegevens over de plaatselijke geschiedenis, die verborgen waren in onze archieven en verzamelingen voor een brede schare lezers bereikbaar gemaakt. De aan dit boekje toegevoegde lijst van publicaties bewijst hoe actief de Heer Weijters op dat punt is geweest. Hij heeft daarmee ontelbaren plezierige en leerzame momenten verschaft, en wat nog mooier is, velen ertoe gebracht om zelf ook de weg naar en in de archieven te zoeken. Ik herinner mij in ieder geval dat ik zelf ooit in mijn jaren op de middelbare school op schaamteloze wijze misbruik heb gemaakt van zijn artikelen in "Rooms Leven" bij het schrijven van opstellen over de Tilburgse historie, die mijn leraar Nederlands beloonde met een mager punt, omdat hij ze zo weinig "oorspronkelijk" vond. Ik heb me die terechte kritiek aangetrokken, en ik geloof, dat de Heer Weijters dat heel passend en juist zal vinden. Hij is immers ook in zijn geschriften altijd een "onderwijzer" gebleven in de beste betekenis die dat woord heeft. Hij probeert de mensen te leren met de historie om te gaan, hij wil ze laten begrijpen en grijpt het locale onderwerp, waarmee hij bezig is vaak aan om zijn lezers meer algemene kennis bij te brengen. Hij wil geen wetenschap bedrijven, maar hij wil laten wéten. Hij haat voetnoten, niet omdat hij niet nauwkeurig zijn bronnen zou citeren, dat doet hij beslist wél, maar omdat ze de aandacht van het betoog afleiden. Ze maken het verhaal misschien vanuit wetenschappelijk oogpunt gezien beter controleerbaar, maar niet meer bevattelijk. Dat laatste is voor hem het allerbelangrijkst. Zijn schrijftrant is daarmee in overeenstemming. Wie Weijters' artikelen leest, hoort en ziet hem voor zijn klas, een klas die heel Tilburg omvat.

Ik hoop dat sommige van zijn "leerlingen" de kunst om zo te schrijven van hem afgekeken hebben. We hebben ze nodig in deze tijd, waarin we toch zoveel waarde hechten aan wat men noemt het "educatief bezig zijn" en de zogenaamde educatieve medewerkers in elke opsomming van gewenste personeelsuitbreiding voorkomen. Moge dit boekje, over een onderwerp, dat zeker symbolisch te noemen is, ook in dit opzicht leerzaam zijn.

Oktober 1981.

G.J.W. Steijns, archivaris.

VOORWOORD

Het initiatief tot deze uitgave ligt niet bij mij, maar bij de heer L. Lange-
weg. Ik zeg hem daarvoor hartelijk dank.

Hetgeen ik nu de eer en het genoegen heb de lezer in dit boekje voor
te zetten, is maar eenvoudige kost, die ook eenvoudig wordt opgediend. Dat is
althans de bedoeling geweest. Bij de behandeling van de verschillende onder-
werpen heb ik er ernstig naar gestreefd in opzet en woordkeuze eenvoudig en
duidelijk te zijn met de bedoeling de kring van lezers zo breed mogelijk uit te
zetten. De gewone Tilburger met belangstelling voor de geschiedenis van zijn
stad zou deze bijdrage om de geschiedenis van Tilburg onder de bevolking
meer bekendheid te geven, met vrucht en met genoegen moeten kunnen lezen.
Ik kan slechts hopen, dat ik hierin niet al te ver beneden redelijke eisen
gebleven ben.

Drs. G. Steijns, gemeentearchivaris van Tilburg en zijn medewerkers Arjan
van Loon en Ronald Peeters ben ik zeer erkentelijk voor hun spontane
medewerking.

Graag betrek ik in deze erkentelijkheid ook Boekhandel Gianotten, die zo
bereidwillig was deze uitgave te verzorgen en op zich te nemen.

De schrijver.

I

SCHOOL EN SCHOOLMEESTERS IN TILBURG VÓÓR 1650

1. In de middeleeuwen had Tilburg al een parochieschool

Al is ons geen enkel direct gegeven bekend over het bestaan van een school in Tilburg gedurende de Middeleeuwen, toch mogen wij als vaststaand aannemen, dat hier zeker sinds de 14e eeuw een school was. Naar de mening van *Prof. Dr. R. Post* bestaat er bijna geen historische kwestie, waarvan we zo slecht op de hoogte zijn als die van het onderwijs in de Nederlanden gedurende de Middeleeuwen. In oude oorkonden van die tijd is maar zelden sprake van een school. De reden daarvan is, dat de meeste van die oude stukken betrekking hebben op stoffelijke bezittingen, maar een school had die niet. Een school was ook zelf niet zo'n bezitting en kwam daarom maar zelden voor in koop- of huurcontracten. Het zijn soms indirecte gegevens, waaruit we de gevolgtrekking kunnen maken, dat in een of andere plaats een school aanwezig was.

Ondanks de schaarste aan bronnenmateriaal komt Post, die op dit terrein bijzonder deskundig is, voorzichtig en betrouwbaar, tot de conclusie, dat er in Nederland reeds in de 12e en 13e eeuw meerdere schooltypen waren. Naast de kapittelscholen waren er in de steden en de voornamere dorpen gelegenheden om onderwijs te ontvangen. En voor de 14e eeuw is hij van mening, dat er niet alleen in grotere plaatsen parochiescholen waren, maar ook in kleinere, zodat men mag zeggen, dat zij wel algemeen verspreid zullen zijn geweest.

Als van bepaalde dorpen uit de bronnen het strikte bewijs geleverd kan worden voor het bestaan van een school, dan is dat geen toeval, geen op zich zelf staand feit, maar mag redelijkerwijze worden aangenomen, dat ook andere gelijkwaardige dorpen in het bezit van een school waren. "Hieruit valt af te leiden" zegt Post "dat in onze streken het voorschrift van het vierde Concilie van Lateranen (1215) – bij elke parochiekerk een school op te richten – in het algemeen in toepassing is gebracht. Er moet in de stad en op het platteland veelvuldig gelegenheid geweest zijn om iets te leren, minstens lezen en schrijven. In elke parochie van enige betekenis is een school geweest."

Behalve op het getuigenis van Post mag ik mij in deze materie ook nog beroepen op de mening van de historicus *A. Frenken*, die meer in het bijzonder het Brabants bronnenmateriaal heeft verwerkt en schrijft: "In stad en land, ja alom waar een parochiekerk was, was ook een volksschool".

Het kan dus wel niet anders of een dergelijke parochieschool was ook in Tilburg aanwezig. De naam geeft aan, dat zij nauw met de parochie verbonden was en alleen of hoofdzakelijke bestemd was voor de kinderen van de parochie. De Middeleeuwse scholen behoorden alle tot een kerk, zegt Post en dat gold minstens in zoverre, dat de leerlingen van de school bij de plechtigheden in de kerk de liturgische gezangen verzorgden. Maar dan gaat hij verder: "Echter waren verreweg de meeste niet in die zin kerkelijk, dat de pastoor met zijn kerkmeesters het bestuur er over voerde, de onderwijzer benoemde en de school exploiteerde en administreerde. De pastoor had over de school in de regel niets te zeggen, wel echter de kerkpatroon".

Het was in het algemeen zo, dat wie het patronaatsrecht bezat over de kerk, ook de rechtsmacht uitoefende over de school. Hij had het "officium scholae", het schoolrecht of het schoolambacht. Dat was in Tilburg de abt van Tongerlo, die sinds 1231 het patronaat over de kerk aldaar had. De abt van Tongerlo stelde de onderwijzer aan, die misschien ook evenals op vele plaatsen, het ambt van koster uitoefende. Tegenover de mening, dat de meeste onderwijzers in de Middeleeuwen priesters of clerici waren, stelt Post, dat de meeste onderwijzers in die tijd leken waren.

De combinatie koster-onderwijzer was toen niet zo vreemd, als het ons misschien nu lijkt. In de Middeleeuwen waren kosters vaak min of meer ontwikkelde lieden. Beide ambten stonden destijds over 't algemeen hoog in aanzien. De geschiedenis heeft zelfs namen doorgegeven van beroemde kosters, zoals Jacob van Maerlant.

In de meeste dorpen stond de koster alléén voor zijn taken, maar in grotere dorpen werd voor het onderwijs ook wel een apart persoon aangewezen, hetgeen natuurlijk de kwaliteit van het onderwijs ten goede is gekomen.

Het leerplan op de parochiescholen bleef echter eenvoudig. Het omvatte godsdienstonderricht, lezen en schrijven en enige oefening in de kerkzang, het Gregoriaans. Het zangonderricht zal wel bestaan hebben in het houden van enkele repetities voor het zingen van de Mis, het Lof en de Vespers op de Zonen feestdagen.

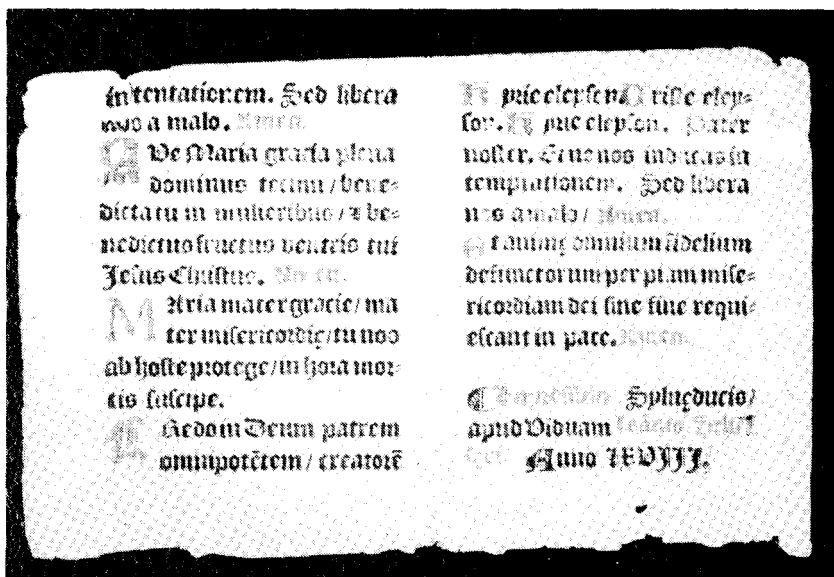
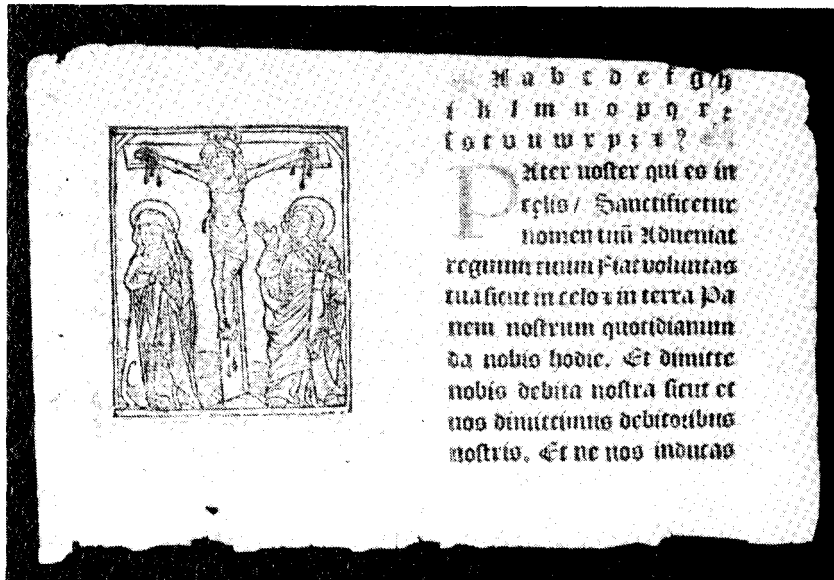
Dat de leerlingen van de parochieschool de liturgische gezangen in de kerk verzorgden, betekent niet, dat alle leerlingen bij de liturgische diensten aanwezig moesten zijn. Dat kon afhankelijk zijn van de belangrijkheid van de Kerkelijke feesten. Zo was b.v. in 's-Hertogenbosch de rector van de school verplicht op een gewone dag in de week 12 leerlingen als zangertjes naar de kerk te sturen, op feestdagen 16 en op hoge feestdagen zoveel als maar mogelijk was. In Turnhout moesten op lagere feesten 6 leerlingen in het koorofficie aanwezig zijn en op hogere feesten 12.

De inkomsten van de schoolmeester bestonden uit het schoolgeld van de kinderen met nu en dan een bijbehorende toegift. Pas in de 15e eeuw is in de Nederlanden het gebruik opgekomen om aan de schoolmeesters een salaris of gage toe te kennen.

Hoogst bescheiden was de aanwezigheid van leermiddelen in de middeleeuwse school en ook nog wel in die van de tijd daarna. Als schrijfmateriaal gebruikte men wastafeltjes, dubbele houten bordjes, die aan de binnenkant met was bestreken waren. De schrijfstift was onder scherp en boven plat. Met de platte kant kon men het geschrevene weer uitwissen.

Voor het lezen had men de A.B.C. boekjes. Gewoonlijk bevatten zij het alfabet en enige gebeden, zoals het Onze Vader, het Wees Gegroet, het morgen- en avondgebed. Vaak stonden er ook enige regels van wellevendheid in, dikwijls op rijm.

De A.B.C. boekjes of abecedaria waren kleine boekjes en telden slechts weinig bladzijden. De bekende latinist en onderwijsman *Simon Verepaeus*, *Simon Vereept* uit Dommelen, die leefde van 1522 tot 1598 beschrijft ook de

Voor- en achterzijde van een blad uit een "Abecedarium" zoals dat in 1568 bij de weduwe van Jan Scheffer in 's-Hertogenbosch werd gedrukt. Het drukwerkje heeft waarschijnlijk uit meer ineengevouwen blaadjes bestaan. Dit gedeelte bevat het alfabet, onze vader, wees gegroet (gedeeltelijk), een aanroeping tot Maria, een gedeelte van een geloofsbelijdenis en enige antwoorden uit de gebeden van de gewone H. Mis en de mis voor de overledenen.

Koll. Bibliotheek Noordbrabants Genootschap 's-Hertogenbosch.

A.B.C. boekjes, waarvan hij de volgende onderdelen noemt:

1. *Den A.B.C.* d.w.z. het alfabet.
2. *Het Cleijn gebet* zoals het Onze Vader, het Wees Gegroet, de twaalf artikelen van het geloof, de tien geboden en de zeven hoofdzonden.
3. *Den Confiteor* d.w.z. de gebeden en antwoorden voor het dienen van de Mis, biechtgebeden, tafelgebeden en het morgen- en avondgebed.

Enkele A.B.C. boekjes uit de tweede helft van de 16e eeuw waren: *Het Kruisken A.B.C.*, *Den gulden A.B.C.*, *A.B.C. oft Exempelen om de kinderen bequamelijck te leren schrijven*. Een leesboek uit die tijd was *Den Spiegel der joncheijt*.

Welke boekjes in Tilburg gebruikt werden kan ik niet zeggen. Ik heb daarover geen enkele aanwijzing of gegeven gevonden.

Het is duidelijk, dat het gebrek aan onderwijsmateriaal, de werktuigelijke methode van onderwijs, die bestond in voor- en nazeggen, een rem waren voor een goed of behoorlijk succes, een belemmering tot het behalen van goede resultaten. Alles bijeen is het wel geboden zich van de middeleeuwse school een bescheiden voorstelling te maken.

Datzelfde geldt voor het schoolgebouw uit die tijd, opgetrokken van hout, met stro bedekt en voorzien van een lemen vloer. Banken ontbraken er nog, de kinderen zaten zonder meer op de grond, die 's winters wel met stro of biezen bedekt was, om de koude wat tegen te gaan. Soms kreeg de meester daarvoor "biesgeld".

Tenslotte kan nog worden opgemerkt, dat men in de Middeleeuwen en ook nog in de 16e eeuw, zeer vroeg in de morgen met het onderwijs begon. Er zijn voorbeelden, dat men in de zomer al om zes uur een begin maakte en 's winters om zeven uur. Men werkte echter niet geregeld door, maar de lessen waren afwisselend verspreid over de dag.

2. De oudste bronnen over het onderwijs in Tilburg

Het oudste tot nu toe bekende gegeven uit het gemeentearchief van Tilburg, dat enigszins betrekking heeft op school en onderwijs in deze plaats, dateert van 1532. In een schepenaakte uit dat jaar komt de naam voor, *meester Deonis Goyjaert Aert Geldens van der Sprangh*, die woont bij de kerk. Veel is het niet, wat dit bericht ons meedeelt, de naam van een schoolmeester, meer niet. Dit is ook het geval met een ander gegeven uit de *letteren van attestatien*. Daarin komt een attestatie voor, die de schepenen *Jan Aert Reijnbouts en Cornelis Claessone van Ghierle* aan hun mede-ingezetene *Huybrecht Cornelissen* mee-gaven op zijn reis naar Rome. Zij verklaarden daarbij, dat de genoemde persoon *alhyer zekeren tijt schoolmeester* geweest was en zich in zijn ambt had *gequeten zoo een eerlick schoolmeester met jonge kijnderen te instrueren hem schuldig is ende behoort te quijten*. De attestatie is van 12 februari 1566 en de tijd van het schoolmeesterschap van *Huybrecht Cornelissen* moet derhalve gelegen hebben vóór dat jaar. Uit hetgeen nog volgen gaat zal blijken, dat het ook vóór 1562 moet geweest zijn.

Met het jaar 1562 vangt het tijdstip aan, dat over school en onderwijs meer gegevens beschikbaar komen, zelfs zo, dat we enigermate de gang van zaken kunnen volgen. Laten we eerst eens zien, welke de bronnen zijn, die over het onderwijs wat meer licht brengen dan eerder het geval was.

Vanaf 1562 zijn de *rekeningen* aanwezig van de *H. Geestmeester of armmeesters*, sinds 1575 daarnaast ook de *dorpsrekeningen* en in beide, maar vooral de laatste zijn meerdere gegevens te vinden omtrent bedragen, die voor het onderwijs zijn uitgegeven en daarbij de namen van de personen, aan wie de uitgaven zijn gedaan. Het onderzoek in de dorpsrekeningen wordt echter door enkele omstandigheden bemoeilijkt.

Op de eerste plaats zijn de dorpsrekeningen niet geheel volledig. Daarbij komt nog, dat eerst vanaf 1634 de posten van betaalde salarissen in één hoofdstuk bij elkaar gebracht zijn. In de voorgaande jaren staan zij verspreid tussen andere uitgaven.

Een ongerief is ook, dat de oudste rekeningen gebaseerd zijn op wisselende jaartellingen. Ofschoon men in deze tijd in Tilburg in ambtelijke stukken nog de Brabantse jaartijl gebruikte, waarbij het jaar met Pasen aanving, was dit in de dorpsrekeningen nog niet het geval. Soms liep het jaar van St. Jan tot St. Jan (24 juni Johannes de Doper), soms van Bamis tot Bamis (1 oktober Sint Bavo). Sinds 1641 zijn zij ingericht volgens de kalenderjaren van onze tegenwoordige tijdrekening. Ook komt het voor, dat verschillende rekeningen moeilijk hanteerbaar en leesbaar zijn geworden, omdat zij op sommige plaatsen veel geleden hebben van het vocht, dat het papier heeft aangetast.

Een derde bron van gegevens vormen de aanwezige *voogdijrekeningen*, waarin voogden verantwoording doen o.a. ook voor de uitgaven aan leermiddelen en schoolbehoeften voor de aan hun zorgen toevertrouwde wezen.

Als vierde bron tenslotte zijn voor deze periode ook meerdere losse stukken

aanwezig, zoals b.v. brieven, rekenen, minuten van aanstellingen en enkele besluiten van schout en schepenen.

De eerste algemene conclusie, waartoe de voorhanden zijnde gegevens aanleiding geven is deze, dat de middeleeuwse school van Tilburg een dorpsschool was geworden, zoals men in de steden een stadsschool had gekregen.

De verandering bestond hierin, dat sinds de 14e eeuw in de steden van het hertogdom Brabant een streven merkbaar werd om het schoolrecht te brengen in handen van het stadsbestuur. Zoals wij hebben gezien was dat recht vanouds in het bezit van de patroonheer of collator van de parochiekerk. Zoals hij de pastoor benoemde, stelde hij ook de schoolmeester aan. Vele stadsbesturen wilden dat recht aan zich trekken en het is hun op de duur ook gelukt, soms na verzet of strijd, misschien soms ook door een of andere vorm van koop of geldelijke vergoeding. Op het einde van de Middeleeuwen is deze verandering ten gunste van de stadsbesturen zo goed als overal tot stand gekomen. Zij hield in, dat het stedelijk bestuur voor het schoolgebouw zorgde, het hoofd van de school benoemde en betaalde en de verantwoording op zich nam voor de gang van zaken op school b.v. door het vaststellen van een schoolorde. Een uitzondering op deze regel was de Latijnse school van 's-Hertogenbosch. In zijn werk *Latijnse school en onderwijs te 's-Hertogenbosch tot 1629* zegt Prof. Dr. M.A. Nauwelaerts hiervan: "*De kapittelschool van 's-Hertogenbosch neemt in de geschiedenis van de scholen in de Nederlanden een eigen plaats in; zij werd niet overvleugeld door de macht van de stedelijke regering*".

Het is mij nog niet bekend of deze stedelijke ontwikkeling in de onderwijsverhoudingen, deze overgang of verschuiving van parochieschool naar stadsschool, zich in het algemeen ook op de dorpen voltrokken heeft, zij het dan in een latere periode. Ik moet hier volstaan met te constateren, dat in Tilburg in de tweede helft van de 16e eeuw de toestand zo is, dat in schoolzaken het dorpsbestuur de plaats van de kerkpatroon heeft ingenomen. Schout en schepenen dragen zorg voor het schoolgebouw, benoemen en salariëren de leerkrachten en regelen verder de zaken, die eventueel om voorziening vragen. Uitdrukkelijk moet echter worden opgemerkt, dat daardoor het wezen, het karakter van de school in niets gewijzigd was, evenmin als dat in de steden het geval was geweest. Zij stond in dezelfde verhouding tegenover de Kerk als zij vroeger gestaan had en bleef een katholieke instelling. Zij stond ook nog in dezelfde verhouding tot de kerk, de parochiekerk waartoe zij altijd behoord had en waarin en waarvoor zij dezelfde diensten bleef verlenen als in het verleden. Zo verklaarden schout, schepenen, burgemeesters, kerkmeesters en Heilige Geestmeesters op 3 januari 1580, dat *mr. Jan van der Steenvoirt* als schoolmeester in Tilburg „*hem alhyer zoowel in de kerkcke als in de schole jegens die schoolkinderen in 't doceren ende instrueren derzelve eerlijck, getrouwelijck ende seer wel heeft gequeten*". Toen *Mathias Vornius* in 1607 graag naar Tilburg wilde komen, werd van hem in een aanbevelingsschrijven o.m. gezegd „*ende kan oock discant dat is musicam*”, hetgeen betrekking had op de taak van de schoolmeester bij de liturgische gezangen. En in 1625 schreef een sollicitant, dat hij bereid was 's zondags naar Tilburg te komen, om te helpen

de Mis te zingen, hetgeen wel de bedoeling zal hebben gehad zijn kwaliteiten als zangmeester voor de kerkelijke diensten te tonen. In de nieuwe verhouding bleef derhalve de schoolmeester dezelfde verplichtingen behouden tegenover de Kerk in het algemeen en de parochiekerk ter plaatse als hij vroeger gekend had.

Het is duidelijk, dat de pastoor uit de aard van de zaak een grote belangstellende en belanghebbende was bij de benoeming van een onderwijzer door het dorpsbestuur. Wellicht heeft hij bij een aanstelling zijn advies uitgebracht. Dat de pastoor bij een benoeming wel eens meer was dan een belangstellende toeschouwer blijkt uit een brief van *pastoor Nicolaes Mutsaerts* van 12 december 1587 aan een candidaat-schoolmeester. In die brief deelt hij hem de voorwaarden voor zijn benoeming mee en spoort hij hem aan zo spoedig mogelijk te komen. Maar in de aanvang van zijn schrijven zegt hij, dat hij een brief van de candidaat heeft doorgegeven aan het dorpsbestuur en op het einde zegt hij, dat zijn brief voldoende is krachtens mandaat van de schepenen en van de hele gemeente. Tussen de regels door is hier wel te lezen, dat bij deze benoeming de pastoor ook wel een rol heeft gespeeld, misschien omdat tussen de pastoor en de candidaat een zekere relatie bestond, maar de beslissing lag toch bij het dorpsbestuur. Of zo iets dergelijks vaker voorkwam, mag uit dit éne voorbeeld nog niet afgeleid worden.

Door de voorschriften van de Bossche Synoden van 1571 en 1612 had de Kerk ook invloed op de benoeming van de onderwijzer en zijn optreden in de school. Volgens de statuten of besluiten van de in 1612 gehouden Synode van het bisdom 's-Hertogenbosch moest er onderricht gegeven worden in het Gregoriaanse zang en was ook het leren misdienen een verplicht vak. De aartspriesters of hun gedelegeerden moesten regelmatig de scholen bezoeken en toezicht houden op de naleving van deze voorschriften. Om zoveel mogelijk te verhinderen, dat door de school het protestantisme binnen de katholieke gemeenschap veld zou winnen waren bij de benoeming van een nieuwe schoolmeester door de Synode strenge voorschriften gegeven. Zij staan vermeld in het vijfde hoofdstuk, dat aldus luidt: "*Voortaan mag niemand als leermeester voor gemeenschappelijk of privé onderwijs worden aangenomen, die niet door ons of door de landdeken, door ons daartoe gedelegeerd, geëxamineerd en geschikt bevonden is. Het is onze uitdrukkelijke wil, dat iemand voor hij wordt aangenomen eerst de geloofsbelijdenis aflegt zoals deze door de Eerste Synode van Mechelen is opgesteld en bovenal een aanbevelingsbrief overlegt aangaande zijn levensgedrag*". In het zesde hoofdstuk werd nog bepaald dat in de school geen boeken mochten worden gebruikt, die niet door de aartspriester waren goedgekeurd. Bij overtreding van dit voorschrift moest de schoolmeester worden ontslagen.

Wij beschikken niet over positieve gegevens, waaruit blijkt, dat in Tilburg deze voorschriften werden nageleefd. Uit het feit echter, dat in de verslagen van de in deze jaren in Tilburg gehouden kerkvisitaties geen klachten op dit punt voorkomen, mag worden aangenomen, dat dit in het algemeen wel het geval zal zijn geweest.

DEN SCHAT

DER
CHRISTELIICKE
LEERINGHE

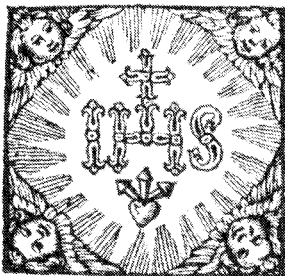
Tot verclaringhe van den
CATECHISMVS

Vyt-ghegheven voor de Catholijcke Ionck-
heydt van de Provincie des

ARTSBISCHDOMS
VAN MECHELEN

DOOR
I. LVDOVICVM MAKEBLIJDE
Priester der Societeyt I E S V.

Den Vierden Druet.

T'ANTWERPEN,

By Arnout van Brahel / op de Wijnngaert-
bruggh / inde Wijnngaert-poort / 1655.

Met Gratie ende Privilegie.

Ondanks het feit, dat de Catechismus van de Jezuit Lodewijk Makeblijde naar de opvatting van de bisschoppen van de Mechelse kerkprovincie niet geheel voldeed, is hij toch wel in gebruik gebleven, ook in Noord-Brabant. Het afgebeelde exemplaar met commentaar van Makeblijde zelf (gedrukt te Antwerpen in 1655) is blijkens de erin aangetroffen ex-libris achtereenvolgens eigendom geweest van een hele reeks Noord-Brabanders waaronder de Tilburger Adrianus Dams, die in 1804 pastoor van Berchem bij Oss werd en het boekje weer cadeau deed aan één van zijn jonge parochianen, Peter van de Sande.

Part. koll. Tilburg.

Met een enkel woord over het eigenlijke godsdienstonderricht wil ik dit hoofdstuk afsluiten. In het jaar 1607 had het provinciaal concilie van Mechelen het besluit genomen, dat er voor de gehele kerkprovincie één catechismus zou worden uitgegeven. Dat was nog een gevolg van de besluiten van het Concilie van Trente, dat veel heeft gedaan voor de bevordering en de vernieuwing van het godsdienstonderricht. De samenstelling van deze catechismus werd opgedragen aan *Henricus van Cuijck* (Cuyckius) bisschop van Roermond, die echter stierf voor hij er mee gereed was. De Jezuiet *Lodewijk Makeblijde* kreeg nu de opdracht het werk te voltooien. Deze kwam er in 1609 mee gereed en in dat jaar werd de catechismus gedrukt te Antwerpen bij *Joachim Frognesus. Gijsbertus Maes* (Masius), de bisschop van 's-Hertogenbosch, was niet geheel tevreden met sommige formuleringen. Hij voerde de catechismus voor zijn bisdom wel in, maar hier en daar redactioneel wat gewijzigd en hij voegde er een kleine uitbreiding aan toe, die hij nuttig achtte voor de gelovigen van zijn bisdom, die op sommige plaatsen van nabij te maken kregen met de leerstellingen van het protestantisme.

Het werkje werd gedrukt bij *Jan Scheffer* in Den Bosch onder de titel: "*Catechismus voor de Catholijcke Joncheijt des Bisdoms van 's Hertogenbosche, overeenkomende met den catechismus van Mechelen en vermeerdert door Order van Gijsbertus Masius met sommige voorvragen, d'eerste van de christelijke leerlinghe, de tweede van de H. Kercke en de H. Schrifture*".

Na deze eerste uitgaven van 1611 verscheen in 1618 onder bisschop *Nicolaas van Zoes* (Zoësius) een tweede, gedrukt bij *Antonius Scheffer* te 's-Hertogenbosch in de Kerkstraat, in het huis genaamd *De Missael*.

De catechismus van *Makeblijde* schijnt ook bij de andere bisschoppen van de kerkprovincie van Mechelen niet geheel voldaan te hebben, want hij is vrij spoedig nl. in 1623 vervangen door een geheel nieuw leerboekje, waarvan de samenstelling vooral tot stand kwam onder de invloed en de medewerking van *Joannes van Malderen*, bisschop van Antwerpen. Dit nieuwe leerboekje was bestemd voor de gehele kerkprovincie. Ondanks al deze veranderingen is van de catechismus van Masius in 1698 nog een uitgave verschenen in Leuven. In het begin van de 17e eeuw is er nog al wat actie geweest op het gebied van het godsdienstonderricht. *Benedictus van Haeften*, monnik van de abdij van Afflighem in de Zuidelijke Nederlanden heeft bekendheid gekregen door de uitgaven van de "*Lusthof der christelijcke leeringhe*" een leerboek op rijm. Van Haeften was van mening dat eenvoudige rijmpjes bij het godsdienstonderricht van veel nut konden zijn. Kinderen leren ze graag en gemakkelijk van buiten en ook van protestantse zijde wordt dit middel aangewend. Als deze liedjes bovendien nog gezongen worden biedt dit het voordeel dat door de zang, „*allengskens en zoetelijk in 't hart vloeien goede gepeinzen en godvruchtige bewegingen tot God en de goddelijke dingen*".

Bij het onderwijs in Tilburg zijn zeker bovengenoemde catechismussen gebruikt, maar of het leerboek op rijm van Van Haeften hier al of niet bekend is of ingevoerd is, weet ik niet. Evenmin of hier het werkje van *Simon Verepaeus* gebruikt is „*Een boeckken der Missegebeden*".

ient.
ietal
en in
nder
k fog
uer.
/ en
edel
ker.
inde
ver.
te de
tije
nich
gro.
zhib
lich
va

Devote Ghebeden ende oefeninghen onder den dienst der Missen.

Nerstelyck oersien ende Ghecorrigeert
D E V R

M. Simon Verepæus.

Gheprent Thertoghen Boffe by Jan Scheffer.
Ann. M. D. LXXXV.

Met het boekje van Simon Verepæus (1522-1598), dat in de bronnen aangeduid wordt met: "Een boecxke der Missegebeden" kan men bedoeld hebben zijn: "Devote Ghebeden ende oefeninghen naer den dienst der Missen" in 1585 te 's-Hertogenbosch bij Jan Scheffer gedrukt. Er hebben overigens nog meer versies bestaan met iets andere titels.

Koll. Bibliotheek Noordbrabants Genootschap 's-Hertogenbosch.

3. Tilburg had ook een Latijnse school

De overgang in het bezit van het recht van scholatrie had nergens het karakter van de school gewijzigd. Toch veranderde geleidelijk de school in de steden door uitbreiding van de leerstof. Die ontwikkeling vond voornamelijk plaats in de 15e eeuw. Dan zien we de zgn. Grote School ontstaan, die als hoofdvak van onderwijs Latijn had. Dat sloot echter niet uit, dat ook het lager onderwijs, het leren lezen, en schrijven, daar nog op het programma stond. Dat onderwijs werd dan gegeven in de onderschool, het Latijn in de bovenschool. Samen vormden beide scholen nog één richting en stonden onder één leiding. Maar langzamerhand is het elementair onderwijs van de Grote School verdwenen. Onderschool en bovenschool zijn apart komen te staan. In de 16e eeuw wordt het gebruik van de naam Grote School minder en komt daarvoor in de plaats de naam Latijnse school.

Heeft nu de school in Tilburg, waar ook het schoolrecht in het bezit van het dorpsbestuur was gekomen, eveneens de tweede ontwikkeling van de stadscholen meegemaakt m.a.w. heeft Tilburg ook een Latijnse school gehad? *Dr. P.C. Boeren* is van mening, dat hier al vóór 1555 een *Latijnse school* bestaan moet hebben. In het schepenprotocol van dat jaar vond hij, dat ingezetenen in de nabijheid van de kerk jongelui in de kost hadden en hij veronderstelt, dat het scholieren van de Latijnse school zullen zijn geweest. Het is mogelijk, maar strikt bewezen is het niet. Een andere aanwijzing voor het bestaan van een Latijnse school acht Boeren daarin gelegen, dat van vele schoolmeesters bekend is, dat zij een universitaire titel hadden, die van *magister artium*. Deze titel werd verkregen na voltooiing van de studie aan de faculteit van de vrije kunsten en wie in het bezit ervan waren, werden geacht bevoegd en in staat te zijn les te geven aan een Latijnse school en aan het hoofd ervan te staan. Het is verder begrijpelijk, dat deze personen zich met minder niet tevreden stelden. In een dingtaal uit het jaar 1568 wordt *mr. Anthonis Cauwenbergh "rectoir der scholen"* van Tilburg genoemd. De titel rector wijst ook op het bestaan van een Latijnse school. Diezelfde *mr. Anthonis* wordt ook al genoemd in de rekening van de armmeesters over 1562. We mogen dus wel annemen, dat die school er in dat jaar al was. Dit wordt nog bevestigd door een verklaring van *mr. Gerard Alens* uit 1628, waarin hij zegt toen 50 jaren als priester in Tilburg te hebben gewoond en dat hij 20 jaren daarvoor er reeds als scholier verbleef. Dat moet dus ongeveer 1560 geweest zijn en dat scholier zal hier wel betekenen leerling van de Latijnse school.

Al deze gegevens bijeen zijn zeker voldoende om te kunnen aannemen, dat Tilburg in de tweede helft van de 16e eeuw in het bezit was van een Latijnse school. Over de vraag, van wanneer die school dateerde, is hiermee nog niets gezegd. Uitdrukkelijk wordt het bestaan van een Latijnse school in Tilburg bevestigd door de nog aanwezige voogdijrekeningen, met name die uit de jaren 1590-1607. In een artikel over de oudste Latijnse school van Tilburg, verschenen in *Historische Bijdragen*, haalde *frater Domitianus Simons* een

14-tal posten aan uit die rekeningen van uitgaven voor de aanschaffing van Latijnse leerboeken ten behoeve van voogdijkinderen.

Valt uit de voogdijrekeningen derhalve op te maken, dat Tilburg een Latijnse school had, zij geven ook aanwijzingen, dat die school toch niet volledig was. Daarvoor zouden strikt genomen nodig geweest zijn zeven klassen, die van onder af te beginnen werden aangeduid als septima, sexta, quinta, quarta, tertia, secunda en prima. In elke klas werd een bepaalde leerstof behandeld, waarin de verschillende scholen met elkaar overeenkwamen. Volgens Post waren echter de zevenklassige Latijnse scholen in ons land hoge uitzonderingen. Er waren er slechts enkele en dan soms nog maar gedurende een bepaalde periode.

Als regel was de tertia de hoogste klas, van waaruit het mogelijk was naar de universiteit te gaan. Aan sommige scholen had men nog een voorbereidingsklas.

Uit de in de Tilburgse voogdijrekeningen genoemde boeken valt op te maken, dat in Tilburg slechts twee of hoogstens drie klassen waren, waarvan de leerstof in twee jaren kon worden doorgenomen. Die boeken waren de eerste drie delen van de *Grammatica Latina* van *Simon Verepaeus* (Simon Vereept) in 1522 te Dommelen geboren en in 1598 te 's-Hertogenbosch overleden. Zijn leergang voor de Latijnse taal bestond uit vijf delen: *Rudimenta*, *Etymologia*, *Syntaxis*, *Prosodia en Supplementa*. De twee eerste deeltjes worden in de Tilburgse voogdijrekeningen nogal eens genoemd. Dat was leerstof genoeg voor de eerste twee jaren. Slechts eenmaal wordt volgens frater Domitianus Simons het boekje *Syntaxis* in de voogdijrekeningen vermeld. Dat zal derhalve wel bij uitzondering gebruikt zijn en wellicht voor een of andere "uitschieter" nodig zijn geweest.

In overeenstemming met de veronderstelling, dat Tilburg slechts een tweejarige leergang voor Latijn had is het feit, dat *mr. Gerard Alens* in 1628 een studiebeurs stichtte om jongens, die in Tilburg twee jaren Latijn hadden gestudeerd, in staat te stellen hun studie voort te zetten aan het Jezuitencollege in Den Bosch. Een volledige Latijnse school heeft Tilburg dus niet gehad, wel een lagere school met daarop een aanvulling, waar nog gelegenheid was om twee jaren Latijn te leren. Deze school heeft in Tilburg voortbestaan tot 1649 of 1650. Zoals wij nog zullen zien werd voor de Latijnse afdeling in de jaren 1615-1617 een lokaal ingericht of gerestaureerd. De eer in het bezit te zijn van een Latijnse school deelde Tilburg in de Meierij van 's-Hertogenbosch met op de eerste plaats natuurlijk de hoofdstad Den Bosch en verder nog de volgende plaatsen Oirschot, St. Oedenrode, Hilvarenbeek, Boxtel, Oisterwijk, Helmond en waarschijnlijk ook Eindhoven.

LATINÆ GRAMMATICÆ
ETYMOLOGIA,

Ad faciliorem quàm prius redacta
methodum,

O P E R A

SIMONIS VEREPÆI.

*Editio postrema, cui summa nunc manus addita,
& idiomate Gallico adaucta, ac brevi explica-
tione Carminum ad calcem Libri adjecta.*

In usum Studiosæ Juventutis.

G A N D A V I,

Typis BERNARDI POELMAN, Via dijs Hoogpoorte,
sub signo Ensis coronati.

Het tweede deel "Etymologia" van de oorspronkelijk in 1596 verschenen en in Tilburg gebruikte Grammatica van Simon Verepaeus. Hier een veel latere Gentse druk uit 1771, die deel heeft uitgemaakt van de bibliotheek van het Bossche Gymnasium. Koll. Bibliotheek Noordbrabants Genootschap 's-Hertogenbosch.

4. De Tilburgse Zondagsschool

Met de vermelding, dat de school van Tilburg in de tweede helft van de 16e eeuw en de eerste helft van de 17e eeuw een gewone lagere volksschool was met nog een onvolledige Latijnse school, is haar aard en karakter nog niet geheel beschreven. Zij was bovendien nog een *Zondagsschool* of misschien moet ik zeggen dat er ook een Zondagsschool aan verbonden was of dat zij een afdeling had, die als zodanig kan worden aangemerkt. Om dat te bewijzen is het niet voldoende aan te tonen, dat er op de Zondag school werd gedaan. De schoolmeester uit de hier behandelde periode was er niet mee klaar als hij zijn doordeweekse taak had volbracht. Zoals reeds werd gezegd had hij ook op de Zondagen dienst b.v. door met zijn leerlingen de Mis, het Lof of de Vespers bij te wonen, door de verzorging van de Liturgische gezangen, de voorbereiding op de Zondagspreek of de verklaring van het evangelie van de Zondag. In zijn reeds geciteerd werk haalt Post meerdere voorbeelden aan van plaatselijke verordeningen, waarin dat voorgeschreven werd. Die voorbeelden betreffen meestal steden of dorpen in Noord-Nederland. Ik laat hier een voorbeeld volgen uit het Brabantse Zoutleeuw, waar in een schoolverordening uit 1557 werd bepaald: *"Alle sondaeghen en de heilig daegen sullen de schoolkinderen ten neghen ure precies voor noen in de schole comen, als wanneer den schoolmeester de lesse van den catechismus, die sondaeghs naer noen gedaen wordt, aenhooren ende daernaer catechiseren tot dat de hooghmis ingeluidt wordt ende alsoo naer de hooghmis de kinderen gestichtig doen gaen ende hooren, mitsgaeders alle processien, die soo binnen als buijten de kercke gaet, se doen assisteren volgens oude gewoonte"*.

Deze werkzaamheden van meester en kinderen op de Zondag waren echter geen Zondagsschool of dominicaal school. Daaronder verstond men de gelegenheid voor kinderen, die door de week geen school bezochten, op Zondag onderwijs te ontvangen. Een voorschrift van Karel V uit het jaar 1531 bepaalde, dat arme kinderen op *"Zondagh en heijlighen daghen leeren heuren Pater Noster, heur Gheloove ende de gheboden van der heijlichen kercken bij den schoolmeester"*. Hier wordt dus alleen maar een catechismusschool bedoeld. Maar vaak omvatte het leerplan meer. Gedurende de Middeleeuwen waren er in de steden al scholen, waar jongens, die door de week werkten, lezen en schrijven konden leren. Post haalt daar meerdere voorbeelden van aan. Ook de kerkelijke overheid, men mag wel zeggen vooral de kerkelijke overheid, heeft op dit punt voorschriften gegeven en is zeer actief geweest. Dit hing ten nauwste samen met de hervormingsbeweging, die haar oorsprong had in het Concilie van Trente (1545-1563). In navolging van dit concilie en als uitvoering van de daar genomen besluiten gaf het provinciaal concilie van Mechelen in 1570 aanwijzingen voor de oprichting van Zondagsscholen. Op 28 maart 1571 zond Alva een schrijven aan de bisschoppen in de Nederlanden, waarin hij om uitvoering verzocht van de in Mechelen genomen besluiten aangaande de Zondagsscholen. Op de in 1571 en 1612 gehouden synoden in het bisdom 's-Hertogenbosch was ook de oprichting van Zondagsscholen een punt van bespreking en besluitvorming. Had Alva met zijn gezag de oprichting van de

Zondagsscholen bevorderd, de hertog van Parma, Alexander Farnese was daarbij nog verder gegaan door in 1580 zgn. commissarissen te benoemen, die met name hun aandacht moesten geven aan de totstandkoming van Zondagsscholen. Naar zijn opvatting zouden door samenwerking van kerkelijke en burgerlijke overheden zowel dagscholen als Zondagsscholen moeten worden opgericht. De pastoor van de parochie en een door het plaatselijke bestuur aan te stellen "commis" zouden het toezicht hierop moeten uitoefenen.

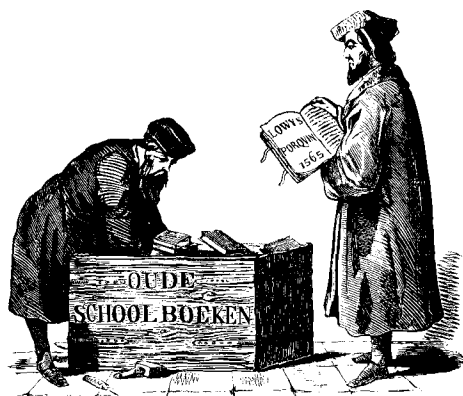
De indringende zorg en bemoeienis zowel van de geestelijke als wereldlijke overheid met de oprichting van Zondagsscholen heeft in de verschillende plaatsen een verschillende uitwerking gehad. Bij gebrek aan archiefgegevens zijn we daarover niet voldoende ingelicht, wel is bekend dat in 's-Hertogenbosch de eerste Zondagsschool dateert van 1595. *Bisschop Gijsbert Maes* of *Masius* (1594-1614) ijverde er krachtig voor. Het door hem voorgestelde leerplan hield in dat voor de middag school werd gedaan van negen tot tien uur en na de middag van een tot drie uur. Het onderwijs was kosteloos en omvatte dezelfde vakken als de gewone school. Voor schoolbezoek kwamen kinderen tussen de zeven en de veertien jaar in aanmerking.

Voor ons is hier de vraag hoe men in Tilburg heeft gereageerd op de hierboven genoemde voorschriften van kerk en staat. Wanneer heeft men in Tilburg een Zondagsschool gekregen? Was dat al in de 16e eeuw of is dat pas gebeurd na 1600 toen ook onder het bestuur van bisschop *Nicolaas van Zoes* of *Zoësius* (1614-1625) vanwege het bisdom met kracht geijverd werd voor de oprichting van Zondagsscholen?

Of Tilburg reeds voor 1600 een Zondagsschool kende weet men niet. Het is heel goed mogelijk, maar men heeft er geen gegevens of berichten over. Wel mag men zeggen, dat het zeer aannemelijk is, dat Tilburg in de aanvang van de 17e eeuw in het bezit was van een Zondagsschool. Een indirect bewijs daarvoor geven de verslagen van de kerkvisitaties van 1615, 1617 en 1620. De visitaties in het bisdom hadden voornamelijk tot doel na te gaan of in de parochies misbruiken waren ingeslopen of kerkelijke voorschriften niet werden nageleefd. Daarom worden in het algemeen in de verslagen van deze visitaties geconstateerde misbruiken naar voren gebracht, maar hetgeen in orde was vindt geen vermelding. In de verslagen van de visitaties te Tilburg wordt over het onderwijs niet gesproken, waaruit we mogen concluderen, dat het hiermee wel in orde zal zijn geweest, zeker als wij in het verslag van 1620 zien, dat over Tilburg met grote lof wordt gesproken. Maar er zijn ook niet-rechtstreekse gegevens over het bestaan van een Zondagsschool in Tilburg. We vinden die weer in de voogdijrekeningen, waar uitgaven vermeld staan ten behoeve van leerlingen van de Zondagsschool. Er is zelfs een paar maal sprake van een meisje, dat de Zondagsschool bezocht.

In een voogdijrekening uit het jaar 1622 is sprake van een jongen, die door de week werkt en daarom de Zondagsschool moet bezoeken. Ook moet hij naar school gaan op de dagen, dat er thuis geen werk is. En in een andere rekening uit dat zelfde jaar staat een post van tien stuivers, die aan de schoolmeester

betaald zijn voor *Aleijdtken*, de dochter van wijlen *Willem Jan Mutsaerts*, omdat het meisje "*Sondaghs en t'heijlighdaeghen heeft schole gegaen*". In een voogdijrekening uit 1636 staat vermeld, dat aan de schoolmeester van de Heikant betaling is gedaan, voor het bezoeken van de Zondagsschool en voor de daarbij behorende schoolbehoeften.

5. Het schoolgebouw

In een beleningsacte uit het jaar 1568 is sprake van de *schoolweide* bij de kerk. Indirect is dit ook een vermelding van een school. Het oudste gemeentelijk archiefstuk, waarin rechtstreeks van een school, schoolgebouw gesproken wordt, is het cohier van de honderdste penning, dat is opgemaakt in 1569. Die vermelding staat in het zesde hoofdstuk, waarin de vrijstellingen van de honderdste penning worden aangegeven. Het eerste artikel daarvan luidt aldus: "*In den iersten wordt hij den Taxateurs alhier gestelt die parochiekercke van Tilborch, daer sinte Dionijs patroon aff is, staende omtrent den Hovel, deselve kerck metten toren, scole ende metten kerckhove twee loopensaet ofte daeromtrent begripende*". Deze eerste naamsvermelding zegt ons dus ook waar de school ongeveer stond. Dat er tussen kerk en school in de Middeleeuwen een nauwe band bestond, wordt overal ook aangegeven door de ligging van het schoolgebouw. De algemene regel is, dat de school ligt in de onmiddellijke omgeving van de kerk, soms zelfs als aanbouw van de kerk. Meestal echter lag zij aan de rand van het kerkhof.

Volgens bovengenoemd artikel uit het *cohier van de honderdste penning* stond de Tilburgse school derhalve niet alleen in de omgeving van de kerk, maar behoorde om het zo uit te drukken, rechtstreeks tot het kerkcomplex. Dat geheel was gelegen "*omtrent den Hovel*" d.i. in de herdgang de Heuvel. De gebruikelijke aanduiding, dat de school van Tilburg in de herdgang Kerk en Heuvel lag, is voor deze tijd niet geheel juist. De bebouwing en bewoning van de omgeving van de kerk was toen nog de mindere van die van de Heuvel. Dat kwam tot uitdrukking in de naam van de herdgang, die aanvankelijk volgens de *commerboeken* alleen "*Hoevell*" was. Tussen 1580 en 1601 vindt men "*Hoewel en kerck*" aangegeven en na 1601 is het "*Kerck ende Hoewel*" geworden.

Tot zover de algemene plaatsaanduiding waar de Middeleeuwse school van Tilburg heeft gestaan. Maar waar stond zij nu precies? Door bestudering en vergelijking van gegevens uit verschillende oude archiefstukken is men tot de conclusie gekomen, dat zij stond tegenover de ingang en de toren van de kerk, die dezelfde ligging en ongeveer dezelfde afmetingen had als de tegenwoordige Heikese kerk. Rondom de kerk lag het kerkhof, dat door een muur omgeven was. Het geheel had volgens het cohier van de honderdste penning een oppervlakte van ongeveer twee lopensaten, dat is ± 33 are. Op een afstand van enkele meters van de kerk lag de school aan de westzijde tegen de kerkhofmuur. Maar in 1617 is zij vervangen door een nieuwe school, gelegen aan de zuidzijde van de kerk, ook tegen de muur van het kerkhof, dat hier smaller was dan aan de westzijde. Deze nieuwe school werd ook zo aangeduid. Het was de "*nijewe schoele*" tegenover haar voorgangster, die toen niet onmiddellijk afgebroken is, maar in een beleningsacte uit het jaar 1630 uit is omschreven als "*een huijsken genaamt d'oude school*".

Met de bouw van de *nieuwe school* is men begonnen in augustus 1616, nadat in 1615 al besprekingen hadden plaats gehad over de plaats waar deze school zou

Gezicht op de Markt van Tilburg in 1742. Op de achtergrond de Heikese kerk met de ingang van het kerkhof. De school stond tegenover de ingang en de toren van de kerk tegen de kerkhofmuur. In 1617 werd er een nieuwe school gebouwd aan de zuidzijde van de kerk, ook tegen de muur van het kerkhof (op deze afbeelding niet zichtbaar).
Aquarel (fragment) door Jan de Beijer
Part. koll. Tilburg.

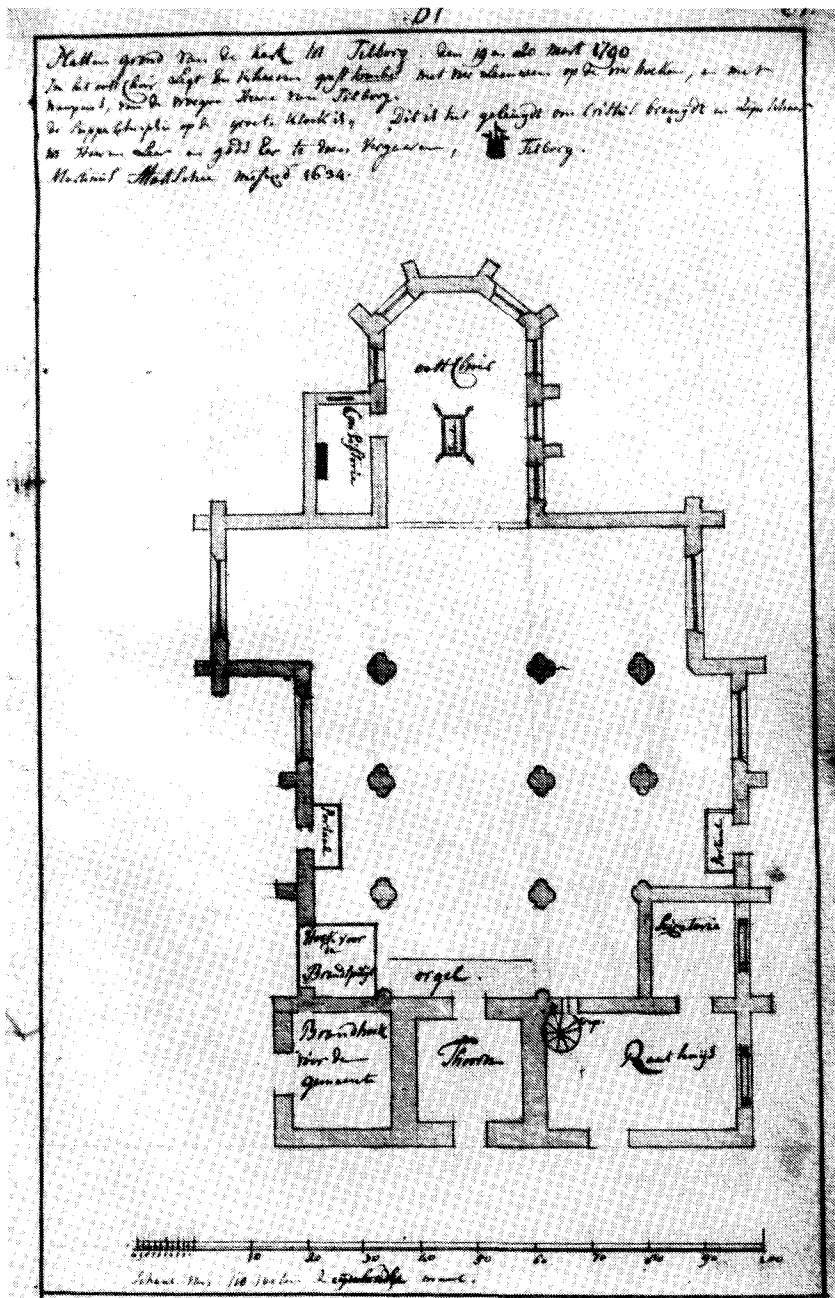
komen. De kosten van de bouw zijn in een apart hoofdstuk geplaatst in de dorpsrekening 1615/1616, die loopt van juli 1615 tot 9 oktober 1616. Uitgaven, die buiten dit tijdsbestek vallen - de laatste zijn van mei 1617 - zijn toch in dit hoofdstuk opgenomen. Het totaal aan uitgaven bedroeg ongeveer 780 gulden. Naar de laatste betalingen te oordelen, zal de school ongeveer midden 1617 in gebruik zijn genomen.

In de rekening, waarin de uitgaven voor de bouw van de nieuwe school verantwoord zijn staat ook een post voor de aanschaffing van twee horden „voor de schoele naast de kerck”, terwijl op een andere plaats de uitgave verantwoord wordt voor „vier horden voor de nyeuwe schole”.

Hier wordt dus duidelijk onderscheid gemaakt tussen twee scholen. Wat wordt er nu met de school naast de kerk bedoeld? In de stukken uit deze tijd wordt er voor zover ik weet nergens melding van gemaakt. Maar een schrijven uit het jaar 1683 van *dominee W. de Beveren* aan de Raad van State helpt ons uit de droom. De Beveren zegt in dat schrijven, dat het gedeelte van de kerk bij en onder de toren, dat toen bestemd was om als raadhuis ingericht te worden, vroeger „ten tijde van het paus-dom” gebruikt werd als een Latijnse school. De „schoele naest de kerck” vermeld in de dorpsrekening van 1615/1616 is derhalve geen andere dan de in 1683 genoemde Latijnse school in de zuidwestelijke hoek van de kerk naast en onder de toren. Maar nu komt nog de vraag sinds wanneer dit gedeelte van de kerk als Latijnse school is gebruikt? Was dit reeds in de 16e eeuw?

Op verschillende gronden meen ik van niet. Was dit wel het geval geweest dan komt het volgende mij enigszins vreemd voor. In 1595 was de kerk voor een groot deel verwoest. Opmerkelijk is, dat in de kerkrekeningen uit de jaren van de restauratie (1595-1615) waarin het herstel van vele onderdelen van de kerk vermeld staat, voor zover ik heb kunnen nagaan, nergens gesproken wordt van een als Latijnse school gebruikt gedeelte. Op de tweede plaats is er nog een brief van pastoor *Joh. Beris* van 16 augustus 1615 aan de schout, die handelt over de plaats waar de nieuwe school gebouwd zou worden. Daarin schrijft de pastoor o.a. het volgende: „Also als gisteren ende S. Laureijstach ettelijke propoosen zijn gevallen van de schole 't ordonneren in wat manier dieselve geseet ende alnoch goet vinde (gevende nochtans mijn jugement om een beeter) dat men de schole soude stellen en timmeren op de kerckmuer alse is uutwaerts gesteld, ende dat te lanx de kerckmuer tegenover die nieuw kerck, den uitganck van de schole comende te lanx op den kerckhoff, om den inganck voor de scholieren te nemen door de halle van de nieuw kerck suydenwaerts”.

Ofschoon ik me niet precies kan voorstellen, waar en hoe de pastoor de nieuwe school graag gebouwd zou willen zien, geloof ik toch wel te mogen zeggen, dat de hier bedoelde plaats van de nieuwe school zeer dicht in de nabijheid is van de plaats waar de Latijnse school, indien die daar vroeger reeds gehouden werd, was en er gedeeltelijk mee samen zou vallen. Maar dan valt het toch weer op, dat ook hier niet gesproken wordt van een reeds bestaande Latijnse school in de kerk, ofschoon hiervoor in dit geval toch alle aanleiding zou zijn geweest. Om deze reden meen ik als mogelijkheid te

In de zuid-westelijke hoek van de Heikese kerk (rechtsonder) bevond zich in de 17e eeuw de Latijnse school, later het raadhuis.
 Tekening van Hendrik Verhees uit 1790.
 Koll. Kapucijnenklooster te 's-Hertogenbosch.

kunnen stellen, dat eerst bij de bouw van de nieuwe school besloten is, de beide afdelingen van de school een aparte huisvesting te geven, wellicht als gekozen oplossing uit de "ettelijke propoosen" die toen aan de orde zijn geweest. Ik vermeldde reeds, dat de bouw van de nieuwe school ongeveer 700 gulden heeft gekost. Ter illustratie volgen hier nog enkele posten uit het hoofdstuk: "Vuijgveven gedaen aende reparatie ende optimmeren van de nieuwe Schoele" uit de dorpsrekening 1615/1616.

<i>Den XIIIen Augusti 1616 tot Tshertogenbossche gecocht vijff hondert ende twee ende negentich pondt ijsers thondert zess gulden XVII¹/₂ st. beloopt bij Quijantie</i>	<i>XI gulden X stuivers</i>
<i>voor de vracht om tot Tilborch te brengen betaelt</i>	<i>XX stuivers</i>
<i>Ende van de Licent betaelt</i>	<i>III stuivers</i>
<i>Den XXVIIen Augusti 1616 vande plaetse op te hoogen daer men de nieuwe Schole heeft getimmert</i>	<i>XXX stuivers</i>
<i>Den Ilen Semptembris gecocht twelff maten Calcx totter metsserije der Schoele, voorde maet Cornelis Gielis betaelt XII st. Compt</i>	<i>VII gulden III stuivers</i>
<i>Den VIIIen Septembris dat Jacob Joirdens het Riedt totter Scholen gecocht, heeft vertast, dat onder de goote zoude verrodt hebben, voor sijnen arbeijt betaelt</i>	<i>VI stuivers</i>
<i>Item aen Jannen Adriaen Screppers vande Schoele te timmeren bij billeth oft quijantie betaelt</i>	<i>Ic XXVII gulden VIII stuivers</i>
<i>Item aen Adriaen Rutthen metten sijnen als metssers van de Schole te metssen voor haeren arbeijt betacht</i>	<i>Ic XXX gulden</i>
<i>Item aen Henric Ruth Hoffen, dat hij acht Candelaers van houdt om de kerssen (kaarsen) bij avondt Inde schoel op te setten, als de kijnderen mette kersse moeten leeren ende noch seeckere andere dingen</i>	<i>II gulden X stuivers</i>

6. De maatschappelijke positie van de schoolmeester

De waarde van een school wordt voor een groot deel bepaald door de persoonlijkheid van de onderwijzer of leraar, al is het natuurlijk niet minder waar, dat de omstandigheden en voorwaarden, waaronder hij werkt mede van invloed zijn. Beide punten wil ik hier nu aan de orde stellen.

Vanaf 1573 zijn ons in een niet onderbroken rij de namen bekend van de schoolmeesters die tot 1650 aan het hoofd hebben gestaan van de school bij de kerk. Zij zijn hoofdzakelijk achterhaald uit de dorpsrekeningen en die van de H. Geestmeesters, waaruit tevens de tijd van hun ambtsvervulling kon worden vastgesteld. Maar de kennis van hun persoon en persoonlijkheid is nog zeer miniem en slechts van weinigen zijn daarvan enkele bijzonderheden bekend. Tussen 1573 en 1650 zijn 17 schoolmeesters, soms rectoren genoemd, als hoofden van de school in Tilburg werkzaam geweest. Dat komt dus op een gemiddelde van ruim vier jaren voor elk, een korte tijd slechts. Deze voortdurende wisseling van de leiding der school was echter niet een zuiver Tilburgs verschijnsel, maar kwam algemeen voor. In de steden, waarvan ons uiteraard de toestand het best bekend is, werd een rector gewoonlijk voor een korte periode aangesteld, waarna dan de benoeming nog voor één of twee termijnen werd verlengd, maar langer duurde hun werkzaamheid aan dezelfde school als regel niet.

In Tilburg volgde men een zelfde systeem. Het valt echter wel op, dat hier een viertal meesters slechts een half jaar in functie zijn geweest en nog een viertal twee jaren of minder. De langste dienstitijden maakten:

<i>Jan van Steenvoirt</i>	1573-1580
<i>Henric Borchmans</i>	1580-1585
<i>Jan Francois</i>	1594-1601
<i>Jan van Oosten</i>	1612-1617
<i>Willem Zwijsen</i>	1617-1625
<i>Jan van Deuren</i>	1625-1650

Bij de dienstitijd van *Willem Zwijsen* moet evenwel een opmerking geplaatst worden. In 1617 en 1618 wordt zijn naam in de dorpsrekening genoemd. Daarna ontbreken de rekeningen enkele jaren tot tenslotte alleen gesproken wordt van de schoolmeester. Zonder zijn naam te noemen. Het lijkt mij aannemelijk, dat men dat heeft gedaan, omdat die wel bekend was. Er is echter een aanwijzing, dat Zwijsen tot 1625 hier in functie is geweest. In een sollicitatiebrief uit dat jaar wordt gesproken van de dood van "meester Willem", waarmee wel bedoeld zal zijn Willem Zwijsen.

Jan van Steenvoirt was een goed schoolmeester geweest, die tot volle tevredenheid van het dorpsbestuur zijn werk had verricht. Hij wilde niets liever dan daarmee nog doorgaan, maar tegen de zin van het dorpsbestuur en van de meester zelf moest hij toch heengaan. Dat kwam door de actie, die *Henric Borchmans* gevoerd had, volgens het dorpsbestuur niet op behoorlijke wijze, om als schoolmeester benoemd te worden. Hij was een ingezetene van Tilburg en van deze plaats geboortig en meende daarom meer recht te hebben dan

iemand, die van elders kwam, ook al om hetgeen hij bijdroeg in de dorpslasten. Blijkbaar was zijn invloed en die van zijn familie zo groot, dat het dorpsbestuur daar niet tegen op kon en zich min of meer gedwongen zag het contract met Jan van Steenvoirt in 1580 niet te verlengen, maar *Henric Borchmans* in diens plaats als schoolmeester aan te stellen. Dit valt op te maken uit het goede getuigschrift, dat Van Steenvoirt ontving en aldus luidde:

”Wij schoutcth, scepenen, borgemeesteren, kerckmeesteren ende heijlige geestmeesteren tot Tilborch doen condt eenen yegelijcken, certificeren voor die gerechte waerheyt ten ernstigen versuecke ende begeerte meester Jannen van der Steenvoirt schoolmeester alhyer tot Tilburch zijnde ende alhyer schoolmeester geweest hebbende den tijt van omtrent VII jaeren, dat diezelve meester Jan binnen den tijt zijns diensts voirscreven hem alhyer zoowel inder kercke als inde schole jegens de schoelkinderen int doceren ende instrueren der zelve eerlijck getrouwelijck ende zeer wel heeft gequeten, zoo dat op hem dijn aengaende egeen clachten en zijn gevallen, houdende hem voor eenen man van goeden leven ende van deuchdelycke conversatie. Item ende dat hij allhyer om egeene andere oorsake en is gedeporteert zijns diensts verlatende, dan doer tmennichvuldich versueck, bijnaest impertinente instantie van meester Henric Borchmans Gerartsonne geboren ende gegoeyde alhyer binnen Tilborch voirscreven die welcke te dijer oorsake is intendeerende ende sustineerende, dat hij voor eenen buytenman die preferentie behoorde te hebben, overmidts hij naer gelegentheijt zijnder goeden mede soude contribuieren in alle lasten ende subventien alhijer vallende, op dat hij hem droege zoo een schoolmeester alhyer hem schuldich waere te dragen. Ende des toirconden zoo hebben wij Scepenen voirscreven ter begeerte ons Schoutcths, borgemeesteren, kerckmeesteren ende heijlige geestmeesteren voirscreven die egeen eygene zegelen en gebruijcken, den zegel ons gemeyn scependoms opt spacie van desen doen drucken opten derden dach in Januario XVe ende tachtentich stylo novo”.

Uit de feiten, in bovenstaand getuigschrift vermeld, zou men af kunnen leiden, dat het schoolmeestersambt in Tilburg toch wel gewild was en daarom nog niet zo'n slechte betrekking zal zijn geweest. Wat we daaronder precies moeten verstaan vinden we uitgedrukt in een schoolmeestersaanstelling uit het jaar 1592, waarvan de minute nog in het gemeentearchief aanwezig is.

Op 19 april 1590 was *meester Jan Jordens* naar Tilburg gekomen om te solliciteren en hem was toen *”tot leer geldt geschoncken 20 st.”* Zijn sollicitatie werd ditmaal nog niet met succes bekroond, maar in 1591 werd hij voor een jaar tot schoolmeester aangesteld. Na afloop van deze termijn werd hij 23 juni 1592 opnieuw aangesteld. Zijn acte van benoeming luidde aldus:

”In manieren hier na volgende So is Jan Jordens wesende Schoelmeester deser heerlijkheijt van Tilburch overcomen ende veraccordeert metter Gemeijnten van desen dorp voirscreven Als dat die selve Jan Jordens den dienst ende officie oft Regiment der scholen na behooren sal bedienen ende regeren voor den tijt van vier Jaeren naestvolgende ende ingaende in desen tegenwoordigen Jaere

XVe ende XCII op St Jans avont Met conditien wijent van beijden sijden beraut met twe jaeren te mogen afstand doen salvo een half Jaer te voren, dat is in de kers heijlige dagen op te seggen.

Ende inden eersten so sal Jan Jordens voorscreven alle jaer bueren ende ontfangen drie mud roggen in specie aenden heijlige Geestmeesters, mensura huius loci. Item van den borgmeesters sal hij voorscreven bueren ende ontfangen alle Jaer ses ende vertich carolus, Elcken gulden voor XX stuyvers gereeckent. Ende sal dat alle jaeren bueren tot vier termijnen, dat is elck vierdel jaers elf der voorgenoemde carolus ende eenen halven gulden.

Ende van elck Jongen in schoolgelt XVI stuyvers gelijk als gewoonlijk van te vorens is geweest.

Daerenboven so sal die voorgenoemde Jan Jordens vrij sijn van Ruyter ende knechten te onderhauwen. Ende insgelijcx Immunis ende onbelast blijven van alle commer ende lasten der Gemeijnten als Contributijgeldt, brantschatgelt, hoofgelt, horen of beestengelt Ende alle dijergelijcken gelt, dat men tot lasten ende commeren deses dorps oft gemeijnten soude moeten geven, hoe ment sou mogen noemen. Ende oock vrij van peijnieren, waecken ende van gelijcke lasten daer die voorgaende Schoolmesters af bevrijt sijn geweest in voorledenen jaeren. Item noch sal die voorgenoemde Schoolmeester mogen vrijlijck van alle voorgenoemde lasten so veel lants gebruijcken, beseijen ende meijen als hij behoeft om een koe op te hauwen. In orconden ende vasticheijf". . .

Toen Jan Jordens op 23 juni 1592 opnieuw werd aangesteld als schoolmeester te Tilburg, was hij er blijkens de dorpsrekeningen reeds een jaar als zodanig werkzaam geweest. Nu werd hij voor vier jaar benoemd, maar hij heeft die niet volgemaakt. In de dorpsrekening 1593/1594 wordt als meester genoemd *Jan van Beerse*, maar dit is dezelfde persoon als Jan Jordens, die in een voogdijrekening *mr Jan Jorden van Bersse* wordt genoemd. Dat blijkt bovendien nog uit een schrijven van Jan Jorden, die op 4 maart 1594 als "bediender der scholen" een brief zond aan schout en schepenen of hij eindelijk eens antwoord mocht ontvangen op zijn vraag of zijn benoeming met St. Jan zou worden verlengd of niet. Het is niet geschied.

In de aanstelling van Jan Jordens staan ook voor een groot deel zijn bronnen van inkomsten aangegeven. Als eerste wordt daar genoemd jaarlijks drie mud rogge van de armmeesters. Dat was voor het geven van onderwijs aan arme kinderen. Zijn voorgangers hadden slechts twee mud ontvangen, terwijl de hoeveelheid onder zijn opvolger werd verhoogd tot vier mud. Sinds *Mathias Vornius* in Tilburg werd aangesteld (1607) werd door de armmeesters jaarlijks een bedrag van 50 gulden uitgekeerd, maar na 1635 geven de rekeningen van de H. Geestmeesters weer twee mud rogge aan of een bedrag daarvoor in geld.

Als tractement of jaarwedde ontving Jan Jordens sinds 1592 van dorpswege 46¹/₂ gulden. De schoolmeestersgagte is in Tilburg, sinds wij daarover gegevens hebben, zeer sterk omhoog gegaan. In 1575 was het 10 carolus-gulden

per jaar, in 1580 was het 15 gulden. Trapsgewijze, 40, 46^{1/2}, 140, 150, 230 is ze dan binnen het verloop van een halve eeuw, tot een bedrag van 230 gulden opgeklimmen. Vooral de laatste (vier) verhogingen zijn bijzonder groot en ik weet er geen verklaring voor.

Bij het gewone tractement kwam soms nog een extraatje. Zo kreeg Jan Jordens bij zijn vertrek nog 12 gulden ten afscheid. *Cornelis Janss. van Beurden* (1603-1604) ontving zeven gulden als godspenning of handgeld voor een nieuwe hoed en zijn vrouw 18 stuivers voor een nieuwe voorschoot. *Vornius* ontving in 1608 voor zijn vrouw een "dobbelen aelbertus" d.i. 2 gulden en 14 stuivers. *Jan van Oosten* ontving in 1612 bij het aanvaarden van zijn betrekking 15 gulden en weer een godspenning van 12 gulden toen zijn dienst vernieuwd werd. Als derde bron van inkomsten wordt in de aanstelling van Jan Jordens het schoolgeld van de leerlingen genoemd, 16 stuivers per jaar van elke jongen. Of dat schoolgeld later nog verhoogd is, weet ik niet. Om de grootte van dit inkomen te kennen zou men ook het aantal leerlingen moeten weten, maar daarover zijn mij geen gegevens bekend. Het getal leerlingen was in elk geval zo groot, dat er aan de school in Tilburg tijdens de diensttijd van *Jan Franchois* (1594-1601) voor het eerst van een *ondermeester* gesproken wordt en deze functionarissen worden nadien vrijwel geregeld vermeld. Maar bij welk aantal leerlingen is men tot de aanstelling van een ondermeester overgegaan? Ik weet het niet. Indien dat is geschied naar de normen, die volgens Post in de 16e eeuw in de stadsscholen golden voor de verhouding tussen het aantal leerlingen en het aantal leerkrachten, dan zal dat niet zo spoedig gebeurd zijn, want er zijn voorbeelden van 100 leerlingen per leerkracht. Maar wat elders in de zeer grote stadsscholen gebeurde, behoeft nog niet overal zo te zijn geweest, omdat plaatselijke toestanden en verhoudingen hierbij ook van invloed kunnen zijn geweest.

Maar behalve het schoolgeld had de meester van zijn leerlingen nu en dan ook wel eens een meevallertje. Dat was bv als een leerling werd aangenomen of als hij naar een hogere klas ging. Dit gebruik bestond ook in Tilburg, want in de voogdijrekeningen vindt men kleine bedragen aan de meester vermeld bij de "inganck" d.w.z. als men op school kwam. Of deze gewoonte algemeen was weet ik niet. Een indirecte verhoging van hun tractement vonden de schoolmeesters, zoals uit de aanstelling van Jan Jordens valt op te maken, in de vrijstelling van het betalen van de dorpslasten en de bijzondere verplichtingen, die de oorlogstoestand meebracht. Volgens die aanstelling was dat ook al het gebruik geweest in voorgaande jaren en we mogen wel aannemen, dat dit later zo in hoofdzaak gebleven is. Soms maken de dorpsrekeningen melding, dat restitutie heeft plaats gehad van zekere betaalde dorpslasten.

Bij deze inkomsten, zoals ze af te leiden zijn uit bovengenoemde aanstelling, kwamen dan wellicht nog zekere vergoedingen voor de diensten in de kerk bewezen, maar ik heb daarover voor Tilburg geen enkel gegeven gevonden. In de reeds eerder aangehaalde schoolordnantie uit Zoutleeuw vinden we daar het volgende over.

"Den schoolmeester met schoolkinderen sal moeten in alle kercke-lijcken wesen waer voor den erfgenaem aan de schoolmeester sal moeten betalen twee schel-

linghen ende aen de schoolkinderen vier schellingen”.

Waarschijnlijk hebben soortgelijke gebruiken ook in Tilburg bestaan.

Reeds is vermeld, dat sinds ongeveer 1600 een ondermeester aan de school in dienst was. Of dat regelmatig zo was is niet zeker. Ook omtrent de vraag hoe zijn werk gehonoreerd werd bestaat geen zekerheid. Als men hier het gebruik gevolgd heeft, dat aan de stadsscholen werd toegepast, kwam de ondermeester ten laste van de meester, die van zijn "overvloed" volgens overeenkomst meedeelde aan zijn helper.

In de eerste jaren na 1600 vindt men in de dorpsrekeningen wel eens een incidentele uitgave ten behoeve van een ondermeester. Zo ontving de ondermeester *Jan van Corn. Janss. van Beurden* als verering een nieuwe hoed en een nieuw hemd, samen ter waarde van 4 gulden en 19 stuivers. Maar een regelmatige uitgave treft men er niet aan.

Omstreeks 1610 krijgt de ondermeester elk jaar 18 gulden uit de dorpskas in zijn kwaliteit van koster. De betrekkingen van koster en ondermeester zijn dan gecombineerd, maar het komt toch vreemd voor, dat het kosterschap, dat een kerklijke betrekking was, door de burgerlijke overheid wordt betaald. Misschien kan het volgende hierop een beetje licht laten vallen.

De parochie Tilburg had evenals zo goed als elke parochie in deze streken een *kosterij* ook wel genoemd met de Latijnse benaming *matricularia* en hier en daar ook wel eens aangeduid als de "*kleine dienst*". Zo'n kosterij was in zekere zin een kerkelijk beneficium, waaraan een vast jaarlijks inkomen verbonden was. In Tilburg bedroeg dat slechts 12 gulden per jaar, hetgeen niet erg aanmoedigend werkte om naar deze betrekking te solliciteren. Natuurlijk was het inkomen van de koster wel groter, want hij had zijn profijten bij rouw en trouw, hij had kaarsengeld en andere bijverdiensten bij voorkomende gelegenheden. Maar al met al was het financieel toch geen aantrekkelijke kostwinning en zo kon het gebeuren, dat pastoor *Joannes Beris* in 1606 al enige tijd zonder koster zat sinds "*t officie van de Custerije deser kercke van Tilborch bij den ouden custer was gheresigneert.*"

Dat bracht veel ongerief in de parochie en daarom richtte de pastoor zich tot het college van schout en schepenen met het verzoek, omdat de parochie daartoe niet in staat was, of de gemeente hierin geen hulp kon bieden, door in de toekomst de koster een gage toe te kennen of op een andere manier, zoals het de heren goed zou dunken. Allicht is het gevolg van dit verzoek van de pastoor geweest, dat schout en schepenen de koster een jaarlijkse gage van 18 gulden hebben toegekend, maar tevens werd dit ambt gecombineerd met dat van ondermeester om door deze combinatie de betreffende persoon meer bestaanszekerheid te verschaffen.

Zoals we reeds zeiden was zo de toestand omstreeks 1610. Omdat in het gemeentearchief de notulen van de besluiten van schout en schepenen eerst dateren vanaf 1679, moeten wij uit indirecte gegevens, zoals de posten van uitgaven in de dorpsrekeningen, concluderen, dat zodanige besluiten genomen zijn. De vaste gage van 18 gulden werd later nog aanmerkelijk verhoogd. Soms kreeg de koster nog een aparte éénmalige toelage of een indirecte

verhoging van zijn inkomen door vermindering of vrijstelling van sommige dorpslasten.

Dat was het geval met *Willem Lenart Dirxss.* ten wiens opzichte op 2 juni 1630 door schepenen het volgende besluit werd genomen: *"Is bij generale resolutie van de Wethouderen van Tilborch geaccordeert ten opziene van de sobere gage van de costerije en de diensten die den selven coster bij naeme mr Willem Dircx is doende, dat die selve coster vrij sal weesen van contributie ten tijt toe, dat anders sal werden geordonneert."*

In de veertiger jaren van de 17e eeuw werd aan de ondermeesters van gemeentewege een grote gage betaald, groot op zich zelf en groot in vergelijking met de gage van de meester. Als voorbeeld neem ik de dorpsrekening over 1645. Daar staat onder het hoofdstuk: *Schoolmeestergelt*" het volgende:

"Item betaalt Den meester Jan Deuren voor sijne schoolmeester Gagie in verscheijde Reijsen de somme van twe hondert en dertich gulden Blijckende Bij quitantie
dico *230gld.*

Item betaalt aen meester Vincent van Dun voor sijne Schoolmeesters Gagie in verscheijde reijsen de somme van twe hondert en twintich gulden Blyckende Bij quitantie
dico *220 gld."*

Opvallend is, dat men in deze jaren de ondermeester niet meer zoals voorheen een uitkering geeft als koster, zoals er uitdrukkelijk bij vermeld staat, maar als onderwijzer. De combinatie koster-ondermeester kan toen nog wel bestaan hebben maar de nadruk valt dan meer op het schoolwerk. De combinatie is misschien een verklaring van het hoge salaris van de ondermeester. Besluitend met het jaar 1649, zij nog vermeld, dat meester *Jan van Deuren* toen 230 gulden ontving en zijn ondermeester *Sebrecht van de Westelacken* 220 gulden, waarbij nog moet worden opgemerkt, dat Jan van Deuren in vorige jaren één keer 250 gulden heeft ontvangen en eens zelfs 300 gulden.

Met deze voorbeelden voor ogen is uit het systeem van bezoldiging niet goed wijs te worden. Onvolledigheid van vermelde feiten en vaagheid van formulering plaatsen ons wel eens voor onzekerheid.

Maar wel kan worden gezegd, dat schout en schepenen in de hier besproken jaren voor het onderwijs grote bedragen over hadden, wat de veronderstelling wettigt, dat Tilburg toen een goede school moet hebben gehad. Volledigheids-halve voeg ik hier nog aan toe, dat in de 17e eeuw berichten voorkomen van bijscholen in de Hasselt en op de Heikant. Zij hadden het karakter van de hoofdschool, maar waren van veel kleiner formaat.

7. Nadere kennismaking met enkele Tilburgse schoolmeesters

Van de meeste Tilburgse schoolmeester vóór 1650 is slechts weinig bekend, soms alleen hun naam en de tijd van hun ambtsvervulling. Er zijn er enkele onder, die meer bekendheid hebben gekregen en van hun persoon en hun leven volgen hier nu enige bijzonderheden.

Jan van Steenvoirt 1573-1580. Volgens dr. P. C. Boeren, bij wie hij mr. Jan Hoerdens van Steevoert heet, was hij priester en vicaris of alterist van het Nood-Gods altaar, dat waarschijnlijk hetzelfde is als het altaar der Zeven Weeën van Maria.

Henric Borchmans 1580-1585. Hij was een geboren en getogen Tilburger, behorende tot de goeude ingezetenen. In de jaren 1585/1586 en 1588/1589 bekleedde hij waarschijnlijk het ambt van burgemeester. Deze functionarissen waren onder toezicht van schout en schepenen belast met het beheer van de dorpsfinanciën.

Gerit Alens januari 1588 - juni 1588. Hij was priester en het lijkt niet onwaarschijnlijk dat hij het ambt van schoolmeester gedurende een half jaar op zich genomen heeft, om het dorpsbestuur uit de moeilijkheden te helpen. Vóór hem was de school een half jaar vacant geweest. Naar ik vermoed was er toen wel een schoolmeester benoemd, die echter niet kwam opdagen. Aanleiding tot dit vermoeden is de reeds eerder vermelde brief van pastoor Nicolaas Mutsaerts aan een onbekende benoemde. Opmerkelijk is, dat de pastoor er bij deze ons onbekende sterk op aandringt toch naar Tilburg te komen, en zelfs aangeeft hoe hij het gemakkelijkst zijn huisraad naar Tilburg kan laten overbrengen. Dan zegt hij verder, dat de benoemde niets ter verontschuldiging kan aanvoeren om zijn werk te Tilburg niet te aanvaarden.

Blijkbaar heeft deze brief niet geholpen mr. Gerit Alens had zelf op de Latijnse afdeling van de Tilburgse school gestudeerd. Van 1596-1622 was hij vice-cureit, onderpastoor, te Tilburg. Gedurende die zelfde tijd is hij ook wel eens als notaris opgetreden. In 1628 stichtte hij een studiebeurs, om jongens, die in Tilburg twee jaren Latijn hadden gestudeerd, gelegenheid te geven in Den Bosch hun studie voort te zetten aan het college van de Jezuiten aldaar. In het gemeentearchief van Tilburg is ook nog een verslag van Gerit Alens aanwezig van de collecte, die hij met anderen in 1595 heeft gehouden voor de restauratie van de in dat jaar tengevolge van oorlogshandelingen grotendeels verwoeste kerk.

Jan Franchois 1594-1601. Deze was blijkbaar een goed onderwijzer, onder wie de school vele leerlingen telde. Hij is de eerste geweest, die voor zover onze gegevens nu reiken, een ondermeester in dienst had. Hij heeft ook aan de heer van Tilburg, Huibert van Malsen, en aan schout en schepenen een voorstel gedaan om aan de school gelegenheid te geven in de Franse taal onderwezen te worden. Maar daarvoor moest hij eerst weten of zijn aanstel-

ling verleng zou worden. Hij schreef:

"Want ingevalle van continuatie zoude hij zijn Sone daer toe verwillighen om hem int voorsz. officie te assisteren, nadat hij ontrent drij maenden inden zomer als het getal der Jongeren zoo veel niet en is, absent in Vranckrijck eens zijn reijse gedaan zouwe hebben; ende tegen Bamis wederom gecomen zijnde, zal hij ten dienste vande Gemeijnte, zoo verre Uwe E. Belieft oock eeninghe in fransois instrueren".

Uit niets blijkt echter, dat het dorpsbestuur op dit voorstel is ingegaan.

Mathias Voornius 1607-1609. Hij was geboren te 's-Hertogenbosch en wordt ook wel genoemd Splinter of van Voorne.

Vandaar de Latijnse vervorming Vornius. Door de beide geschiedschrijvers van het bisdom 's-Hertogenbosch Coppens en Schutjes wordt hij vermeld onder de voorname inboorlingen van Den Bosch. Waar hij zijn studies heeft gemaakt voor magister artium is niet bekend. Van 1586 tot 1602 was hij rector van de Latijnse school in zijn geboortestad.

In 1605 gaf hij het Latijnse werk uit: *"Poemation de pugna civili Silvaeducensium"*. Het behandelde de onlusten, die in 's-Hertogenbosch in de 16e eeuw hadden plaats gehad en werd gedrukt bij Jan Scheffer. Het stadsbestuur kende hem daarvoor 25 gulden toe *"in recompense van sekere carmina, bij hem gemaect van de geschiedenis alhier binnen deser stad"*.

Maar Vornius was in Den Bosch niet tevreden. In 1607 verliet hij die stad voor Tilburg. De vraag dringt zich op, hoe het mogelijk is, dat een rector van de vermaarde Latijnse school in 's-Hertogenbosch zijn betrekking verwisselt met die van hoofd van een dorpschool, zij het dan dat deze school een lichte bovenbouw had van een paar Latijnse klassen en de Latijnse school, die hij verliet, vanaf 1566 tot 1610 langzaam achteruitging.

Een kennis of vriend van Vornius, een zekere *Wouter Ariaens van Oeckel*, heeft ons daarover ingelicht in een schrijven aan zijn neef *Aerdt Jan Goiaerts, wonende opten berckdijck tot Tilborch"*. De bedoeling was, dat deze brief terecht zou komen bij het dorpsbestuur van Tilburg. Hij is eigenlijk een indirecte sollicitatie van Vornius met een aanbeveling van de candidaat door de brieffschrijver. Vornius laat zich door Van Oeckel aan de Tilburgse regenten voorstellen. De tussenpersoon noemt Vornius *"een seer geleert man, so datter inder Stadt niet veel jae oock niemand inder lattijnsche sprake geleerder is. Ende niet alleen in den lattijn maer oock inde grieckse spraecke, Ende kan oock discant dat is Musicam."*

De brieffschrijver vermeldt dan de werkzaamheid van Vornius te Grave *„hetwelck hij verlaten heeft door het innemen vander guesen"*. Van Grave naar Roermond vertrokken, heeft hij deze stad ook tengevolge van de oorlogshandelingen verlaten. Na zijn vestiging in Den Bosch voelde Vornius zich ook daar niet op zijn plaats en wel om twee redenen. De eerste was *„dat hij soude woonen ter plaetsen daert neutrael is"*.

Hetgeen nu volgt is niet geheel duidelijk, omdat door beschadiging van de brief meerdere woorden zijn uitgevallen, maar er valt uit op te maken, dat zijn vrouw in Holland vele verwanten had wonen en hij had er ook een of andere

bezitting. Eigenlijk zou hij er graag een betrekking hebben bv. het ambt van secretaris van een stad. Hij wilde echter niet „onder de geusen” wonen, maar een plaats van waar hij gemakkelijker eens naar Holland zou kunnen reizen en „naa sijn goet gaen sien” zou hij wel prefereren.

Er was evenwel nog een andere reden waarom hij uit Den Bosch weg wilde. Zijn financiële positie was niet zo best, „het loon is cleijn, want hij en heeft nau so veel daer hij huijs op soude cunnen houwen.”

Deze brief, gedagtekend 3 maart 1607, heeft succes gehad en Vornius is met ingang van St. Jansmisse 1607 tot schoolmeester te Tilburg aangesteld. Waarom hij na bijna twee jaren weer is vertrokken en waar hij heen is gegaan, is mij niet bekend.

Mr. Mathijs, zoals hij in de Tilburgse stukken wel genoemd wordt, tekende zelf, waarschijnlijk wel als een nawerking van zijn vroegere positie, *Mathias Vornius, Ludimagister in Tilborch*. En al was een ludimagister dan maar een eenvoudige schoolmeester, uit deze Latijnse ondertekening zou men mogen concluderen, dat de Tilburgse mr. Mathijs toch nog iets in zich had van de vroegere rector van de vermaarde Latijnse school in Den Bosch.

Jan van Deuren 1625-1650. Hij was geboren te Oirschot en volgens een aanbevelingsschrijven van de schout van Oirschot „ter goede naeme ende fame ende van goede ouders ende aen degelijcke liedens ghealieert”. Hij was gehuwd met een dochter van een Oirschotse schepen. Voor hij naar Tilburg kwam was Jan van Deuren werkzaam geweest in Reusel. Onder al de schoolmeesters, die Tilburg heeft gehad vóór 1650, is hij de enige geweest met een diensttijd van 25 jaren. In deze periode is naar alle schijn de school van Tilburg in goede handen geweest. Er waren in de veertiger jaren van de 17e eeuw twee leerkrachten, Jan van Deuren, en een ondermeester zoals Vincent van Dun en Sebrecht van Westelaecken, voor wie de dorpsverheid het niet te veel achtte om jaarlijks een bedrag van ongeveer 500 gulden aan salaris uit te keren, een naar mijn gevoelen zeldzaam hoog bedrag.

Na het sluiten van de Vrede van Munster in 1648 werd de positie van Jan van Deuren onzeker. Met Pasen 1650 heeft hij zijn laatste gage ontvangen. Voor katholieke onderwijzers was er toen geen plaats meer. Na hem kwam de eerste protestantse schoolmeester *Jan van der Hammen*.

8. Tilburgse schoolmeesters vóór 1650

Deze lijst is samengesteld volgens de gegevens van frater Domitianus Simons, bijeengebracht uit zijn onderzoekingen in de gemeenterekeningen.

1532	Deonis Goijaert Aert Geldens van der Sprangh
?	Huijbrecht Cornelissen
1562	Anthonis Cauwenbergh
1573-1580	Jan van Steenvoirt
1580-1585	Henric Borchmans
1585-1587	Vincent van Ghierle
juni 1587 - jan. 1588	De school vacant
jan. 1588 - juni 1588	Gerit Alens
juni 1588 - oct 1589	Jan Emonts
oct. 1589 - oct. 1590	Jan Smidts
oct. 1590 - maart 1591	Aerdts van Balgoij
maart 1591 - juni 1591	Peter Pijnenborgh
juni 1591 - juni 1594	Peter Jordens (Jan van Beerse)
juni 1594 - juni 1601	Jan Franchois
juni 1601 - juni 1607	Cornelis Janss. van Beurden
juni 1607 - juni 1609	Mathias Vornius (Mathijs van Voorne)
juni 1609 - jan 1610	Jan de Mol
juni 1610 - juni 1612	Jan van Balen
juni 1612 - juni 1617	Jan van Oosten
juni 1617 - 1625	Willem Zwijsen
1625 - Pasen 1650	Jan van Deuren

Bijschool in de Hasselt

1606	Goijaert Laureijs
1630	Willem Jan Daniels van Heijst
1646	Denijs Jan Somers

Bijschool aan de Heijdsijde

1636	Peter Goijaert Embrecht Pulsken
------	---------------------------------

Ondermeesters aan de school bij de kerk

Cornelis Merten	bij Jan Franchois
Jan	bij Cornelis Janss van Beurden
Jan Jan Stevens	bij Jan van Oosten
Huibert	bij Jan van Oosten
Henrick Barick 1616	bij Willem Zwijsen
Dierick van de Heuvel 1618	bij Willem Zwijsen
Willem Lenaert Dissen	bij Jan van Deuren
Nicolaas de Vosch	bij Jan van Deuren
Vincent van Dun	bij Jan van Deuren
meester Denys	bij Jan van Deuren
Sebrecht van de Westelaecken	bij Jan van Deuren

II

ENIGE NOTITIES OVER HET ONDERWIJS IN TILBURG
IN HET TIJDVAK 1650 - 1795

1. Hoofdschool en bijscholen

In de literatuur over Tilburgs historie worden voor de 17e en 18e eeuw behalve de *hoofdschool* in de haardgang *Kerk en Heuvel* een viertal zgn. *bijscholen* genoemd, gelegen in de haardgangen de *Hasselt*, de *Heijdsijde of Heikant*, de *Berkdijk* later verplaatst naar *Korvel* en de *Veldhoven*. Ik moet echter opmerken, dat deze vier bijscholen er niet tegelijkertijd zijn geweest.

Van de hoofdschool dateert het eerste indirecte bericht uit het jaar 1532. Te rekenen naar de tijd, dat zij in de archiefstukken vermeld worden is de school in de Hasselt de oudste bijschool. Haar ouderdom kan op zijn minst teruggebracht worden tot 1606. In een oorkonde uit dat jaar is er sprake van een zekere *Goijaert Laureijs*, schoolmeester aan de Hasselt. De oudste berichten over school en onderwijs aan de Heikant zijn van latere datum. In de dorpsrekeningen over de jaren 1636 en 1637 zijn posten opgenomen van uitgaven aan *Peter Goyaert Embrecht Pulsken*, schoolmeester aan de Heijdsijde. Zijn naam komt ook nog voor in een voogdijrekening uit 1636, waaruit blijkt, dat toen aan de school op de Heikant een Zondagsschool verbonden was.

De beide scholen aan de Hasselt en de Heikant dateren nog uit de tijd vóór 1650, het jaar, waarin tengevolge van de Vrede van Munster in 1648, waarbij de Meierij van 's-Hertogenbosch definitief aan de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden werd afgestaan, ook op het terrein van school en onderwijs grote principiële veranderingen in Tilburg een begin van uitvoering kregen. Hervormde schoolmeesters vervingen hun katholieke voorgangers en het onderwijs moest gegeven worden in de geest van en volgens de leerstellingen van "*de ware gereformeerde Religie*". In het Schoolreglement van 1655 werden voor de Generaliteitslanden alle zaken, die hiermee samenhangen, blijvend en in bijzonderheden vastgelegd. Wellicht bestond de derde van de genoemde bijscholen, die op de Berkdijk, ook reeds voor 1650, maar het bewijs daarvoor is m.i. niet zo afdoende, dat men dit met absolute zekerheid zou kunnen zeggen. In het gemeentearchief is een niet gedateerd schrijven aanwezig, dat gericht is aan schout en schepenen en waarin gesproken wordt over "*de nieuwe schole benefens den Berckdijck*". Omdat sinds 1650 de benaming schout vervangen werd door die van drossaard of drost mag men aannemen, dat dit schrijven dateert van vóór dat jaar. In de dorpsrekeningen wordt voor het eerst van de school op de Berkdijk melding gemaakt in het jaar 1657. In de rekening over 1720 wordt niet meer gesproken van de school aan de Berkdijk, maar over de school op Korvel. In genoemd jaar of misschien in de loop van 1719 is derhalve de school aan de Berkdijk overgeplaatst naar de aangrenzende haardgang Korvel.

Als wij hier spreken van bijscholen mag dit woord geen misverstand wekken. In de geschiedenis van het onderwijs verstaat men als regel onder een bijschool een school met een beperkt leerplan zoals schrijfscholen, briefscholen, reken-scholen, Franse scholen, die soms in de steden werden opgericht, tegen recht en gewoonte in, als concurrenten van de stadsschool. Deze betekenis heeft het woord hier niet. Het waren ook geen bijscholen of liever gezegd bijschooltjes,

zoals we die weldra van katholieke zijde zien opkomen om de gewone school te boycotten. Het woord bijschool is hier min of meer een Tilburgs begrip, omdat het verband houdt met Tilburgse toestanden.

Gedurende de Middeleeuwen had men gewoonlijk in elke plaats, hetzij stad of dorp, slechts één parochie met één parochieschool, later een stads- of dorps-school. Zo was het ook in Tilburg. Maar wegens de grote uitgestrektheid van het dorp met zeer ver uiteengelegen haardgangen was het oprichten van kleinere scholen daar een praktische noodzakelijkheid of minstens een uitgesproken wenselijkheid om de kinderen overal voldoende gelegenheid te geven onderwijs te genieten. Deze bijscholen hadden hetzelfde leerprogramma als de hoofdschool en zouden in dit opzicht misschien beter als nevenscholen kunnen worden aangeduid. Zij waren door het dorpsbestuur erkend, dat er ook de meester aanstelde en aan deze van dorpswege een tractement of gage toekende zij het dan kleiner dan dat van de meester aan de hoofdschool. Zo was de toestand vóór 1648 (1650). Hoofdschool en bijscholen stonden alle onder het bestuur van schout en schepenen en kwamen financieel ten laste van het dorpsbestuur. Maar onder de nieuwe verhoudingen na 1648 werd het verschil tussen hoofdschool en bijscholen groter. Het onderwijsbeleid voor de Generaliteitslanden, hoewel van de aanvang af gericht naar duidelijk ingenomen principen kreeg in 1655 zijn vaste vorm en definitieve regeling in het Schoolreglement. Dit bepaalde, dat de schoolmeesters in de Generaliteitslanden werden benoemd door de Raad van State. Hun tractement werd betaald uit de inkomsten van de geestelijke goederen, dat waren de door de staat in beslag genomen kerkelijke bezittingen in het in 1648 verworven gebied. Deze bepaling nu werd in Tilburg alleen toegepast op de hoofdschool in de wijk Kerk. De uitzonderingstoestand met zijn bijscholen werd derhalve bestendigd. De bijscholen bleven bestuurlijk en financieel geheel een zaak van het dorpsbestuur. De overige bepalingen van het Schoolreglement b.v. over de aard van het onderwijs en de te stellen eisen aan de schoolmeesters waren echter evenzeer toepasselijk op de bijscholen. Een korte kennismaking met het Reglement is daarom hier wel op zijn plaats.

2. Het Schoolreglement van 1655

Op 3 mei 1655 was door de Staten-Generaal een algemene regeling voor het schoolwezen uitgevaardigd onder de titel *"Schoolreglement in de steden ende ten platten Lande inde Heerlijkheden ende Dorpen, staende onder de Generaliteijt"*. De school moest geheel in dienst worden gesteld van het doel, dat de Staten-Generaal voor ogen hadden, de invoering van het Calvinisme in de veroverde gebieden. Zij zelf zegden het heel duidelijk toen zij verklaarden, dat de kinderen *"wesende het zaet daer uijt alle geschicktheit in de Kercke ende Republijcke te verwachten is, in de Christelijcke Gereformeerde Religie, vreesse des Heeren ende alle sedigheijt, goede konsten, elck na zijn ghelegenheijt ende bequaamheijt mogen opgevoedt ende opgetogen werden"*.

Het reglement was zo uitvoerig, dat men in Tilburg geen afzonderlijke instructie of schoolorde voor het gewone lager onderwijs nodig oordeelde of had. In 1655 tot stand gekomen bleef het met enige geringe wijziging in 1658, 1680 en 1725 van kracht tot het einde van de Republiek in 1795.

Het Reglement bestond uit vijf hoofdstukken nl.

- 1e. *Van de qualiteijten ende bequaemheijt der School-meesters.*
- 2e. *Van 't school houden.*
- 3e. *Tractementen ende Emolumenten.*
- 4e. *Wie geen school mogen houden.*
- 5e. *Koster-ampt.*

Het eerste hoofdstuk regelde de aanstelling van de schoolmeesters en de eisen, waaraan zij moesten voldoen om als zodanig werkzaam te kunnen zijn. De benoeming geschiedde door of namens de Raad van State. Wie zonder deze aanstelling verkregen te hebben toch onderwijs gaf werd gestraft met geldboeten en wel voor de eerste maand honderd gulden, voor de tweede maand tweehonderd gulden en voor de derde maand driehonderd gulden. Wie het zover had laten komen kreeg bovendien *"arbitrale correctie"*.

Degene, die een aanstelling van de Raad van State verkregen had kon echter niet zonder meer met de uitoefening van zijn ambt beginnen. Want al gaf de Raad van State de aanstelling niet dan *"nae behoerlijck ondersoeck ofte examinatie"*, toch volgde nog een nieuw examen omtrent de bekwaamheden van de sollicitant. Dit examen werd afgenomen door afgevaardigden van de classis, waartoe de plaats behoorde. Natuurlijk was de predikant lid van die commissie. Werd de candidaat bekwaam genoeg bevonden, dan installeerde deze commissie ook de nieuwe schoolmeester. Was het examen onvoldoende geweest dan verzocht de commissie aan de Raad van State een bekwaamer persoon te willen aanstellen.

De gedeputeerden uit de classis waren echter niet vrij in hun exameneisen. Het Reglement omschreef de eisen van bekwaamheid als volgt: *"Welcke bequaemheijt onder anderen daer inne bestaet, datse niet alleen alle gedruckte Boecken ende geschreven Brieven promptelijck lesen, een goede handt schrijven, de Psalmen Davids bequamelijck kunnen singen ende ter nootdruft Reekenen"*. Bovendien moesten de candidaten en hun gezin lidmaat van de gereformeerde kerk zijn, goed onderwezen in de Christelijke leer en een

verbindinge sulcks bekent te maecten.

V I.

Niemant en sal vermogen eenige Dootflagers, Straetschenders, Dieven, en andere Moetwilligers te huyfen, te herbergen, versleeken, of eenighins de selve afliften, voort te helpen, of wech te brengen, daer toe raedt gheven, of yets contribuieren, het zy met leeninge van penningen, Instrumenten, adressen, of wat eenighins haer behulpigh soude konnen wesen, op pene van vijftigh guldens, ende arbitrale straffe, naer exigentie van laecken.

V II.

Sullen voor Straetschenders ende Moetwilligers ghehouden werden, alle die met eenigh Mes

toe gestatueert, of anderzins gepuncteert, naer Justitie en equiteyt sullen bevonden te worden, hooren.

I X.

De boeten hier vooren gheselt, sullen bekeert werden ten profyte vanden Bailiu, Schout, of Officier die de calange doen sal: Werdende de selve mits desen ghelast sien hier naer te reguleren, op pene dat by gebreecke van dien, tegen beuyliden selfs voorsien sal werden als nae behooren.

Aldus gedaen ende gearresteert ter Vergaderinge vande wel-ghemelte Heeren Staten, in 't Hoff van Zeelant binnen Middelburgh, den xxvij November 1654. Geteeckent, *Adriaen Veth.*

School-Reglement, inde Steden, ende ten platten Lande inde Heerlickheden

ende Dorpen staende onder de Generaliteyt. In date den 3 Mey 1655.

DE Staten Generael der Vereenighde Nederlanden, Allen den geenen die desen sullen sien ofte hooren lesen, Saluyt.

DOEN TE WETEN, Alsoo het stuck vande Scholen ende School-meefters een saecke is van alfulcken ghewichte, dat in alle wel-gestelde Steden ende Plaetsen, ende vervolgens inde Gewesten van Brabant, onder de ghehoorsaemheyte van desen Staerstaende, daer op sonderlinge ordre ende opficht dient gheselt te worden, ten eynde de Kinderen (wesende het zaet daer uyt alle geschicktheyt in de Kercke ende Republijcque te verwachten is) in de Christelijcke Gereformeerde Religie, vreesse des Heeren, ende alle sedigheyte ende ghehoorsaemheyte, midtsgaders in geleertheyt, goede konsten, elck na sijn ghelegentheyte ende bequaemheyte, mogen opgevoedt ende opgetogen werden, tot Godes eere, welstant der Kercken, ende 't gemeene besle, ende tot troost ende welbehagen van eenen yegeleijck in 't generael ende particulier, die de vruchten daer van te verwachten hebben, ende ghenieten sullen by de Naekomelingen. **SOO IST**, dat haer Ho. Mo. dit ernstelijck in bedencken genomen, ende dien-aengaende by forme van een Reglement gekeurt, geordonneert ende gestatueert hebben, keuren, ordonneren ende statueren by desen de Poincten ende Articulen hier na volgende, omme in alle de Steden, Vryheden, Heer-

lijckheden, Dorpen ende Vlecken, onder 't resort vande Generaliteyt ghehoorende, punctelijck achtervolght, naegekomen ende gepractiseert te worden.

I. C A P I T T E L.

Vande qualiteyten ende bequaemheyte der School-meefters.

I.

MNden eersten, dat niemant wie by zy, Man ofte Vrouw, hem en sal vervorderen eenige Schoole te houden, om de Kinderen Duytsch, Françoys of eenige andere Spracken, Cyseren, Reekenen of Schryven te leeren, ten zy de selve (nae behoorlijck ondersoeck ofte examinatie) eerst by den Raedt van State, ofte andere, recht daer toe hebbende, daer van Acte verkregen hebben, op pene te verbeuren voor de eerste Maent hondert guldens, voor de tweede Maent twee hondert guldens, ende voor de derde drie hondert guldens, ende arbitrale correctie, waer op de Hooft-Officiers, ende de Officiers ten Platten Lande sullen hebben te letten.

II.

Die geene welcke by Commissie als vooren tot Schoolmeesters, Kosters, Voorsangers, Voorlesers, worden aengestelt, sullen alvorens sijn in de bedieninge treden, moeten werden geexamineert

Fragment uit het Schoolreglement van 1655, gepubliceerd in het "Groot Placaet-boeck", 's-Gravenhage, 1664, deel II, p. 2409.

Koll. Gem. Archiefdienst Tilburg.

godsdienstig leven leiden. Daarbij moesten zij geschikt zijn om onderwijs te geven.

Vervolgens verplichtte het Reglement de schoolmeesters om zelf hun ambt waar te nemen en het werk niet over te laten aan ondermeesters of het moest zijn bij ziekte en bijzondere omstandigheden. In grotere plaatsen met een uitgebreid leerlingenaantal was het geoorloofd bijschoolmeesters aan te stellen, maar niet zonder medeweten en toestemming van de magistraat, de predikant en de kerkeraad.

Het Reglement gaf verder aan, welke ambten en betrekkingen niet verenigbaar waren met het ambt van schoolmeester. De bedoeling hiervan was waarborgen te geven voor een behoorlijke ambtsvervulling en het ambt hoog te houden. Het was de onderwijzers niet toegestaan deel te hebben aan het bestuur van stad of dorp en evenmin mochten zij herberg houden of aan nering doen. In 1771 is dit artikel gewijzigd. Door het *"Reglement op de politieke Reformatie"* van 1661 waren alleen leden van de Hervormde Kerk tot de regering of tot ambten benoembaar. Bij het zeer geringe aantal leden van die kerk in de Generaliteitslanden, was men in zijn keuze zeer beperkt, soms in die mate, dat geen voldoende aantal geschikt geachte kandidaten aanwezig was. In dat geval werd ook de schoolmeester verkiesbaar verklaard tot de regering b.v. tot schepen. Maar de school mocht er niet onder lijden. Had de onderwijzer door zijn ambtsplichten als regeringspersoon verzuim gehad in zijn school, dan moest de verloren tijd op de vrije woensdag- en zaterdagmiddag worden ingehaald.

Het vierde hoofdstuk onder de titel *"Wie geen school mogen houden"* kan als een aanvulling van het eerste hoofdstuk beschouwd worden. Nadrukkelijk werd aan alle *"gewesene paepsche schoolmeesters"* verboden nog school te doen. Met name werd hun nog eens duidelijk ingescherpt, dat zij zich met de kinderen niet mochten begeven naar plaatsen, die buiten het gebied van de Republiek lagen, om daar dan school te houden, iets wat in grensplaatsen niet zo bezwaarlijk was.

Alle priesters, kloosterlingen, kloosterzusters, kloppen en begijnen werden ook uitdrukkelijk genoemd als *"niet zijnde gequalificeert, bequaem ende wettelijk toegelaten"* om school te doen.

Tenslotte voorzagen de Staten-Generaal nog in een andere mogelijkheid nl. deze, dat men voor de vorm een naai- of breischooltje zou oprichten en daar dan tevens gewoon onderwijs geven. Dat werd ook uitdrukkelijk verboden en het artikel was zo geredigeerd, dat alle mogelijke gevallen werden opgesomd om toch maar heel zeker spel te spelen. Aan de formulering was wel een heel bijzondere zorg besteed.

In het derde hoofdstuk, dat handelde over tractementen en emolumenten, bepaalde het Reglement, dat de schoolmeesters *"om hen in dit eerlijck ende noodigh werck te verwackeren"* een salaris zouden genieten, dat hun om de drie maanden moest worden uitbetaald. Hoe groot dat salaris moest zijn werd

3. De school op de Veldhoven vervangt die van de Hasselt

Bij de aanvang van de periode, die ik mij voorgesteld heb te behandelen (1650) was Tilburg, zoals is gezegd, in het bezit van vier scholen. Dat waren de hoofdschool en drie bijscholen en wel in de haardgangen de Hasselt, de Heikant en de Berkdijk-Korvel.

Nu heeft de loop van de geschiedenis gewild, dat de oudste bijschool van Tilburg, die in de Hasselt, het eerst heeft opgehouden te bestaan. In de dorpsrekening van 1690 wordt nog een betaling verantwoord aan *Gerrit van Beest* voor de schoolmeester in de Hasselt. Het is eigenlijk nog een uitgave van het jaar 1688, die nu eerst wordt verantwoord. In de latere rekeningen komen geen uitgaven meer voor aan schoolmeesters in de Hasselt, waaruit we mogen besluiten, dat met of omtrent het jaar 1688 de school in de Hasselt verdwenen is.

Dit gevoelen wordt bevestigd door een verzoekschrift uit 1743, dat door "*verschijde Inwoonderen van de hasselt met haar gevoegt eenige naburen daar bij wonende*" aan drossaard en schepenen werd gericht om te voorzien in de aanstelling van een schoolmeester voor hun haardgang. "*Met het overlijden van Adriaan van Beest*" zo zeggen zij "*zijn zij meenigte jaaren ontbloot en niet gehadt hebbende een schoolmeester*". Gerrit van Beest, aan wie de uitkering van 1688 werd gedaan, was de zoon van de schoolmeester *Adriaen van Beest*. Intussen heeft het verzoekschrift geen succes gehad en is de Hasselt zonder school en schoolmeester gebleven.

Het wegvallen van de school in de Hasselt was zeker een gemis en het college van drossaard en schepenen was daar blijkbaar ook wel van overtuigd. Het schijnt echter, dat het dorpsbestuur de voorkeur gaf aan de benoeming van een schoolmeester op de Veldhoven, naar ik vermoed omdat deze haardgang meer centraal en gunstiger gelegen was om het schoolbezoek van de kinderen uit de haardgangen Veldhoven, Hoeven en Hasselt te bevorderen.

Bij mijn onderzoek hoe een school aan de Veldhoven tot stand is gekomen, stuitte ik op het feit, dat ik tot nog toe in de literatuur niet vermeld heb gevonden, nl. dat ook de Heuvel enige tijd, zij het dan wellicht slechts enkele jaren in het bezit van een school is geweest. In de notulen van een extra-ordinaire vergadering, door het dorpsbestuur op 27 januari 1690 gehouden, lees ik o.a. het volgende:

"Is in collegio binnen gestaen Johan Heeren, vader van Adr. Heeren, denwelken eenigen tijt aen den Heuvel alhier heevt school gehouden sonder eenige de minste commissie, versoeckende dat schepenen sijnen soon als schoolmr. van den heuvel gelieven te verleenen behoorlijke commissie ende tractement gelijk aen desselfs predecesseur Verheijden is vergunt geweest".

De Heuvel heeft derhalve een door het dorpsbestuur erkend schoolmeester gehad. De dorpsrekening over 1686, opgenomen in 1688, bevestigt dat door de opneming van de volgende post: "*Aen Mathijs Verheijden, schoolmeester aen den Heuvel alhier, betaelt de somme van vijffentwintich gulden ende dat in*

Handwritten Dutch text, likely a petition or request, dated 1743. The text is written in a cursive script and is organized into several columns. The right-hand page has a heading "Jon van de" followed by "van de". The text discusses the need for a schoolmaster and mentions the name "Adriaan van Beest".

Rekest uit 1743 van de inwoners van de Hasselt aan het dorpsbestuur, met verzoek een schoolmeester aan te stellen omdat de schoolmeester Adriaan van Beest was overleden.
Gem. Archiefdienst Tilburg, Oud-administratief archief, inv. nr. 106e.

overd. Ook Tilburg onderging in dat jaar een zware plundering. Materieel had de Meierijse bevolking grote verliezen te lijden, maar in godsdienstig opzicht trad een verbetering in. De Fransen immers waren katholiek en het spreekt vanzelf, dat de katholieke bevolking daarvan profiteerde om vrijer haar godsdienst uit te oefenen, al hebben de Meierijse ingezetenen tevens bewezen trouwe vaderlanders te zijn.

In Tilburg werden verschillende Roomse bijscholen opgericht in de onderscheiden haardgangen omdat de ambtenaren uit vrees voor de Fransen toch niet durfden optreden. De enige reactie van hervormde zijde waren klachten bij de kerkeraad. Er volgden geen maatregelen. Dat bleef zo de eerste jaren en al was na 1675 het grootste gevaar van Franse zijde verdwenen, het leger lag nog altijd in Maastricht, eiste maandelijks nog een oorlogscontributie en kon ook nog wel eens een bezoek komen brengen. Daarom bleven die klachten zonder verdere maatregelen.

In maart en april 1675 werd in de vergadering van de kerkeraad de kwestie van *"de paepsche bijscholen der Cloppen"* ernstig in de aandacht van de drossaard aanbevolen en in juni van dat zelfde jaar werd meegedeeld, dat door *"de paepsche schoolmeesters en Cloppen onze school de grootste prejuditie aengedaen wirt"*. In 1676 lezen wij *"datter verscheijde paepsche schoolmeesters en Cloppen zaten"* en in 1677 *"dat er meer en meer paepsche schoolmeesters en cloppen indringen"*. In 1678 werd met Frankrijk vrede gesloten, zodat het gevaar van die zijde ophield. Toen begon de kerkeraad door te zetten en met alle kracht te werken om de katholieke bijschooltjes gesloten te krijgen. Er werd een afzonderlijk rapport uitgebracht omtrent de *"paepsche stoutigheden"* van de Tilburgse katholieken in de afgelopen jaren.

Het was een lange lijst van ongerechtigheden, waaraan de Tilburgse bevolking in protestantse ogen zich had schuldig gemaakt. Daaronder was ook deze, dat er drie katholieke schepenen waren *"dewelcke de schoolmeesteren van de religie met allerlei Paepsche bijscholen gedruckt ende onderdruckt hebben"*. Die ergernissen moesten volgens de kerkeraad onmiddellijk ophouden en daarom wendde hij zich in 1679 tot drost *Hendrik Verschuuren* om krachtig daar tegen op te treden. Maar deze had allerlei uitvluchten en trad niet handelend tegen de bijscholen op.

Gelukkig voor de kerkeraad kwam er in 1680 een nieuwe drossaard, *Adriaan Bernagie* op wie men zijn hoop gevestigd had. Maar ogenblikkelijke gevolgen heeft de drossaardswisseling toch niet gehad, want in 1681 werd in de kerkeraad nog geklaagd, dat het getal paapse bijschooltjes wel tot 50 aangegroeid was. Toch zou Bernagie de man blijken te zijn met wie de kerkeraad tot zaken doen kon komen. In 1682 toonde Bernagie wie hij was. Tot dan toe waren er in het college van schepenen altijd enkele katholieken geweest. Bernagie wilde een rigoureuze toepassing van het Reglement op de politieke reformatie (1660) waarbij alle katholieken van het bekleden van ambten werden uitgesloten. Bernagie speelde het klaar, dat binnen een tijdsverloop van twee weken het college van schepenen in Tilburg alleen nog hervormde leden telde en dat is zo gebleven tot het einde van de Republiek. Ook wist hij mede te bewerkstelligen, dat het college der 22 mannen, waarin de laatste vertegenwoordiging

van de katholieke ingezetenen nog mogelijk was, praktisch verdween. Met zo'n man zou ook op het terrein van de clandestiene katholieke bijschooltjes iets te bereiken zijn. Een commissie uit de kerkeraad behandelde deze kwestie met de drossaard. Deze verklaarde, dat hij *"alle devoir zou doen, om die bijscholen uit te roeien, wel siende hoe pestilential deselve voor de Religie en de Gereformeerde schoolmeesters vallen"*.

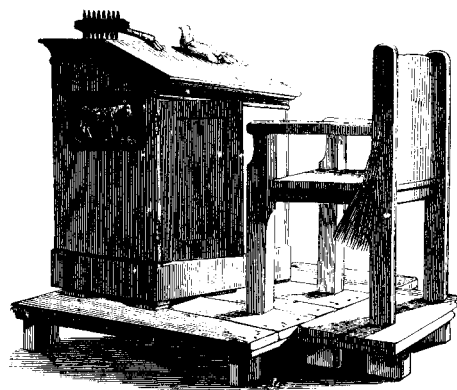
De drost hield woord en de bijschooltjes verdwenen. De predikant en de kerkeraad konden over de drossaard tevreden zijn. Zij waren het ook en gaven daar ondubbelzinnig uiting aan in een verklaring over Adriaan Bernagie, waarin zij o.a. getuigden: *"dat zijn E. voornoemt niet alleen is een ledemaet van de waere Christelijcke Gereformeerde gemeente alhier, gesont in gelove en stichtelijck van leven, maar oock een persoon, die hier zijn officie als drossaert met sulck een ontsach en voorsichtigheijdt bekleet en handhaeft, dat de boosen bedwongen en de goede ingesetenen in veijlichheijdt en ruste"* kunnen leven. Verder verklaarden zij, dat de kleine gereformeerde gemeente in Tilburg, die was *"omringht van vele duijsenden van het pausdom, niet alleen de gemeene rust en veijlichheijdt geniet benefens andere ingesetenen, maar oock alsins met vrese en respect bejegendt wordt"*.

Maar ja, 't kan verkeren. Reeds in 1686 is de verhouding tussen de kerkeraad en de voortreffelijke drossaard totaal bedorven. Wat daarvan de oorzaak was is niet bekend, maar het lijkt mij niet onmogelijk, dat iemand van aard en karakter als Bernagie niet gediend was van een al te grote bemoeizucht van de zijde van de kerkeraad. Hoe dit alles ook mag geweest zijn, het feit van een slechte verstandhouding tussen drossaard en kerkeraad lag er en was de katholieken niet ontgaan. De bijschooltjes verrezen weer zonder dat de drossaard er tegen optrad. En dat duurde weer jaren zo. In 1698 deelde de kerkeraad nog mee, dat *kwezel van Winninge school hield op Broekhoven in het huis van de roomse kerk en Peter de Kwezelaar op de Hoeven ten huize van Adam Somers*.

Intussen had de kerkeraad, die bij de drossaard niets bereikte, zich tot de Staten-Generaal gewend om drost Bernagie van plichtsverzuim aan te klagen. Deze aanklacht heeft geholpen, de drost is tegen de bijschooltjes opgetreden, die verdwenen. Toen zij het volgend jaar weer opdoken, was een aanmaning van de kerkeraad, dat men zich weer zou wenden tot de Staten-Generaal voldoende om de drost te doen optreden.

De 18e eeuw geeft, wat de katholieke bijschooltjes aangaat een geheel ander beeld te zien dan de 17e eeuw. In het eerste kwart kwam er nu en dan nog een klacht tot uiting, maar die zijn een weinig daarna geheel opgehouden, waaruit we mogen concluderen, dat de bijschooltjes ook verdwenen waren. Waarschijnlijk is wel, dat een betere verstandhouding tussen katholieken en protestanten daartoe heeft bijgedragen. De 18e eeuw kende in het algemeen in godsdienstig opzicht meer verdraagzaamheid dan vroeger. De schoolmeesters zullen er bij hun onderwijs op gelet hebben de katholieke leerlingen niet te krenken. Ook de kerkeraad, die gedurende de 18e eeuw steeds voor een deel bestond uit personen, die tevens het ambt van schepen bekleedden, zal terwille

van de rust niet meer zo aanvallend te werk zijn gegaan. Het kwam zelfs zo ver, dat in 1743 de beslissing viel, dat op de Tilburgse scholen de Heidelbergse catechismus niet meer aan de katholieke kinderen behoefde onderwezen te worden, een besluit, dat misschien niets anders was dan de bevestiging van een reeds gevolgde praktijk. In verband met het verkrijgen van deze gunstige beslissing wordt de naam genoemd van kapelaan Ignatius Sprong, die door de algemene achting, die hij ook bij de hervormden had verworven, er veel toe had bijgedragen dit succes voor de katholieke bevolking mogelijk te maken.

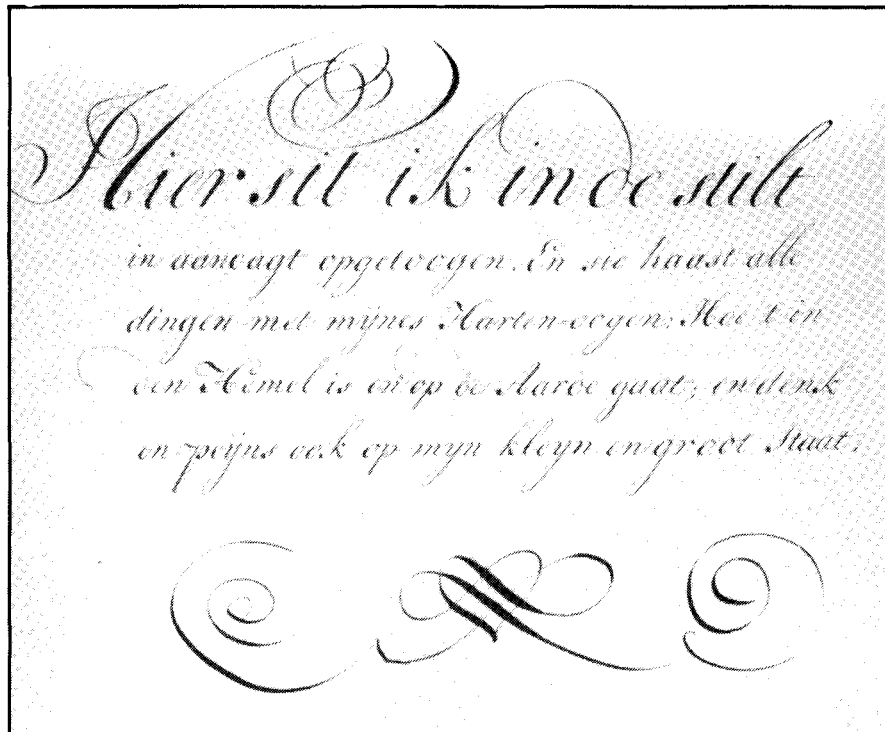
5. De positie van de schoolmeester

Reeds eerder is vermeld, dat de schoolmeester van de hoofdschool in Tilburg een tractement genoot van wege de Raad van State en betaald uit de inkomsten van de geestelijke goederen en de bijschoolmeesters van dorpswege een tractement ontvingen. Allen genoten tevens het schoolgeld van de leerlingen. Hoe was het nu gesteld met het inkomen van de Tilburgse schoolmeesters? *Jan van Deuren*, de laatste katholieke meester, die in 1650 moest heengaan, had een tractement van 230 gulden vastgesteld en uitbetaald door het dorpsbestuur. De eerste hervormde meester aan de hoofdschool *Johan van der Hammen* kreeg echter volgens *dr. B. Dijksterhuis* van de toen verantwoordelijke instantie slechts 100 gulden. Dat was maar een schijntje vergeleken bij zijn voorganger. Omdat er veel leerlingen wegbleven was ook die bron van inkomsten, het schoolgeld, veel kleiner. Nu was als regel met het schoolmeesterambt (in Tilburg met dat aan de hoofdschool) het kosterschap van de hervormde kerk verbonden. Bij Van der Hammen was dit echter nog niet het geval. Tot koster werd in 1650 benoemd *Roeland Roelands*, die de eerste predikant in Tilburg, *Paulus Arleboutius* in 1635 al had meegebracht voor die functie, maar die toen onverrichter zake met zijn meester naar Den Bosch moest terugkeren. Na zijn dood in 1667 werd echter de schoolmeester aan de hoofdschool ook koster en sindsdien zijn beide bedieningen verenigd gebleven.

Vooraf in zijn beginperiode had Johan van der Hammen het financieel heel moeilijk. Hij richtte daarom reeds in juni 1650 een verzoekschrift tot het dorpsbestuur om steun. Hij was naar zijn zeggen *"met een huijsken vol kinderen beswaert ende had tot noch toe in zijne school geen discipelen gekregen. Weshalve 't tractement van haere H^o M^o hem toegekent te kleijn sal vallen ende niet mogelijk en is dat hij daervan soude connen leven"*. Van der Hammen verzocht daarom een toeslag op zijn tractement voor de tijd totdat *"de schoole soo mochte aanwassen, dat hij sich selven sal kunnen bedroopen"*. Ook vroeg hij *"dat hem mach toegeleijt werden het cooren"* dat zijn voorganger van de armmeesters had genoten voor het leren van de arme kinderen.

Het dorpsbestuur willigde op 27 juni beide verzoeken in. Hij kreeg een jaarlijkse toeslag van 100 gulden alsnog twee mudden rogge in specie. Schepenen behielden zich de vrijheid voor deze bepalingen te wijzigen naar gelang de omstandigheden zouden veranderen.

De meester aan de hoofdschool had dus na overgangstijd een inkomen als schoolmeester, dat bestond uit zijn tractement plus het schoolgeld van de kinderen en een inkomen als koster en voorzanger. Daar kwam nog bij het inkomen als grafmaker, een beroep, dat wel samenhang met dat van koster, maar ter begeving stond van het dorpsbestuur. In 1719 schreef de nieuw benoemde meester *Johan Coenraad van Swanenberg* aan drossaard en schepenen *"dat vermids zijn voorsaat David van der Hammen van Uw Eerweerde is begunstigt geweest met het graff maaken in de Kerke en de baaten en profijten daaruijt resulterende hij supplt verzoekt dat Uw Eerweerde hem van gelijke*

Een gecalligrafeerde schrijfproef uit de 18e eeuw, welke bij een sollicitatie voor de schoolmeester werd gevoegd.

Gen. Archiefdienst Tilburg, Oud-administratief archief, inv. nr. 106a.

daar meede gelieven te begunstigen". Het verzoek werd toegestaan.

Uit dit samengaan van functies mag wellicht geconcludeerd worden, dat de financiële positie van de hoofdschoolmeester in Tilburg niet slecht was. Dit gold echter nog niet voor de eerste onder hen, Johan van der Hammen, die de overgangstijd meemaakte na de Vrede van Munster en voor wie de combinaties van bovengenoemde functies pas later in werking trad. Misschien wel om zijn financiële positie wat sterker te maken vatte Van der Hammen het plan op een Franse kostschool te openen. Hij maakte dit voornemen bekend op de volgende manier.

"Johannes van der Hammen, schoolmeester deser Heerlijckheit Tilburch, maect mits desen bekent, hoe dat hij geraeden is geworden met voorkennisse en weten sijns Achtb. Magistraet, sonder prejuditie ofte krenkinge van zijn ordinaire Duijtsche schoole, op te rechten een welgeregelde Fransche schoole voor knechtken ende meijskens omme haer niet alleen de tale promptelijck te doen leeren, maer oock voor de knechtken het cijferen en Italjaens boeckhouden ende voor de dochters het hantwerck van nayen, speldewercken, breijen en wat daeraen meer soude mogen vereijst worden; sal oock genegen sijn de kinderen soo in de heel als in de halve kost aan te nemen ende alles ten sivile prijs, met goede accomodatie, gelijk alle liefhebbers oculairlijck sullen konnen sien. Die gadinge heeft sijne kinderen in de voornoemde tale ende konsten te laeten onderwijsen ghelieve hem aen te spreecken sal goede onderrichtinge bekomen".

Het plan van meester van der Hammen is echter niet tot uitvoering gekomen.

Was de financiële positie van de meester aan de hoofdschool op zijn minst redelijk te noemen, iets anders echter was het met de bijschoolmeesters. Maatschappelijk stonden zij een trapje lager dan hun collega aan de hoofdschool. Al was hun positie dan niet zo goed, dan wil dat nog niet zeggen, dat zij een armoedig bestaan hadden. Dat was wel enigszins het geval met meester *Willem Bain* van Korvel en Laar, die in 1745 een verzoekschrift richtte aan drossaard en schepenen om verbetering van zijn financiële positie. Hij had een tractement van 100 gulden per jaar plus daarbij nog ongeveer 40 gulden aan schoolgeld van de leerlingen. Hij was echter zoals hij zei *"belast met een swaare famielje"*, zodat hij jaarlijks aanmerkelijk moest interen. Daarom vroeg hij suppliant *"hem gunstelijk te gelieven te verleen en augmentatie van Tractement tot een somme van honderd en vijftig guldens jaarlijx soo als des suppliant's confraters binnen deese Heerlijkheit komen te genieten, opdat Den Suppt in Eere en fatsoen zijn vrouw en famielje kan maintineren"*. Hij werd met zijn collega's aan de Veldhoven en de Heikant gelijkgesteld en ontving evenals zij jaarlijks 150 gulden uit de dorpskas. Blijkbaar bood zo'n tractement vermeerderd met het schoolgeld van de leerlingen een bestaan.

Ook hielden de bijschoolmeesters wel eens kostkinderen tot vergroting van hun inkomsten. Zo vroeg *Nicolaas Zijnen* in 1728 overplaatsing van de Heikant naar de Veldhoven na de dood van meester *Arnoldus van den Heuvel*. Mede als reden gaf hij aan, dat hij verscheidene kostkinderen had, zowel jongens als meisjes, die hij gaarne telkens brengen wilde *"tot het gehoor van Gods woord 't geene hem niet wel doenlijk is door de grote afstand"*.

Bij de vraag hoe de positie was van de schoolmeesters in de Tilburgse gemeenschap moeten wij vanzelfsprekend een duidelijk onderscheid maken tussen hun verhouding tot de katholieken en de hervormden. Binnen de kleine kring van hun geloofsgenoten stonden zij gewoonlijk hoog aangeschreven. Daarvan getuigt ook het feit, dat zij in de hervormde gemeente vaak kerkelijke functies bekleedden bv. lid van de kerkeraad waren.

Dat de katholieken heel anders tegenover hen stonden is duidelijk. Voor dezen waren zij hoogst gewantrouwde vreemdelingen, die en dat geldt dan vooral voor de 17e eeuw, geminacht en verfoeid werden. In de vijftiger jaren is het een keer gebeurd, dat ouders van schoolgaande kinderen de meester gewoonweg zijn congé gaven.

Dat gebeurde in 1655 in de Hasselt met meester *Harman van Stockum*. Enige inwoners van die haardgang hadden een vergadering bijeengeroepen door de klok van de Hasseltse kapel te luiden. Aan Van Stockum werd meegedeeld, dat hij door de vergadering uit zijn ambt was ontzet en een ander in zijn plaats was aangesteld.

Dit resolute en kordate optreden, doet toch ook wel wat onnozel aan en bij enig nadenken had men van tevoren kunnen begrijpen, dat het dorpsbestuur dit optreden niet zou dulden en men op deze manier niet het begeerde succes zou verkrijgen. Dit was dan ook niet het geval.

Tegen de aanstokers is aanvankelijk niet gerechtelijk opgetreden en het heeft meer dan een jaar geduurd eer het zover was. Wij wezen reeds eerder op de aarzelende houding van de lutherse drossaard om in het algemeen tegen de katholieke bevolking op te treden, met wie hij liefst in een behoorlijke verstandhouding wilde leven en wellicht speelde dat ook hier een rol. Maar waarschijnlijk is op de man zo'n sterke druk uitgeoefend, dat hij niet langer kon weerstaan en eindelijk had op 9 mei 1656 een *"interrogatorium plaats 'omme onder solemnelen eede te examineeren de personen in margine deses geannoteert ende dat ten versoecke van de Heere Drossaerd A. van Weesp"*. Er waren zes personen gedagvaard, die eerst werden beëdigd en daarna meerdere vragen te beantwoorden kregen, o.a. wie de sleutel van de kapel gehaald had en *"bij wie de clock getrocken was"*. Een andere vraag luidde: *"Wie daer de principale aanraders van waren en wie degene zijn die den schoolmr ontboden hadden ende hem aengesijt dese ofte diergelijcke woorden in substantie: Harman van Stockum ghij sult nu voortaan niet meer schoolmr zijn", "Ende off allen 't selve niet en is geschiet met eenen grooten oproer ende Tumulte onder den volcke"*.

In het algemeen werden door de gedaagden deze vragen wel bevestigend beantwoord, maar als het er op aan kwam eens precies te zeggen wat er gebeurd was en wie er het meest bij betrokken waren werden de antwoorden weifelend en onzeker *"vermits verloop van tijd"*.

Of het werkelijk tot een proces gekomen is, kan ik niet zeggen. Ik heb daarvan geen aanwijzingen gevonden.

Soms wordt ook melding gemaakt, dat de schoolmeesters bloot stonden aan plagerijen en dreigementen. Dat zij mishandeld zouden zijn is niet voorgeko-

men. Het jaar 1672, toen de Fransen een inval in ons land deden, is wel het jaar, dat de klachten van de kerkeraad over bedreven "*moetwille*" van Roomse kant het veelvuldigst zijn. Maar dat betrof dan niet alleen de schoolmeesters. Gedurende de 18e eeuw was de verhouding tussen de bevolking en de schoolmeesters veel beter geworden. De predikant kon men mijden. Men had hem nooit nodig. Met de schoolmeesters was de zaak anders gelegen. Ter wille van zijn kinderen, die de school bezochten, moest men wel in aanraking met hem komen. Daardoor kwam als van zelf een zekere toenadering en de harde, scherpe kanten gingen er zo'n beetje af, vooral wanneer de meester door bepaalde karaktereigenschappen iemand was, die achting of genegenheid afdwong.

Onder de requesten vond ik er een van verschillende ingezetenen van de Veldhoven en omgeving ter ondersteuning en ten gunste van meester Zijnen, die om overplaatsing had gevraagd van de Heikant naar de Veldhoven. Zo iets getuigt m.i. toch wel van een goede verstandhouding.

6. Het schoolbezoek

De vraag hoe de bevolking stond tegenover het onderwijs in het algemeen of anders gezegd, lieten veel ouders hun kinderen de school bezoeken, is niet gemakkelijk te beantwoorden. Er werden toen op dit punt geen statistieken bijgehouden en uit slechts enkele gegevens, die er meer of minder verband mee houden is het mogelijk tot een vage en onbestemde conclusie te komen.

Het is duidelijk, dat we onderscheid dienen te maken tussen de 17e en de 18e eeuw. De eerstgenoemde periode met haar felle tegenstellingen tussen katholieken en hervormden en de afkeer van en de strijd tegen de hervormde school, kan geen zuiver beeld geven van de waardering der bevolking voor school en onderwijs. Uit de oprichting van de talrijke bijschooltjes spreekt toch wel het grote belang, dat velen aan het onderwijs hechtten. Maar dat in 1687 van de 127 drapeniers in Tilburg er nog 37 niet konden schrijven, dat is meer dan 25% en dat was dan nog wel onder de welgestelde lieden, wijst er toch wel op, dat in de voorafgegane tijd het schoolbezoek ver van algemeen was geweest.

In de 18e eeuw zijn de verhoudingen normaler geworden, maar de gegevens over schoolbezoek blijven ontbreken. Wel zijn er een paar verzoekschriften van ingezetenen uit enkele haardgangen, die om een schoolmeester vragen. Dat wijst minstens toch op een zekere interesse, die er voor het onderwijs bestond, maar bij aandachtige lezing is er toch nog wel iets meer uit te halen.

Het eerste door mij bedoelde verzoekschrift is dat van Hasseltse ingezetenen uit het jaar 1743. Uit hetgeen eerder is vermeld was toen hun school al meer dan een halve eeuw verdwenen. Wie zijn kinderen iets wilde laten leren moest ze naar de school op de Veldhoven of op de Heikant sturen. Dat had grote bezwaren. *”De ouders off Eenige van dien moeten haare kinderen seer verre van haare Inwooninge affgelegen ter schoole laten gaan, ja selfs door regen, wint en andere onbequaamheden des tijts, waar door coomt te gebeuren, dat de selve meest vuilj, nat als anders thuis comen”*.

Dat verre schoolbezoek kostte ook veel tijd en sommige arme ouders konden hun kinderen zo lang niet missen, omdat ze thuis moesten helpen bij het werk om het gezinsinkomen te vergroten en deze kinderen genoten dan helemaal geen onderwijs. *”En geconsidereert dat verschijde ouders die wat sober zijn haare kinderen moeten thuijs houden om het groot verlet des tijts en de verre affgeleghenthijs, waer door dan kooft te gebeuren, dat de jonge jeugt niet can werden onderwesen”*. Daarom vroegen een zestigtal ingezetenen van de Hasselt en omgeving om de aanstelling van een schoolmeester. Van de ruim 60 ondertekenaars waren er 25 die niet konden schrijven en een kruisje als hun *”handmerck”* plaatsten. Dat is betrekkelijk veel en zal zijn oorzaak wel hierin gevonden hebben, dat er in de voorafgaande 50 jaren in de Hasselt geen school was geweest.

Het tweede rekest is van 1761 en ging uit van bewoners van Korvel, het Laar en de Berkdijk. Die hadden nu 'wee jaren zonder schoolmeester gezeten en vroegen dringend om de aanstelling van een meester, desnoods bij provisie. *”Dat het is een smertelijck sien voor alle naerburige ouders, dat sij haare kinderen niet konnen laten instrueeren tot het leeren van Leesen, schrijven etc.*

ende verder wat de tught der Jeught betaemt".

Mochten er misschien enige hinderpalen zijn voor een definitieve oplossing, dan vroegen de supplianten *"als wat het bij provisie deselve plaats met een substituut schoolmeester te laten waarnemen"*. Maar de ondertekenaars gingen nog een stapje verder. *"Ende ingevalle U. Ed Aghtbaare de supplianten haare versoeck niet soude konnen of moogen toestaen sij als dan verplight soude vinden om sigh verder te adresseeren alsoo het behoort"*. Het Korvelse rekest telde 50 handtekeningen, waarvan slechts vijf kruisjes.

De beide adressen aan drossaard en schepenen leggen zeker getuigenis af van een behoorlijke zorg voor goed onderwijs bij de betrokken adressanten, maar zij brengen ons toch ook weer niet veel verder bij de beantwoording van de vraag, hoe het nu eigenlijk met het schoolbezoek in Tilburg gesteld was. Misschien kunnen enkele ambtelijke mededelingen, hoewel ze dateren uit de tijd, die onmiddellijk volgt op het tijdvak, dat hier behandeld wordt, ons toch een eind op weg helpen. In het gemeentearchief bevindt zich een verslag van de onderwijzers der Tilburgse scholen, in 1799 op last van de municipaliteit uitgebracht, over het aantal leerlingen gedurende de laatste 5 jaren. Samen telden toen de scholen 420 leerlingen. Men mag aannemen, dat dit getal ook wel ongeveer zal overeenkomen met dat voor het laatste kwart van de 18e eeuw.

Volgens de volkstelling, die kapelaan *Bonifacius Berenbroek* in 1774 had gehouden bedroeg toen het aantal katholieke kinderen onder de Eerste H. Communie, dat is beneden de 11 à 12 jaren, onder de kerk van 't Goirke 1167 en onder de kerk van 't Heike 832. Dat is samen 1999. Telt men daar de weinige protestantse kinderen bij, dan krijgt men een aantal van ruim 2000, waarvan men er naar een ruwe schatting een kleine duizend zou kunnen rekenen, die in aanmerking kwamen om de school te bezoeken. Volgens deze globale raming bezocht van dat aantal nog niet de helft de school.

7. De strijd over de benoeming van de bijschoolmeesters

Zoals reeds is vermeld werden de bijschoolmeesters aanvankelijk benoemd door het dorpsbestuur, het college van drossaard en schepenen. Onder het bestuur van *prins Willem van Hessen-Kassel* (1710-1754) zijn daarover voor het eerst enige moeilijkheden ontstaan. Geschiedde het in de aanvang van diens bezit van de heerlijkheid Tilburg en Goirle nog zonder bemoeienis van de heer, later vond toch enig overleg plaats tussen de heer en het dorpsbestuur. Sinds 1727 werd in de aanstelling de clausule opgenomen, dat de heer de benoeming zou goedkeuren. Toen in 1753 moeilijkheden waren ontstaan over de persoon van de opvolger van *Anthony Cop* schoolmeester aan de Heikant, vroeg de landgraaf het advies van de praktizijn *M. van Son* te 's-Gravenhage omtrent zijn rechten in deze. De advocaat was van mening, dat het recht om bijschoolmeester te benoemen aan de heer van Tilburg niet toekwam.

"Dewijl geen exempelen kennelijk zijn, dat ergens in de Meyerije door Heeren, welke niet hebben de collatie van den predikant evenwel de schoolmeesters aangesteld worden, zoude bij gevolg al veel gerisqueert worden om in regten te sustineeren, dat die aanstelling tot de prerogatieven van den Heer van Tilborg behoort".

Overeenkomstig dit advies had de landgraaf de dispositie aan drost en schepenen overgelaten mits de benoemde daarop de approbatie van de heer vroeg.

Onder de opvolger van prins Willem van Hessen-Kassel, *graaf Gijsbertus Steenbergensis van Hogendorp* (1754-1785) brak de strijd op dit punt opnieuw uit, zoals we zullen zien als onderdeel van een strijd op een veel breder vlak. Op 18 juni 1759 werd Christoffel Crap door drossaard en schepenen benoemd tot bijschoolmeester in de haardgang Korvel. Vijf dagen later liet Gijsbertus van Hogendorp hiertegen bij het dorpsbestuur door notaris *Cornelis Bles* een protest indienen, waarin hij in hoofdzaak de volgende stellingen en eisen poneerde.

1e Als heer van Tilburg en Goirle in het bezit zijnde van de hoge, lage en middelbare jurisdictie in dit gebied, heeft hij ook het recht alle ambtenaren te benoemen.

2e Al zijn voorgangers hebben in het verleden dit recht uitgeoefend.

3e Mocht het vroeger wel eens zijn voorgekomen, dat de regenten van Tilburg bijschoolmeesters hebben benoemd, dan is dit geschied zonder dat zij daartoe het recht bezaten en altijd onder een zekere reserve van de heer.

4e Hieruit vloeit voort, dat de regenten van Tilburg nooit een recht of titel hebben verkregen om de bijschoolmeesters te benoemen.

5e Daarom is de benoeming van Christoffel Crap ongeldig, ook al is hieraan de restrictie toegevoegd, dat de benoemde de goedkeuring van de heer moet vragen.

6e Dit alles is geschied zonder enig overleg met de heer.

7e Daarom eist deze, dat schepenen deze benoeming zullen intrekken ofwel binnen acht dagen het bewijs overleggen, dat zij het recht hebben over het ambt van bijschoolmeester te beschikken.

8e Wanneer dit niet gebeurt zal de heer verdere stappen doen.

Het college van drossaard en schepenen was in deze kwestie niet eensgezind. De president-schepen *Th. Conradi* en de vice-president *Wouter Mans* kozen de zijde van de heer. De schepenen *Roessing*, *Moring* en *Verduijn* namen met de drossaard *Hendrikus Maes* stelling tegen de heer. De president-schepen en de drossaard hebben ieder een schriftelijke memorie aan de vergadering van drost en schepenen overgegeven. Die van de president was kort en niet veelzeggend. Bij nader onderzoek was hem gebleken, dat aan de heer het recht toekwam de bijschoolmeesters te benoemen. Hiertegen te procederen leek hem niet in het belang van de gemeente, maar alleen strekkend tot eigen glorie "*die veeltijts haest voor bij gaet en waer toe ik geen duijt wil wagen*". Wilde men toch een procedure, dan moest dat niet geschieden op kosten van de gemeente, maar voor eigen rekening van de voorstanders.

Drossaard Maes kwam beter geargumenteed voor de dag. Allereerst was hij van mening, dat intrekking van het genomen besluit zonder zijn medewerking niet mogelijk was. Het was bovendien geheel onnodig, omdat de benoeming goedgekeurd moest worden door de heer. Hij was verder van oordeel, dat men tegenover de heer niet gerechtelijk stelling moest nemen, maar door de heer een schrijven te zenden met een gemotiveerde verdediging van het ingenomen standpunt.

Tegenover de voorstelling van de president-schepen als zou hierbij de eigen glorie als grondslag liggen verklaarde hij: "*Het is waarlijk geen saak van kleijn belang voor schoolen te moeten sorgen. En waarlijk geen saak van geringe verantwoording sig van die verpligting en van dien last te willen ontdoen, omdat hij lastig word*".

Conradi en Mans weigerden de brief te ondertekenen, die men aan de heer zou zenden. In die brief wezen de ondertekenaars er op, dat men gehandeld had zoals onder de vorige heer was overeengekomen. Zij waren daarom van mening de heer in zijn rechten niet te kort te hebben gedaan en verzochten Van Hogendorp aan drossaard en schepenen de benoeming van de bijschoolmeesters over te laten, zoals dat onder zijn voorganger was geschied.

Na de weigering van drossaard en schepenen om het benoemingsrecht van de heer te erkennen, wendde Van Hogendorp zich tot de Raad en Leenhove van Brabant en Lande van Overmaze en vroeg om een rechterlijke uitspraak. Alvorens de Raad hiertoe over wilde gaan gelastte hij de partijen of haar gemachtigden voor twee commissarissen uit de Raad te verschijnen om te trachten "*of deese saak in der minne zoude kunnen getermineert en geschikt worden*". Nadat er twee comparities hadden plaats gehad, die echter vruchteloos waren geëindigd, verkreeg Gijsbertus van Hogendorp van de Raad van Brabant mandement aan drossaard en schepenen om voor de Raad te verschijnen, de eis van Van Hogendorp te aanhoren, daarop te antwoorden en verder te procederen.

Op voorstel van de drossaard, die er nog uitdrukkelijk op wees, dat de heer zijn eisen had uitgestrekt tot de begeving van alle ambten, besloten schepenen

"naar eed en plicht daar jegens defensie te doen". Zij konden dit echter niet zonder eerst de toestemming van het Corpus en vervolgens nog de autorisatie van de Staten-Generaal verkregen te hebben. Op 23 november 1759 werd de Corporele Vergadering bijeen geroepen om hierover te beslissen.

De wegens ziekte afwezige president-schepen Conradi had schriftelijk zijn gevoelen kenbaar gemaakt. Hij was van oordeel, dat de benoeming van Christoffel Crap moest worden ingetrokken "als qualijk en ten onregten bij ons gegeven". Zo de vergadering zou besluiten in proces te treden met de heer, protesteerde hij uitdrukkelijk hiertegen, indien dat moest geschieden op kosten van de gemeente, welker belang hier totaal buiten stond. De oud-president mr. Jacob Vlaardingewoud trad ook op als pleitbezorger van de heer. Hij hield de vergadering voor, dat het geen zin had om te procederen of men moest wel terdege overtuigd zijn van het goed recht der regenten om de ambten te vergeven. Maar dit recht kon niet bewezen worden met "simple brieven" en nog minder met possessie. Daardoor worden geen prerogatieven van leenrechten verkregen of gaan dergelijke rechten verloren. Zulke veranderingen geschieden alleen door wettige transporten of andere wettelijke acten, erkend en uitgegeven door de Raad van Brabant, aan wie de heerlijkheid van Tilburg en Goirle leenroerig is. En omdat die niet bestaan zijn de regenten niet gerechtigd tot de benoeming van Christoffel Crap en is het duidelijk, dat zij het proces zullen verliezen. Bovendien was het volkomen hetzelfde wie de benoeming deed, de heer of de regenten "geconsiderd sij beide gehouden sijn soodanige schoolmeester aan te stellen als volgens wetten van de Lande wert vereijst".

Vlaardingewoud heeft het pleit in de Corporele Vergadering niet gewonnen. Deze sloot zich in meerderheid aan bij het reeds eerder vermelde gevoelen van de drossaard en besloot met 41 tegen 10 stemmen bij de Staten-Generaal de vereiste autorisatie tot defensie aan te vragen.

De procureur Mathijs Hendrik van Son te 's Gravenhage verkreeg alle nodige volmachten om namens de gemeente in het proces op te treden. Het proces is niet gevoerd, want de Staten-Generaal hebben het verzoek van drossaard en schepenen niet ingewilligd, ook niet toen dezen na een eerste afwijzing hun aanvraag herhaalden. Indirect was Van Hogendorp daardoor de winnende partij geworden.

Drossaard en schepenen wendden zich nu op 17 maart 1760 met een nieuw rekest tot de Staten-Generaal. Zij verklaarden daarin zich *"in de uiterste perplexiteit"* te bevinden, omdat hun nu geen andere weg openstond dan ofwel toe te stemmen in de eis en conclusie ofwel zich voortdurend te moeten laten veroordelen. Zij meenden volgens eed en plicht aan de hun gestelde eis niet te mogen voldoen en verzochten daarom de Staten-Generaal dat zij zelf een beslissing in deze kwestie zouden nemen. Zij waren van oordeel, dat het geschil over de benoeming van een bijschoolmeester *"buiten den weg van formeele proceduures"* het best tot een oplossing zou kunnen komen, indien de Staten-Generaal zouden goedvinden dat *"wedersijtsche parthijen het different over de aanstelling van Bijschoolmeesters op de gehugten onder Tilburg en*

Goirle zoude brengen ter beslissinge van Uw H^o M^o. De Staten-Generaal hebben in deze kwestie geen beslissing genomen.

Zo bleef de strijd om het recht van benoeming van de bijschoolmeesters nog jaren voortduren als onderdeel van het recht tot benoeming van de ambtenaren in het algemeen. Het verloop van deze gehele kwestie hier te behandelen ligt buiten de opzet en het bestek van dit opstel. Men deed voorstellen en tegenvoorstellen, maar kwam in de principiële oplossing van de moeilijkheden geen stap vooruit. De noodzaak om te besturen en te benoemen leidde tot incidentele beslissingen, waarbij de heer in de voordeligste positie stond. Omdat in principe ieder op zijn recht bleef staan werd telkens de clausule toegevoegd "*ongepraejudiceerd ieders regt*".

Wat nu de benoeming van de bijschoolmeesters betreft, die voor ons hier aan de orde is, was het resultaat van al dat geven en nemen, dat de heer de benoeming deed, waarna de benoemde van drossaard en schepenen zijn commissie ontving, waarin zaken over de uitoefening van het ambt geregeld werden. Zo is men te werk gegaan tot het einde van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in 1795.

8. Droeve aftocht van twee Tilburgse schoolmeesters

In 1795 stortte de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden ineen en werd vervangen door de Bataafse Republiek. Deze was op geheel andere beginselen gebouwd en ingericht dan haar voorgangster. Met name ook op het gebied van het onderwijs traden grote veranderingen in. Voor de Generaliteitslanden hield het Schoolreglement van 1655 op te bestaan en naar geheel andere beginselen en voorschriften zou het onderwijs voortaan gegeven moeten worden. Op twee scholen in Tilburg zijn deze veranderingen met grote beroeringen gepaard gegaan, de hoofdschool in de wijk Kerk en de bijschool op de Veldhoven. Gedeeltelijk lag dat aan de houding van de twee betreffende onderwijzers, die bij de komst van de Franse legers op de vlucht sloegen, na enige tijd weer terugkeerden om hun werk te hervatten, maar door het dorpsbestuur en de belanghebbende ingezetenen onvoorwaardelijk werden afgewezen. Met het verhaal van deze gebeurtenissen in de tijd van overgang van het oude naar het nieuwe, van de Republiek der Verenigde Nederlanden naar de Bataafse Republiek, besluit ik dan mijn notities over het gewoon lager onderwijs, het basisonderwijs in Tilburg in het tijdvak van 1650 tot 1795.

In de verwarring, die te Tilburg ontstond bij de nadering van de Franse troepen op het einde van augustus 1794 deelde ook het onderwijs. Twee van de vier schoolmeesters namen de vlucht, *Gerard Willem Boon* van de hoofdschool en *Johan Baldus* van de Veldhoven.

De eerste was sinds 1783 in Tilburg werkzaam, toen hij op 8 juli van dat jaar door de Raad van State als "*Schoolmeester, Koster, Voorleeser en Voorsanger*" aldaar was aangesteld. Johan Baldus op de Veldhoven was daar in november 1791 benoemd bij appointment van de heer van Tilburg en ingevolge daarvan van drossaard en schepenen commissie had bekomen.

Baldus had nog de beleefdheid genomen, zij het ook achteraf, van zijn vertrek aan drossaard en schepenen kennis te geven. Maar er stak nog iets anders achter. Hij had nog acht maanden salaris te goed en in zijn brief aan het dorpsbestuur, waarin hij te kennen gaf noodgedwongen Tilburg te hebben moeten verlaten, verzocht hij zijn achterstallig traktement op een zeker adres in Oisterwijk te laten bezorgen.

Begrijpelijkerwijze gingen drossaard en schepenen op dit verzoek niet in, maar zij gelastten Baldus op hun vergadering te verschijnen. Deze voldeed aan de aanschrijving en kreeg te horen, dat hij onmiddellijk zijn werk in de school moest hervatten. Hij heeft aan dit bevel gevolg gegeven, maar een paar weken later liet hij zijn school en zijn werk opnieuw in de steek. Zich daarover beraden de besloten drossaard en schepenen in hun vergadering van 18 september 1794 het traktement van Baldus provisioneel op te heffen, omdat hij "*heeft kunnen goedvinden zig buiten weeten van scheepenen andermaal te absenteeren zonder eenige ordre op de waarneeminge van zijn schoolampt te stellen*".

De desertie van de beide schoolmeesters bracht heel wat ontredde in het onderwijs, omdat meer dan de helft van de schoolgaande kinderen nu geen

gelegenheid meer had om naar school te gaan. Er heerste groot ongenoegen onder de ouders, hetgeen op de vergadering van het Corpus tot uiting kwam. De Corporele Vergadering richtte nu tot schepenen het verzoek ten spoedigste maatregelen te treffen om te voorzien in het gemis aan onderwijs bij zo vele kinderen. Al had deze kwestie reeds de aandacht van het college, toch zijn drossaard en schepenen ongetwijfeld blij geweest met dit verzoek, omdat het hun positie versterkte in de veranderde toestand, nu de volledige toepassing van de bestaande wetten hoe langer hoe minder mogelijk werd.

Het eerste besluit dat schepenen namen betrof de school op de Veldhoven. In de vergadering van 29 september 1794 kreeg Baldus zijn ontslag en werd als zijn opvolger aangesteld *Christiaan Christaanse Verduin*, de zoon van Christiaan Verduin, schoolmeester op Korvel, waar hij al enkele jaren zijn vader als adjunct in de school behulpzaam was geweest. Zijn aanstelling was nog een benoeming "oude stijl", in zoverre dat de bepalingen van het Schoolreglement van 1655 nog als grondslag golden. Door de afwezigheid van de heer was diens rol in de geldende procedure vervallen.

De kwestie Veldhoven was hiermede dan opgelost, naar de schijn definitief, al zou later nog blijken, dat alle moeilijkheden lang niet overwonnen waren.

Nu bleef nog ter afdoening over de regeling van het onderwijs aan de hoofdschool in de wijk Kerk. Hier lagen de dingen voor schepenen moeilijker, omdat de benoeming van de onderwijzer hier tot de competentie van de Raad van State behoorde. Nu deze door de oorlogsomstandigheden praktisch uitgeschakeld was hebben schepenen de zaak in handen genomen, Boon ontslagen en provisioneel in zijn opvolging voorzien door de aanstelling eerst van Baldus, overigens een loze aanstelling zonder effect, later van *Hendrikus Smulders*.

Intussen was het jaar 1795 al aangebroken.

Al deze gebeurtenissen vonden nog plaats tijdens het bestuur van het oude college van schepenen, zij het dan enigszins vernieuwd door de aanstelling van twee noodschepenen, beiden katholiek, om de plaatsen aan te vullen van twee gevluchte schepenen.

De nieuwe municipaliteit, op 12 april 1795 door kiesgerechtigden uit de ingezetenen voor de tijd van drie maanden gekozen, zag zich gesteld te midden van vele moeilijkheden, die na de hierboven vermelde ontslagen en benoemingen ontstaan zijn. Wat toch was het geval?

Toen na de eerste tijd van verwarring de rust weer enigszins was teruggekeerd en de nieuwe toestand zich ontwikkelde op een wijze, die blijkbaar anders was dan zij verwacht hadden, keerden Boon en Baldus naar Tilburg terug, om, alsof er niets gebeurd was, hun vroegere betrekkingen weer waar te nemen. Maar daar kwam niets van in. Ondanks het ontroerende verhaal van Baldus, dat het de zorg voor zijn oude moeder geweest was, die hem genoodzaakt had zich van zijn post te verwijderen en ondanks de mededeling van Boon, dat hij slechts 14 dagen vakantie genomen had, hetgeen hem wettelijk was toegestaan, en vervolgens eerst door ziekte en later door het oprukkende Franse leger niet in staat was geweest uit Holland terug te keren, was de municipaliteit

niet geneegen op haar vroegere besluiten terug te komen. Beiden gingen toen bij hogere instanties recht zoeken, werden daar in het gelijk gesteld, maar zijn door de taaie en verbeterde tegenstand van municipaliteit en bevolking toch niet meer in hun vroegere functies werkzaam geweest.

De zaak Baldus, hoewel zij het langst aan de orde is gebleven, heeft toch een minder spectaculair verloop gehad dan die van zijn collega major aan de hoofdschool. Het schijnt, dat de Veldhovense meester toch wel enige sympathie of medelijden heeft weten op te wekken. Hij werd in elk geval op 5 februari 1795 tijdelijk of voorlopig aangesteld om de opgevallende plaats van meester Boon waar te nemen, maar daar is niets van gekomen, omdat de school in gebruik was voor inkwartiering.

Baldus heeft zich vervolgens gewend tot de Centrale Administratie in Den Bosch, een van de voorlopige vormen van bestuur voor Brabant, om in zijn ambt als bijschoolmeester hersteld te worden en toen daarop niets volgde richtte hij zich tot de Commissie uit de Staten-Generaal, die tijdelijk in Den Bosch aanwezig was. Hier had hij meer succes. Bij appointment van 6 augustus 1795 werd zijn verzoek toegestaan en *"de Justitie aanbevoelen, bij aldien hij in zijn verkregen regten mogt verhinderd worden naar behoren te maintaineren"*. Met dit besluit wendde Baldus zich 12 augustus d.a.v. in een vriendelijk schrijven tot de municipaliteit *"om bij deze kennisgeving mijner wederherstelling mij in uwe gunstige protectie aan te beveelen, daar ik op het punt sta om onder uw oog en zoo ik vertrouw met uwe bescherming, het onderwijs der jeugd als het waare weder te beginnen"*.

De municipaliteit voldeed niet aan het bevel van de Staten-Generaal, wier gezag in Brabant niet werd erkend en wier optreden niet zonder grond daar ten zeerste werd gewantrouwd.

Pas een half jaar later wendde Baldus zich tot het Hof van Justitie in Den Bosch om een gerechtelijke uitspraak. Tot deze stap ging hij over nadat een rekest aan de Representanten van Bataafs-Brabant ook zonder gevolg was gebleven. Het Hof gelastte begin maart 1796 beide partijen op 7 april te verschijnen om gehoord te worden. Hierop kwam men in Tilburg weer in actie, waar 155 ingezetenen uit verschillende haardgangen zich tot de municipaliteit richtten met een aansporing in de zaak tegen de "dwangzieke" Baldus voet bij stuk te houden en om te getuigen van hun ontevredenheid over hem en tevens van hun ingenomenheid met zijn opvolger.

Baldus bracht het er in dit schrijven niet zo best af. Van hem werd gezegd *"dat hij zig nimmer het genot van zijne bedieninge bij den Burger heeft waardig gemaakt, door het verzuim van neerstigheid in het uitoeffenen der schooluuren, blijvende veeltijds des ogtends tot 10 à 11 uren in zijn bedde liggen en des namiddags zijn tijd dikmaals tot omtrent 3 uren elders verkwisten, latende de kinders dus aan haar zelv over"*.

Wat het Hof beslist heeft is mij niet bekend. In de notulen van de vergaderingen der municipaliteit wordt over de hele kwestie niet meer gerept. Zeker is, dat Baldus niet meer als schoolmeester op de Veldhoven is teruggekeerd.

Baldus verviel tot volslagen armoede. In 1796 al procedeerde hij bij het Hof

van Justitie met een bewijs van onvermogen en ook later schijnt het hem slecht te zijn gegaan. In 1819 deed hij vanuit zijn woonplaats Deventer nog een vergeefs beroep om ondersteuning bij het Stedelijk Bestuur van Tilburg, waarbij hij zich grondde op een Koninklijk Besluit betreffende hulp aan hen, die in de Franse tijd uit hun betrekking waren ontslagen.

De actie van en tegen meester Gerard Willem Boon verliep vlotter dan de kwestie Baldus, maar was ook veel meer geladen, emotioneler en heftiger in woord en daad. De municipaliteit bracht de strijd al dadelijk op het principiële vlak in zoverre de nieuwe revolutionaire en republikeinse beginselen op de voorgrond geschoven werden.

Ter verduidelijking van hetgeen volgen gaat wil ik eerst nog vermelden, dat door de Fransen op 8 januari 1795 een "*Centrale administratie*" was ingesteld, die het bestuur had over het in Nederland door de Franse legers bezette gebied. Dit college werd op 31 maart 1795 vervangen door de zgn. Opperadministratie te 's Bosch, die practisch heeft bestaan tot 11 juni 1795. Van het eerste college was Pieter Vreede uit Tilburg lid, van het tweede niet. Van 11 juni 1795 tot 1 januari 1796 bestonden de Gedeputeerden Provisioneel van het Volk van Bataafs Brabant, daarna vervangen door de Representanten van Bataafs Brabant.

Toen Boon in het begin van 1795 zich weer in Tilburg presenteerde, kreeg hij bij de municipaliteit de kous op de kop en het werd hem niet toegestaan weer in zijn oude functie te treden. Hij wendde zich toen tot de Opperadministratie in Den Bosch met een rekest om in zijn betrekking te Tilburg hersteld te worden. Dit bestuur voldeed aan zijn verzoek en gaf hiervan kennis aan de municipaliteit van Tilburg, diè dit schrijven in zijn vergadering van 21 april 1795 besprak.

Het dorpsbestuur toonde zich ten uiterste verbaasd en heftig verontwaardigd. En dit kan ons niet geheel verwonderen als we weten, dat het bestuurscollege in Tilburg een geheel nieuwe municipaliteit was, ruim een week tevoren op 12 april 1795, voor de eerste keer rechtstreeks gekozen door de Tilburgse stemhebbende ingezetenen.

En wat zagen zij nu gebeuren?

Het bestuur in Den Bosch nam een besluit betreffende Tilburg, zonder de rechtstreekse en wettige vertegenwoordigers van het "*souvereine volk*" dezer plaats ook maar in het minst te kennen of te horen. Zij konden het gewoonweg niet verwerken en waren dan ook vast besloten zich niet bij dit besluit neer te leggen.

De municipaliteit zond een schrijven aan de Opperadministratie, waarin men zijn verwondering te kennen gaf, dat een beslissing was genomen zonder het dorpsbestuur van Tilburg te horen en verzocht dat dit alsnog zou geschieden. Maar de volgende dag was er al een antwoord uit Den Bosch, dat de Opperadministratie bij haar besluit bleef en even prompt besloot de Tilburgse municipaliteit "*te blijven persisteeren tegen de aanstelling*".

Gevraagd of niet zou zij haar bezwaren nu eens uitvoerig uiteenzetten bij het gewestelijk bestuur en de burger Vreede kreeg de opdracht het concept-

antwoord op te stellen. Dit besluit werd genomen op de vergadering van 24 april 1795. Op deze zelfde vergadering verschenen nog een tiental burgers om hun bezwaren in te brengen tegen de wederaanstelling van Boon, terwijl deze zelf zich ook persoonlijk presenteerde om een definitief antwoord. Zijn zaak was nog *"in naarder deliberatie gehouden"* kreeg hij te horen. De volgende dag waren schepenen weer bijeen om het antwoord aan de Opperadministratie vast te stellen. Met een rekest tegen Boon, ondertekend door 108 personen, werd het per expres-bode naar Den Bosch gezonden. In hun schrijven spreken schepenen de lezing, die Boon van zijn vlucht gaf, tegen en verklaren verder dat deze als uitgesproken voorstander van het oude en tegenstander van het nieuwe, niet in staat is de jeugd op te voeden volgens de nieuwe republikeinse beginselen. De omhaal van woorden en de overspannen woordkeuze tekenen de geprikkelde stemming en de sterke republikeinse overtuiging, minstens van de penvoerders.

Over de houding van Boon bij de nadering van de Franse troepen wordt het volgende gezegd: *"Hij is vertrokken zonder voorweten, veel min toestemming der toenmalige municipaliteit, hij heeft dus zijn ambt clandestien verlaten op de aannadering der Fransche overwinnaars. Tis waar, bij het 2e art. van het 2e Capittel van het reglement op de schoolen word hem veroorloofd 14 dagen aan zijn schoolieren vacantie te geven; maar kan het de intentie der wet zijn, dat een schoolmeester zich daarvan mag bedienen, om zijne verlossers te ontwijken en in de armen van het despotisme zijne veiligheid te zoeken? Die wet op deze manier in te roepen is onedelmoedig"*.

Maar de schoolmeester was ook koster en als zodanig gold voor hem die vacantieregeling niet. Zonder enige orde op zijn zaken te stellen, had hij al de werkzaamheden, die met deze functie verband hielden, in de war laten lopen. *"Indien derhalve de doode letter der wet en zonder hare intentie in aanmerking te nemen den schoolmeester al zoude verontschuldigen, dan blijft nog den koster schuldig"*.

Het grootste gedeelte van het schrijven is echter gewijd aan de houding van Boon tegenover de nieuwe orde van zaken, waardoor het onmogelijk is iemand van dergelijke beginselen de opvoeding van de jeugd toe te vertrouwen. *"Wij achten het gantsch niet onverschillig om in deze momenten huishoudingen in ons dorp in te sleepen, die de belangen van den verjaegden despoot ten sterksten zijn toegedaen; in deze momenten waarin de voorstanders van dit verdervend systema op eene onbesefbaare wijze, uit de laagte, waarin zij gezonken waren den schuldigen kop durven opheffen en den vrienden van vrijheid en vaderland dagelijks de grootste ergeis geven"*.

Het schrijven wijst dan verder op de *"blakende oranjedrift"* van het gezin Boon, waarvan de vrouw vooral heeft blijk gegeven, terwijl ook Boon zelf nooit enige republikeinse gevoelens aan de dag heeft gelegd. Wel het tegendeel, zijn vlucht is daar het bewijs van.

Dan vervolgen schepenen: *"Burgers zoude nu een schoolmeester als deeze der Tilburgsche jeugd nuttig zijn! Of wij leven onder het despotisme en dan voegt haer zulk een schoolmeester, of wij zijn in de vrijheid en dan behoort de eerste*

zorg van hen, die met het Publiek onderwijs belast zijn zich daer henen te strekken, om tot schoolmeester geen ander te kiezen dan mannen, die zuiver republiquainsche sentimenten hebben. De aankomende jeugd toch moet onze pas ontloken vrijheid bevestigen”.

Ook deze brief kon de Opperadministratie niet tot een ander gevoelen brengen en een voortgezette briefwisseling bracht geen verandering in het standpunt van de beide partijen.

Om zich tegenover de bevolking te rechtvaardigen en zich nog sterker gesteund te weten in haar strijd tegen de Opperadministratie, had de municipaliteit besloten op zondag 27 mei een volksvergadering bijeen te roepen, waar Pieter Vreede een toespraak zou houden. Er is niets van gekomen door een verbod van de hogere macht in Den Bosch.

Toen de municipaliteit bleef weigeren aan het bevel om Boon voorlopig in zijn ambt te herstellen te voldoen, riep de Opperadministratie de hulp in van generaal Sauviac, de bevelhebber van de Franse troepen. Nu moest men in Tilburg zwichten. Op zondagmorgen 27 mei 1795 verscheen een aide-de-camp van de generaal ten tonele met het bevel het besluit tot herstel van Boon *”te publiceeren en affigeeren”* hetgeen de secretaris heeft gedaan evenwel onder protest van de municipaliteit.

Was hiermee nu de kwestie afgedaan? Het lijkt er niet op. In de vergadering van de municipaliteit die zelfde zondagmiddag nog gehouden, nam zij het besluit zich tegenover de buitenwereld, maar vooral tegenover de ingezetenen van Tilburg, publiek te verantwoorden over haar beleid in de zaak Boon, door de gevoerde correspondentie te laten drukken. Pieter Vreede kreeg de opdracht dit besluit uit te voeren. Volgens een handschrift in het gemeentearchief heeft hij dit op de volgende wijze gedaan.

”De Municipaliteit van Tilburg aan het Bataafsche Volk. Ziet hier de stukken betrekking hebbende tot de aanstelling van een schoolmeester, die wij door geweld gedwongen door de Superieure Administratie in 's Bosch gevestigd, hebben moeten aanstellen, schoon wij, overtuigd waeren, dat het belang onzer jeugd een meer republiquainsche onderwijzer in deeze dagen vorderde. Wij gebruiken de gelukkige oogenblikken der gesloten vrede met onze Fransche medebroeders, om den pligt te voldoen van onze zelfverdediging, ten einde ons gedrag zoo door hen, die wij vertegenwoordigen, als door alle Bataven te doen beoordelen”.

Dat de bevolking van Tilburg op de hand van haar bestuurders was, bleek uit een rekest aan de municipaliteit waarin bijna 700 ondertekenaars verzochten *”dat hij die maar provisioneel is aangesteld weder mag worden afgesteld”.*

Ruim een week na het afgedwongen herstel van Boon, ging er al weer een schrijven van de municipaliteit naar de Opperadministratie, waarin werd gevraagd om *”zijne onverwijldede wederafstelling”* en wel op grond van de in de missive d.d. 22 april 1795 gegeven richtlijnen.

Weldra bleek dit echter niet meer nodig te zijn, want Boon had uit zichzelf Tilburg verlaten. Zijn school was nog in gebruik voor inkwartiering van de troepen en het gemeentebestuur deed niet de minste moeite om ze vrij te

krijgen. Bovendien moest het hem weinig aantrekkelijk geweest zijn als onderwijzer te werken onder een bevolking, die hem zo vijandig gezind was. Hij besloot daarom naar een andere betrekking uit te zien, die hij heeft gevonden als binnenvader van het Publiek Armhuis te Kralingen.

Aan de hoofdschool in Tilburg werd nu benoemd *Hendrikus Smulders*.

Hiermede was dan de strijd geëindigd, zo vol van politieke beroering, dat de gemoederen werden opgezweept tot ongekende hoogte. Het ongeluk voor Boon wilde, dat hij als leider en penvoerder van zijn tegenstanders Pieter Vreede tegenover zich had, fel en heftig bestrijden van het Huis van Oranje en vurig voorstander van een unitaristische republiek. Als we dit in het oog houden, kunnen we zijn taal tegen Boon, een aanhanger van Oranje, beter beoordelen en op zijn waarde schatten.

Zoals in het begin van dit hoofdstuk reeds is gezegd bracht het jaar 1795 ook zijn veranderingen voor het onderwijs. Officiëel kwamen die op 4 september 1795 door de resoluties van de Provisionele Representanten van Brabant om het nieuwe vorm te geven in de heersende verwarring na de komst van de Fransen. De zorg voor het onderwijs zou voortaan behoren tot de taak van het gewestelijk bestuur en de plaatselijke overheid. Zonder toestemming van de municipaliteit mocht geen school geopend worden. Het Schoolreglement van 1655 verdween. Voortaan mochten geen andere boeken gebruikt worden dan die "*welke algemeene beginselen van godsdienstige en burgerlijke deugden inboezemden*".

9. Latijnse scholen

Bij het gouden jubilé van de Katholieke Leergangen in 1962 verscheen er van de hand van dr. J.A. Bornewasser een geschiedwerk over deze instelling. Uit de aard der zaak komt daarin ook Tilburg ter sprake en bij de vermelding, dat Tilburg in 1911 een gymnasium kreeg plaatst de schrijver een historische bemerking, die volstrekt onjuist is. Hij zegt: "Daarmee had Tilburg, dat niet op een culturele traditie kon bogen en als enige Brabantse stad nooit een Latijnse school had bezeten, zijn eerste door de staat erkende instituut voor klassieke vorming verworven".

Op dit punt was de schrijver heel slecht geïnformeerd, want deze voorstelling van zaken is volkomen in strijd met de feiten. In de loop der geschiedenis heeft Tilburg verschillende keren en in de 17e, 18e en 19e eeuw een Latijnse school gehad, al zou natuurlijk het bestaan van één blijvende Latijnse school, die met de groei van de bevolking meegegroeid was een feit van meer betekenis en van groter importantie geweest zijn dan de verscheiden keren herhaalde oprichting van zo'n school, die dan om een of andere reden na enige tijd weer verdween.

In het opstel "School en schoolmeesters in Tilburg vóór 1650" is er op gewezen, dat Tilburg reeds in die tijd gedurende ongeveer een eeuw in zekere zin een Latijnse school bezat nl. in deze vorm, dat na het afmaken van de gewone school, laten wij in hedendaagse termen zeggen de basisschool, er nog gelegenheid was Latijn te leren en dat deze Latijnse afdeling van de dorps-school minstens sinds 1617 een afzonderlijke huisvesting had achter in de kerk. Met de grote veranderingen in het onderwijs tussen de jaren 1648 en 1650 is deze school verdwenen.

Maar niet zo lang nadien voelde men toch het gemis van deze school en in het jaar 1663 zonden 37 ingezetenen een adres aan drossaard en schepenen met het verzoek een rector of Latijnse schoolmeester aan te stellen. Zij deden het aanbod voor iedere leerling 10 gulden schoolgeld te betalen en vroegen van de gemeente een tractement van 300 gulden. Het dorpsbestuur stelde het salaris vast op 250 gulden en benoemde tot rector *Cornelius Rouwenius* uit Breda. De school maakte een uitstekende start, zelfs in die mate, dat het door de gemeente verstrekte schoollokaal spoedig te klein werd. Drost en schepenen stelden de rector voor de kerk te gebruiken, maar deze ging hier niet op in omdat katholieke ouders daar mogelijk bezwaar tegen zouden hebben. Hoe men de moeilijkheden met de huisvesting van de school heeft opgelost is niet bekend, maar plotseling deed zich in het schoolbezoek een totale ommekeer voor. Het was zo maar ineens met de bloei van de school gedaan en in mei 1664 telde de school zo goed als geen leerlingen meer. Dr. B. Dijksterhuis acht het zeer goed mogelijk, dat om een of andere reden de publieke opinie zich tegen de rector heeft gekeerd. Die veronderstelling is niet ongegrond. In bepaalde kringen was men van het begin af tegen de oprichting van de school gekant geweest. Daarbij kwam nog, dat in deze jaren de verhouding tussen katholieken en hervormden meer gespannen was tengevolge van het kerbezoek in

Steenvoort onder Poppel. En op de derde plaats kan ook het optreden van Rouwenius de oorzaak zijn geweest van deze plotselinge verandering. Rouwenius had een opleiding tot predikant genoten en deze voltooid. Maar voorlopig stelde hij zich tevreden met een betrekking als rector van een Latijnse school en volgens zijn eigen verklaring kon men in dit ambt "*de kercke Godts*" even goed dienen dan als predikant. Wanneer Rouwenius dit bij de uitoefening van zijn betrekking op de voorgrond heeft geplaatst moest daarvan ook vanzelf de terugslag vallen onder de katholieke schoolbevolking. In elk geval was de grote teruggang van de school in mei 1664 een feit. Het dorpsbestuur achtte onder deze omstandigheden een overheidstractement niet meer verantwoord en besloot dat niet meer toe te kennen. Evenwel heeft Rouwenius tot 1 november 1668 zijn tractement ontvangen. Hij is toen naar Goirle vertrokken, waar hij als predikant was aangesteld.

De mislukking van de Latijnse school van Rouwenius liet toch een ontevreden en onbevredigd gevoel achter bij de ouders, die voor hun kinderen een opleiding wensten aan een Latijnse school. Dit leidde er toe, dat in 1679 weer een Latijnse school tot stand kwam. Niemand minder dan de predikant ds. W. de Beveren werd tot rector aangesteld. Maar dat was nu niet precies een aanbeveling voor katholieke ouders om er hun kinderen heen te zenden. De school kreeg geen leerlingen en daarom namen drost en schepenen op 13 oktober 1679 reeds het besluit om het aan De Beveren toegekende tractement van 100 gulden in te trekken. De predikant zocht de oorzaak van de mislukking van zijn school in het feit, dat er in het Nieuwland door een katholieke rector ook een Latijnse school werd gehouden, die wel bezocht werd. Hij spoorde drost en schepenen aan tegen deze school op te treden en ze op te heffen. Wat er toen precies gebeurd is, is niet bekend. Als er maatregelen genomen zijn, hebben die in elk geval de school van De Beveren niet blijvend kunnen helpen. Het dorpsbestuur heeft blijkbaar nog eens willen aanzien of misschien de zaak nog een gunstige wending zou nemen. Maar dit is niet het geval geweest. In 1681 was het definitief met de Latijnse school van De Beveren gedaan. Over de school in het Nieuwland ontbreken ook verdere berichten.

In de 18e eeuw heeft Tilburg geen Latijnse school meer gehad. Er zijn althans geen gegevens over bekend. Katholieke ouders zonden toen hun kinderen, voor wie zij het bezoek aan een Latijnse school nodig oordeelden over de grens naar o.a. Hoogstraten en Turnhout. Een bekende leerling van deze laatste school was o.a. primus Anthonius van Gils.

10. De intrede van de Franse school in Tilburg

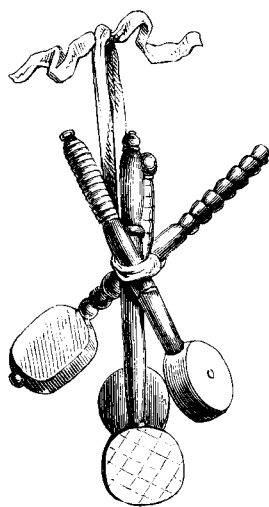
In het tijdvak 1650-1795 waren in Tilburg ook Franse scholen gevestigd. In ons land dateert de Franse school van het einde van de 15e eeuw. Voor dit type, deze vorm van onderwijs, zou men de 16e eeuw de tijd van opkomst kunnen noemen. De groei en ontwikkeling van het onderwijs hangt samen met de groei en ontwikkeling van de maatschappij. De opkomst van handel en industrie stelde andere eisen aan het onderwijs dan waaraan de Latijnse school kon voldoen. Vooral in handelskringen groeide de behoefte aan een vorm van onderwijs met een leerprogramma, dat meer op de praktijk van het leven was ingesteld dan dat van de Latijnse school. In het toenemende contact met het buitenland vroeg de handel om onderwijs in een levende taal, om meer en beter onderwijs in rekenen en boekhouden, om enige kennis van aardrijkskunde en geschiedenis. En zo ontstond er een nieuw schooltype, dat op zijn programma had het onderwijs in de Franse taal, soms nog in een andere levende taal, in rekenen, boekhouden, aardrijkskunde en geschiedenis. Die nieuwe vorm van onderwijs kreeg gestalte in de zgn. Franse school. Deze naam geeft echter het karakter van de school maar zeer onvolledig aan en met evenveel recht zou men haar een handelsschool kunnen noemen. Het zal verder duidelijk zijn, dat niet alle Franse scholen vooral in de aanvang, het bovengenoemde programma ten volle onderwezen.

In zijn werk "Scholen en onderwijs in Nederland gedurende de Middeleeuwen" vermeldt dr. R. Post voor de 16e eeuw een zestiental Franse scholen. In de 17e eeuw waren deze scholen zeer talrijk. Mogen wij de Franse schrijver en regugié Pierre Bayle geloven, dan waren er toen in de Nederlanden wel twaalf Franse scholen tegen één Latijnse. Het is wel duidelijk, dat de maatschappelijke betekenis van de Franse school die van de Latijnse overtrof.

In Tilburg heeft de Franse school eerst op het einde van de 17e eeuw haar intrede gedaan. Wel heeft, zoals we reeds zagen, de eerste hervormde schoolmeester in Tilburg Johan van der Hammen het voornemen gehad een Franse kostschool te beginnen, maar het is bij plannen gebleven. Pas na 1670 zijn er enkele schaarse gegevens, die aan het bestaan van een Franse school doen denken. Die gegevens zijn te vinden in het lidmatenboek van de hervormde kerk, waar in 1671, 1682 en in 1694 personen als ingekomen worden vermeld, die als Franse schoolmeesters worden aangeduid. De school moeten wij er dan maar bij denken. Voor de in 1671 genoemde Pieter Vrijbergen uit Dordrecht gaat dat wel, omdat er elders ook melding gemaakt wordt van klachten van de Nederduitse schoolmeester, dat Vrijbergen zich op zijn terrein begaf. Waarschijnlijk om deze moeilijkheden is Vrijbergen nog in 1671 weer uit Tilburg vertrokken.

Van de in 1682 genoemde Johannes Prelasse uit Nijmegen is over diens school niets bekend. Bij de in 1694 genoemde Charles Voié staat de toevoeging, dat hij Frans schoolmeester aan de Veldhoven was. Maar juist die toevoeging doet mij ernstig twijfelen of hij wel Frans schoolmeester geweest is. Volgens de gemeenterekening over 1694 is er in dat jaar aan de Nederduitse school aan de

Veldhoven een zekere Charles Voyer benoemd. Indien deze al een Franse school heeft gehad, kan het hoogstens enkele maanden geweest zijn.

11. Een "goede veel gepreese" Franse school

De eerste Franse school in Tilburg, die meer en beter in het licht van de geschiedenis staat, is die welke in of omtrent het jaar 1705 tot stand werd gebracht door het echtpaar *Adriaen van Iersel* en *Arnolda Ingenhouz*.

Het opmerkelijke aan deze school is, dat zij eigenlijk onwettig was, want het genoemde echtpaar was katholiek en het was hun derhalve verboden school te doen. Ondanks deze onwettigheid is de school tot grote bloei gekomen.

Het kan wel niet anders of de leiders zijn in het bezit geweest van opvoedkundige kwaliteiten en begaafd met een gezond verstand en een goede kijk op de ongunstige omstandigheden waaronder zij hun werk moesten doen. Zij hadden anders niet zo'n succes kunnen hebben. De school, waaraan een kostschool was verbonden, telde vele leerlingen, katholieke en protestantse, die zowel uit het dorp als van elders kwamen. Om bezwaren van protestantse zijde te voorkomen had de leiding van de school mede protestantse leerkrachten aangetrokken.

Drossaard en schepenen lieten de school niet alleen toe zonder maatregelen er tegen te nemen, maar waren er daarenboven zeer mee ingenomen. Zij hadden daar hun redenen voor. De inrichting voldeed aan een werkelijke behoefte en genoot de algemene sympathie, zelfs van de plaatselijke hervormde kerkelijke overheid. Bovendien kostte het de gemeentekas geen cent en bracht geld in het laadje van de ingezetenen. Jaren later verklaarden drossaard en schepenen: *"De affluentie was meede groot van omliggende plaatsen, hun geld circuleerde alhier en van de opgeseten was niemand bedagt sijn kinderen buijten 's dorps, veel min buijten 's lands hiervoor een stuijver te laten verbrengen"*.

Wat was dan wel de oorzaak, dat de school die zo'n bloeiend bestaan had, midden in die bloei verdween? Dat zeggen drossaard en schepenen in de volgende verklaring: *"Die goede en van elk gepreese en gesogte school wierd geïnterdiceerd. De jalousie van een nieuw gekomen koster en Duijse schoolmeester, die bij de destructie van de Fransche school meende te winnen, dog sig daarin bedroog, was er de oorzaak van"*.

Die schoolmeester was J.C. van Swanenberg, die in 1719 door de Raad van State aan de hoofdschool van Tilburg was aangesteld. Hij was blijkbaar een man, die wist wat hij wilde en voor niemand of niets uit de weg ging. Het is echter niet juist, wat dr. B. Dijksterhuis aanneemt, dat de Franse school reeds in 1720 zou zijn verdwenen. Zo krachtig is de aanval van Swanenberg toch niet geweest en zo gering was de daardoor gewekte tegenstand niet, dat het de nieuwe Nederduitse schoolmeester in zo'n korte tijd gelukt zou zijn, de Franse school weg te werken.

Uit de aanwezige bescheiden in het gemeentearchief blijkt niet, hoe hij bij zijn aanval op de school te werk is gegaan. We mogen aannemen, dat hij zich daarbij het eerst gewend heeft tot de hervormde kerkeraad en tot het dorpsbestuur, maar zonder succes.

Van zijn kant probeerde het echtpaar Van Iersel-Ingenhouz zijn positie te versterken. In 1726 richtte het door een officieel persoon, notaris Cornelis

Cloostermans een verzoekschrift aan drossaard en schepenen. De echtelieden schetsten daarin eerst de twintigjarige geschiedenis van hun school en haar succes en eindigden dan hun rekest met het verzoek de supplianten *''te authoreseren en permitteren, dat sij de kinderen het Frans spreekken leeren en schrijven ende desselfs huijsvrouw de meijskens de handtwercken respectieve sullen vermogen te instrueeren en leeren, mitsgaders daertoe oock kinderen van buijten of andere plaetsen comende in de cost mogen nemende sonder nog door d'een of d'ander daerin verhindert of belet te worden in toecomende''*.

In een extraordinaire vergadering van 15 oktober 1726 gaven drossaard en schepenen de gevraagde autorisatie *''onder restrictie dat alvorens in 't geallegerde bij attestatie van predicant en kerckeraat werde geconfirmeert''*. Gezien de houding van predikant en kerckeraad in het verleden mag worden aangenomen, dat van deze zijde tegen de gevraagde attestatie geen bezwaar is gerezen. Maar al was nu de gedulde Franse school een geauthoriseerde geworden, dit was voor meester Swanenberg geen reden om zijn actie te beëindigen. Als hij het nog niet eerder had gedaan, wendde hij zich nu tot een hogere instantie, de Raad van Brabant, het hoogste rechtscollege voor dit gebied. Hier had hij succes, want zoals Dijksterhuis meedeelt, heeft de fiscaal van het gerechtshof aan Adriana (?) van Iersel een boete opgelegd van 50 gulden voor het houden van een bijschool.

Na deze veroordeling voelde Swanenberg zich overwinnaar en als zodanig trad hij op 15 november 1728 de vergadering van drossaard en schepenen binnen om op hoge toon de stipte naleving te eisen van de plakkat en het uitgesproken vonnis. In de notulen staat vermeld: *''Is met een boos en steurs wesen ende seer innoverent binnen gecoomen den coster en schoolmeester Swanenburg, seggende: Wie doet hier de saaken van den drossaart? Den president off andere? Ick kom u aenseggen, dat ordre stelt, dat Adriana van Iersel sig niet sal hebben te bemoeien met kostkinderen off andere Frans off andere boeckken te leeren, hoorde wel, ick heb u geseijt en is soo weder sonder eenig respect te betonen heenen gegaan''*.

Na het vertrek van Van Swanenberg begon de enigszins onthutste vergadering zich te beraden wat haar nu te doen stond. Het resultaat geef ik u met de eenvoudige woorden van de notulen.

''Ende is bij de vergadering geresolveert, dat den president Otterinck sig in stilte met den vorster sal begeven aen 't huijs van Van Iersel op morgen omtrent tien uren en desselfs huijs visiteeren, om ofte daer eenige boeckken worden geleert 'tsij Duijts ofte Frans. En dat vindende calangie daerop te doen om tegens geprocedeert te worden conform het schoolreglement. Den president Otterinck den sestienden deser is weder binnen gecoomen in de vergadering en rapporteert dat met den vorster sal begeven aen 't huijs van Van Iersel op morgen omtrent tien van Iersel is geweest en daer gevonden eenige meijsjens die de sommige naeijden, sommige breijden en eenige kanten werckten, maer daer geene boeckken off schriften gevonden te hebben. Ende haer door den vorster Van Daalen oock laeten aenseggen dat sig wel moesten onthouden van de kinderen in eenige boe-

cken te leeren, 'tisij spellen, leesen ofte schrijven, waerop sij seide sulcx niet te doen''.

Het dorpsbestuur had zich, hoe ongaarne dan ook moeten schikken naar de uitspraak van hogere autoriteiten. Tilburg was zijn bloeiende Franse school kwijt. Het was als het ware een strijd geweest van één tegen allen en die éne had gezegevierd!

12. De Franse school van Jean Duperron

Na het verdwijnen van de zo gewaardeerde school van het echtpaar Van Iersel-Ingenuus heeft het ruim 25 jaren geduurd eer Tilburg weer een Franse school kreeg. Nu men ter plaatse dit onderwijs niet kon volgen, waren de ouders die dit voor hun kinderen verlangden genoodzaakt hen naar elders te zenden, soms over de grens van de Zuidelijke Nederlanden. Drossaard en schepenen waren daarom niet weinig verheugd, toen op 15 september 1755 zich iemand aanbood om in Tilburg een Franse school te beginnen. Het was *Jean Duperron*, geboortig van Parijs, die in een keurig, buitengewoon sierlijk handschrift, waarin hij in niets voor zijn Nederduitse collega's behoefde onder te doen, zich bij de "nobles et vénérables seigneur et échevins de Tilborgh" daartoe presenteerde. Hij bracht goede getuigschriften mede uit 's-Gravenhage, IJsselmonde en Valkenswaard, waar hij reeds als onderwijzer was werkzaam geweest.

Nadat drossaard en schepenen hem voorlopig hadden toegestaan met zijn school in Tilburg te beginnen, kwam Duperron ruim een maand later met een nieuw verzoek. Hij vroeg om een acte van aanstelling met uitsluiting van alle anderen en tevens hem te willen meedelen van welke dorpslasten hij zou zijn vrijgesteld. Wat dit laatste betreft waren de representanten van het corpus van Tilburg, aan wie het dorpsbestuur deze financiële kwestie ter beslissing moest voorleggen, van gevoelen, dat het beter was hierop niet in te gaan, maar liever aan Duperron en zijn opvolgers een tractement van 150 gulden per jaar toe te kennen. Het zou hem tevens vergund zijn een gulden per maand aan schoolgeld te vragen voor elke leerling.

Met dit voorstel wendden drossaard en schepenen zich in april 1756 tot de Staten-Generaal om de vereiste goedkeuring van Haar Hoog Mogenden hierop te verkrijgen. In hun rekest zeiden zij "dat de gemeente lang heeft getragt sodanig een subject te ontmoeten, tot onderwijs in de Franse taal etc.". Zij vertrouwden nu dat H. Ho. Mo. gunstig op hun verzoek zouden beslissen, omdat het in alle opzichten voordelig voor de gemeente was "soo omdat de ingesetenen niet gehouden souden sijn haere kinderen buiten schoole te leggen, als om de depenses die bij andere van buiten komende kinderen binnen deese heerlijkheijt soude gemaakt worden".

Het verzoekschrift ging nu de gewone lange weg zoals gebruikelijk was. De Staten-Generaal zonden het via de Raad van State naar de Raad en Rentmeester-Generaal der Domeinen in Brabant en de rentmeester van de geestelijke goederen in het kwartier van Oisterwijk om "te dienen van berigt". Deze beide heren vroegen nu bij drossaard en schepenen van Tilburg om nadere inlichtingen of om met hun eigen woorden te spreken "elucidatie" op de volgende drie vragen:

"1e of zulcx niet nadeelig sal weesen aan den schoolmeester aldaer en denselven daerop te hooren?

2e op welk accoort of conditie den voorschreven schoolmeester beroepen zal worden?

3e hoe en waeruijt die 150 gld. jaarlijx tot betaling van denselve zullen werden gevonden doordien de minste ingezetenen daervan nut of voordeel zullen genieten?"

De Tilburgse bestuurders haastten zich aan het verzoek te voldoen. Voor zij aan de beantwoording van de drie punten kwamen behandelden zij nog eens uitvoerig de voordelen van het bezit van een Franse school en de grote nadelen van het gemis ervan. Op de eerste vraag verklaarden zij dat de gewone schoolmeester geen nadeel zou ondervinden van de Franse school, omdat daar niet geleerd mocht worden, wat tot diens competentie behoorde. Dit was ook het enige, waarop hij bij het dorpsbestuur had aangedrongen.

Wat het tweede punt betrof konden drossaard en schepenen eigenlijk niet anders dan herhalen, wat hierover in hun rekest reeds was gezegd.

De grote moeilijkheid lag voor hen in het derde punt. Zij moesten toegeven, dat zeer vele ingezetenen van de Franse school geen nut of voordeel zouden hebben, maar dezen zouden in de kosten ook weinig of niets bijdragen. Voor de anderen was het nut groter en algemener dan men op het eerste gezicht wel zou zeggen en per slot van rekening was het niet mogelijk wanneer men iets tot stand wilde brengen met middelen uit een algemeen fonds, in casu de dorpskas, het dan zo te regelen, dat daartoe alleen de belanghebbenden zouden bijdragen. Het geduld van drossaard en schepenen en niet minder van Duperron werd wel op een zware proef gesteld. In mei 1757, meer dan een jaar nadat de kwestie aanhangig was gemaakt, was er nog steeds geen antwoord binnengekomen. Bij een bezoek aan Den Haag bracht de heer van Tilburg, graaf Gijsbertus Steenbergensis van Hogendorp, overeenkomstig de wens van het dorpsbestuur, de kwestie ter sprake bij de thesaurier-generaal, die de betreffende voorstellen in de Raad van State moest brengen. Deze deelde aan Van Hogendorp mede, dat hij de zaak onafgedaan had laten liggen, omdat hij er eigenlijk mee verlegen zat. Het was zo *"dat hij niet van sig kost verkrijgen een gansche gemeente te laten belasten met een zaak, daar alleenlijk de voornaamste ingezetenen en dan die winkeliers alleen in wiens buurt die schoolmeester woonde, eenig nut van soude trekken"*. Zijn gevoelen was, dat men de Franse meester behoorde toe te staan het schoolgeld te verhogen of zelfs te verdubbelen. Intussen beloofde hij aan de graaf een beslissing te zullen bespoedigen.

Enkele dagen later ontvingen drossaard en schepenen een schrijven van de Raad van State geheel in de geest van het antwoord, dat de thesaurier-generaal aan Van Hogendorp gegeven had. Zij werden uitgenodigd te overwegen of Duperron niet te helpen was door hem een verhoging van het schoolgeld toe te staan en de uitslag van die overweging aan de Raad van State mee te delen. De Tilburgse schepenen bleven bij hun gevoelen. Opnieuw zetten zij zich aan de formulering daarvan, deze keer nog uitvoeriger dan voorheen en scherper nog uitgedrukt. Verhoging van kost- en schoolgeld zou niet helpen *"gemerkt de gewoonte de kinderen buijten het territoir van de staat te senden"*. Dan was er minder reden om de kinderen hier te houden. En de regenten wilden juist het geld binnen de gemeente houden, maar bovenal – en hier hanteerden de

schepenen een argument, dat tot dan toe niet naar voren was gebracht – in het buitenland "*word de jeugt blootgesteld principes in te suiigen niet allersins in overeenstemming met de constitutie hunnes vaderlands*".

De vastberadenheid van het dorpsbestuur met daarbij misschien het nieuwe argument hebben blijkbaar de Raad van State kunnen overtuigen. Op 5 juli 1757 namen de Staten-Generaal, gehoord de Raad van State, het besluit, waarbij het verzoek van drossaard en schepenen werd ingewilligd. Na lang en taai volhouden hadden dezen het pleit gewonnen.

Bijna twee jaren nadat hij zich in Tilburg gevestigd had, kreeg Duperron op 15 augustus 1757 zijn aanstelling als Frans schoolmeester. Hij werd geautoriseerd onderwijs te geven in de Franse taal, de grondbeginselen van het latijn, schrijven, cijferen en geografie op de voorwaarden, die het dorpsbestuur aan de Staten-Generaal had voorgesteld. Verder moest hij zijn woning en school vestigen in één van de twee wijken Kerk of Heuvel en zich in alles houden aan de voorschriften, zoals die ook voor zijn Nederlandse collega's golden. Aan het slot van zijn aanstelling werd dit aldus samengevat: "*sig in alles te gedragen gelijk en getrouw en goet schoolmeester schuldig en gehouden is te doen, volgens de H. Ho. Mo. reglement daarop gestatueert, hem alsoo buijten klagten houdende*". Deze aanstelling bleef van kracht "*tot wedersegging toe*". De opdracht in zijn aanstelling ook de grondbeginselen van het Latijn te onderwijzen vindt wellicht een verklaring in het feit, dat Tilburg toen geen Latijnse school bezat. Op deze manier wilde men in dat gemis enigszins tegemoetkomen.

Zo uitvoerig als we zijn ingelicht over de totstandkoming van de school, zo weinig of niets weten we over de gang van zaken daarna. Als we hier het gezegde uit het dagelijks leven "geen nieuws, goed nieuws" mogen toepassen, kan worden aangenomen, dat de school van Duperron normaal functioneerde. Hij wist zich "*buijten klagten*" te houden.

Tot begin 1763 bleef hij in Tilburg zijn beroep uitoefenen. Toen kwam plotseling en onverwachts het einde.

Het schijnt, dat Duperron met zijn positie in Tilburg toch niet geheel tevreden is geweest. Op 31 januari 1763 trad hij de vergadering van drossaard en schepenen binnen en deelde de heren tot hun grote verbazing mede, dat hij een betrekking in Oosterhout had aangenomen en eerstdaags daarheen zou vertrekken. Hij bedankte de vergadering nog "*voor de gunste en goede diensten hem beweesen*" en vroeg zijn salaris over de afgelopen maand.

Deze handelwijze van Duperron mocht dan al niet in strijd zijn met de letter van zijn aanstelling, zij getuigde toch van weinig égarde ten opzichte van het dorpsbestuur en van te weinig verantwoordelijkheid tegenover de belangen van de leerlingen en de school, die hij zonder meer in de steek liet. Drossaard en schepenen gaven dan ook duidelijk hun ongenoegen te kennen over deze manier van doen, maar konden er niets aan veranderen. Alleen het salaris werd voorlopig nog niet uitbetaald. Een maandelijks uitkering van het tractement was trouwens niet de gewoonte. En op deze weinig elegante manier verdween Duperron met zijn school weer van het Tilburgse toneel.

13. Moeilijkheden na een overhaaste benoeming

Ruim een maand na het onverwachte vertrek van Duperron werd in de opeenvolgende betrekking weer voorzien door de aanstelling van *Pierre Renaud* uit Dordrecht. Deze was door de president-schepenen mr. J. Vlaardingerwoud en de vice-president C. Bles benaderd om hem te bewegen naar Tilburg te solliciteren. Renaud was op hun voorstel ingegaan, had op 28 februari 1763 wegens "*zijn goet comportement en bequaamheijt*" van de heer van Tilburg, Gijsbertus van Hogendorp, zijn aanstelling als Frans schoolmeester gekregen en richtte zich dan bij rekest tot drossaard en schepenen om de bevestiging daarvan en hem "*commissie in forma*" te geven.

Deze gang van zaken week geheel af van de wijze van benoeming van Duperron in 1757. In de tussentijdse jaren was het recht van benoeming van ambtenaren aan de heer gekomen. Elders in dit werkje is uitvoerig uiteengezet hoe dat in zijn werk is gegaan. Toen nu Renaud na zijn aanstelling door de heer aan drossaard en schepenen om een commissie vroeg wilden de schepenen terstond aan dat verzoek voldoen, maar de drossaard Hendrik Maes verklaarde er zich tegen en vond dat schepenen wel wat overijld te werk gingen. En toen in een volgende vergadering, op 14 maart 1763, de commissie voor Renaud werd vastgesteld, verklaarde de drossaard nogmaals tegen de aanstelling van Renaud te zijn. Er was helemaal niet zo'n haast bij, omdat er "*apparentelijk lieden van meer capaciteit en meer nuttigheid voor de jeugd te vinden zouden zijn*". Schepenen bleven echter bij hun besluit en Renaud kreeg zijn commissie met deze nieuwe bepaling, dat hij verplicht was bij vertrek zes maanden van tevoren zijn betrekking op te zeggen. Op 30 april 1763 is Renaud naar Tilburg gekomen om zijn ambt te aanvaarden.

Dat het drossaard en schepenen ernst was met de Franse kostschool bewees wel het besluit van 20 juni 1763 om in de Haagse en Amsterdamse couranten enkele malen de volgende advertentie te plaatsen.

"Drossaard en Regenten der Heerlijkheid Tilburg en Goirle, gelegen vier uren van 's Bosch, vier uren van Breda en vier uren van Heusden, maken bekend, dat in plaatse van Jan du Perron, vertrocke na Oosterhoudt, de Fransche kostschoolhoudersplaats nu vervuld is door een seer bequaam meester, Pierre Renaud, dewelke tot ons is overgekomen met allerloflijkste attestatie van Haar Edele Grootagtbare Burgemeester der stad Dordrecht (alwaar denselve eenige jaare Fransch kostschool gehouden heeft) die de jeugd onderwijst in de Fransche taal, lese en schrijve, cijffere, Italiaans boekhouden, navigatie en al 't geene verder tot een goede en geschikte opvoeding vereijst word, voor honderd dertig guldens 's jaers".

Wij zijn niet ingelicht over de resultaten van deze advertentie en evenmin over de toestand op de Franse school. Aangenomen mag worden, dat die minstens bevredigend zal zijn geweest, want er zijn geen klachten.

Maar in het voorjaar van 1767 bleek, dat Renaud zelf niet tevreden was. In hun prijzenswaardige ijver om in Tilburg spoedig weer een Franse meester te hebben na het vertrek van Duperron, hebben de president-schepenen en de

vice-president een weg bewandeld, die niet de juiste was, hetgeen nu tot moeilijkheden leidde. De drossaard, die van de gedragingen dezer beide heren niet op de hoogte was, blijkt toch niet zo'n verkeerde indruk gehad te hebben, toen hij de benoeming "*precipitant en singulier*" vond.

Wat was er dan allemaal gebeurd?

In een rekest van 27 februari 1767 aan drossaard en schepenen deed Renaud daar een boekje van open. Hij was in 1763 door de president-schepen en de vice-president aangezocht naar Tilburg te komen, maar had daar aanvankelijk geen zin in, omdat hij een goede kostwinning niet wilde opgeven voor een onzekere. Van Tilburgse zijde werden hem toen verschillende dingen niet alleen in het vooruitzicht gesteld, maar uitdrukkelijk beloofd. Ter wille van "*de onlusten die in de gemeente waren*" waarmede gezinspeeld werd op de slechte verstandhouding tussen de heer met de schepenen enerzijds en de drossaard anderzijds, konden deze beloften toen nog niet vervuld worden, maar het zou zo spoedig mogelijk geschieden. Hij werd verzocht hierover het diepste stilzwijgen te bewaren. Met deze beloften was Renaud toen op het voorstel der heren ingegaan.

Nu, vier jaren later, was van al deze mooie beloften nog niets gekomen, ofschoon Renaud er al verschillende keren bij de betreffende schepenen, Vlaardingewoud en Bles, op had aangedrongen. Maar telkens was de zaak onder een of ander voorwensel op de lange baan geschoven. Zijn geduld was nu uitgeput en daarom wendde hij zich nu publiek per rekest tot drossaard en schepenen om inwilliging van de hem gedane beloften.

Die beloften kwamen hierop neer:

"Als eerstelijk, dat het tractement van hondert vijftig guldens zoude worden verhoogt tot driehondert guldens.

Ten tweede, dat den suppliant van wegens de gemeente eene convenabel huijsinge voor zijn kostschool zoude worden gegeven.

Ten derden, dat aan hem vrije brand soude worden besorgt.

Ten vierden, dat hij soude genieten exemptie van alle lasten.

Ten vijfden, dat ingevalle den suppliant voor desselfs huijsvrouw quam te overlijden, in dien gevalle aan desselfs weduwe van gemeentenswegen een jaarlijx pensioen zoude worden geaccordeert".

Omdat Renaud op dit rekest niets hoorde, herhaalde hij op 28 maart 1767 zijn verzoek. Het geval veroorzaakte in de vergadering van drossaard en schepenen heel wat deining. Vlaardingewoud en Bles hebben de feiten niet ontkend. De drossaard stelde voor het verzoek van Renaud af te wijzen, omdat de andere schepenen niet gebonden waren door de beloften van hun twee collega's, die hun boekje waren te buiten gegaan. Zo oordeelde ook de dorpsadvocaat uit Den Bosch. De zeer beknopte notulen wijzen op verwarring onder de leden van het college, dat tenslotte niet tot een besluit kwam. Geen besluit kwam voor de suppliant practisch neer op afwijzing van zijn verzoek.

Deze voor Renaud zeer onbevredigende afloop is voor hem toch geen reden geweest zijn school op te geven en Tilburg te verlaten. Tot aan zijn dood, einde

1781, dat is dus 18 jaren lang heeft Pierre Renaud aan het hoofd gestaan van de Franse school in Tilburg en er niet onverdienstelijk gewerkt.

14. De laatste Franse scholen in de 18e eeuw

Op 15 juni 1782 kreeg Pierre Renaud een opvolger, toen op het goed rapport van de heer van Tilburg door drossaard en schepenen aan *Jean Pierre Ferron* een aanstelling en commissie werd gegeven als Frans schoolmeester. Bij de reeds aan zijn voorganger gestelde condities werd nog een nieuwe gevoegd. Als er een ondermeester nodig was, moest hij daarvan aan de heer en het dorpsbestuur kennis geven. Dezen behielden zich dan het recht voor aan Ferron op zijn kosten een persoon toe te voegen, die hun geschikt leek, terwijl zij het ontslag van zo'n ondermeester uitdrukkelijk aan zich hielden. Het is echter een overbodige zorg geweest. Van de bijna acht jaren, dat Ferron in Tilburg is geweest, heb ik niets vermeld gevonden voor hij in 1790 zijn ontslag vroeg met verzoek de opzeggingstermijn van zes maanden niet in acht behoeven te nemen.

De heer stelde voor wegens "*zijne droevige toestant, daar zijn school van discipelen ontbloot is*" het verzoek in te willigen, waartegen drossaard en schepenen geen bezwaar hadden.

Het dorpsbestuur plaatste nu in enige kranten meerdere keren een advertentie om in de vacante plaats te kunnen voorzien, maar zonder resultaat. Eindelijk, in november 1790, presenteerde zich bij de heer van Tilburg een zekere *A.L. Coetzier*, die naar het oordeel van Van Hogendorp de Franse taal niet volkomen machtig was en daarom niet in aanmerking kon komen. Dat vonden drossaard en schepenen ook, want de aanstelling van zo'n persoon zou "*voorseecker niet dan een gegrond ongenoegen onder onse ingezetenen doen heerschen*".

Maar enige tijd later was het dorpsbestuur toch wat milder in zijn oordeel. Coetzier had zich opnieuw tot drossaard en schepenen gewend en het voorstel gedaan enkele maanden proef te willen werken, geheel op eigen kosten. Dat was te proberen meenden de regenten, maar de heer wees het voorstel af. De geringe kennis van de Franse taal, die de kandidaat had, was nog het minste bezwaar.

"*Wij mogen de opvoeding der jeugd niet toevertrouwen aan een persoon, die altoos scheijnt een losbandige levenswijze te hebben gehad. Beter geen school dan een zodanig persoon daartoe te verkiezen*" meende de heer en bij dit gevoelen sloot het dorpsbestuur zich aan.

Het duurde tot 24 september 1792 eer in de vacature sinds april 1790 was voorzien. Dit geschiedde door de benoeming van *Paule Leopold Beetge*, die pas na zijn overgang van het Lutheranisme tot het Calvinisme werd aangesteld. Drie jaren ongeveer heeft hij in Tilburg zijn functie als Franse meester uitgeoefend. In het jaar van zijn vertrek maakte de Republiek der Verenigde Nederlanden, plaats voor de Bataafse Republiek.

De gehele 18e eeuw nog eens overziende, moeten wij constateren, dat de Franse school in Tilburg misschien haar beste tijd gekend heeft tussen ± 1705 en 1728, toen zij zoals wij zagen eigenlijk als onwettig moest worden be-

schouwd. Desondanks konden drossaard en schepenen later zonder enige reserve spreken van *"die goede en van elk gepreese en gesogte school"*. Zo'n mooi getuigenis heeft later geen enkele school gekregen.

Een nadeel, waar men voortdurend mee te kampen had, was het gemis van een goede en geschikte localiteit om de lessen te geven. Het dorpsbestuur heeft daarom verschillende keren pogingen in het werk gesteld om zelf een geschikte woning voor de Franse meester te bouwen met voldoende ruimte en gelegenheid om school te doen. Dat was in 1768, 1780 en 1792, maar het is er nooit van gekomen.

In laatstgenoemd jaar zonden drossaard een verzoek naar de Raad van State om een Frans kostschoolhuis te mogen bouwen, waarvan de kosten op 6000 gulden waren begroot. Deze moesten gevonden worden uit de batige sloten van de versponding of de dorpshuishouding. Aan mr. Donker Curtius in Den Bosch werd opgedragen een concept-rekest op te stellen. Aan hem danken wij dan de volgende zinsnede, die de nieuwe tijd verraadt: *"dat terwijl andere dorpen boven Tilburg met prachtige raadhuizen en dorpswaagen pronken, de supplianten (onder eerbiedige correctie) vermeenen, dat de voors. penningen in vroegen voors. op eene vooral niet minder nuttige wijze zouden worden besteed"*.

Maar in Tilburg zelf kwam tegenstand en wel van de corporele vergadering, die besloot met alleen de stemmen van de schepenen en de burgemeester tegen, een adres naar de Raad van State te zenden om de batige sloten in te krimpen. Dat zou neerkomen op een vermindering van de belastingen.

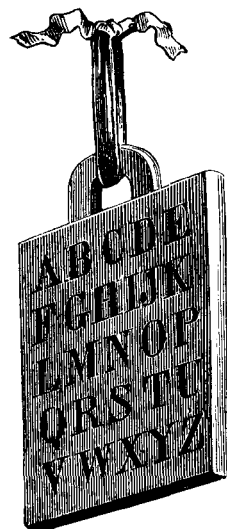
Dit verzoek van de corporele vergadering kan ons verwonderen, omdat juist onder *"de representanten van het gemeene corpus van Tilburg"* de eerst belanghebbende gevonden werden bij het bestaan van een goed geregelde Franse school. Jammer genoeg ontbreken in de notulen van de vergadering de motieven voor het besluit. Wellicht dat sinds de tegenslagen van de laatste tijd het vertrouwen in de Franse school niet meer zo groot was.

III

DE SCHOOL OP DE VELDHOVEN IN MOEILIKHEDEN

1. Inleiding

In het tweede kwart van de 19e eeuw beleefde de school op de Veldhoven een moeilijke tijd. Er heersten voortdurend grote spanningen, waaruit vele moeilijkheden ontstonden naar binnen en naar buiten. De oorzaak van die spanningen was een toenemende lichamelijke ongeschiktheid van de onderwijzer om zijn schooltaak naar behoren te volbrengen. Hoewel de gebeurtenissen niet van de eerste orde zijn, geven zij toch een kijkje in de onderwijstoestanden van die tijd en als zodanig verdienen zij wellicht ook enige aandacht. Het lijkt mij echter gewenst, voor wij meer speciaal het licht laten vallen op de school van de Veldhoven, eerst een korte beschouwing te geven over de toestand van het onderwijs te Tilburg in het algemeen gedurende de regering van koning Willem I (1813-1840).

2. De schoolwet van 1806

Door de staatkundige gebeurtenissen van 1795 was de rechtstreekse invloed van de vroegere staatskerk op het onderwijs weggenomen. Dit betekende principieel een grote verandering voor de school. Haar organisatie en inrichting bleven echter voorlopig nog dezelfde. Blijvende veranderingen kwamen er vooral door de schoolwet van 1806, die door koning Willem I overgenomen, behoudens enkele wijzigingen, tot 1857 van kracht bleef. Kennis van enkele hoofdzaken van deze wet is daarom gewenst. Bij de wet behoorden vier bijlagen, die samen een eenheid vormden en als hier verder van wet gesproken wordt zijn daar de bijlagen bij inbegrepen. De wet van 1806 nu ging uit van het beginsel, dat het onderwijs staatszaak was. Er mocht geen school worden opgericht zonder verlof van de overheid. Ofschoon het in theorie mogelijk was bijzondere scholen op te richten, was dit toch eigenlijk vaak niet meer dan een mogelijkheid op papier, omdat in de praktijk veelal de toestemming geweigerd werd. Voor alle scholen gold het beginsel van de neutraliteit, opgevat in relatieve zin. De school moest algemeen christelijk zijn en opleiden tot alle christelijke en maatschappelijke deugden.

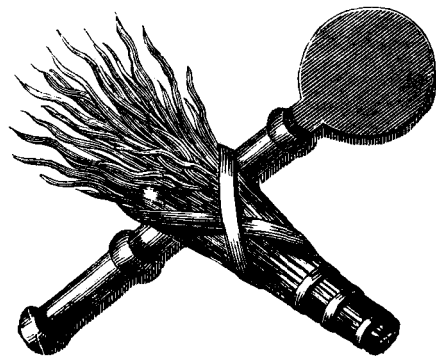
De bij de wet van 1806 behorende verordeningen onderscheidde vier rangen van onderwijzers, waarvoor respectievelijk de leeftijd van 16, 18, 22 en 25 jaren vereist werd. De bezitters van de 4e en de 3e rang konden alleen in de dorpen op het platteland benoemd worden. Het examen van de 4e rang kon men afleggen voor de schoolopziener. Het examen voor de hogere rangen moest worden afgelegd voor de provinciale schoolkommissie, de gezamenlijke schoolopzieners van de provincie. De wettelijk gestelde eisen voor de verschillende rangen kwamen op het volgende neer. Voor de 4e rang werd gevorderd een tamelijke bedrevenheid in lezen, schrijven en de beginselen van de rekenkunde; daarenboven enige aanleg tot het geven van onderwijs. De 3e rang greep een beetje hoger en eiste enige kennis van de Nederduitse taal, vaardigheid in het rekenen met breuken en een juist begrip van doelmatig onderwijs. Voor de 2e rang werd bovendien enige kennis van aardrijkskunde en geschiedenis gevraagd en de eis van praktische bekwaamheid nog hoger opgevoerd. De eisen voor de 1e rang luiden: bekendheid met wis- en natuurkunde, het bezit van beschaving en een uitmuntend verstandelijk vermogen.

De bezitters van deze rang waren echter uiterst zeldzaam. Zij stonden daar, zoals een schrijver het uitdrukte, als de toppen der Alpen, eenzaam en hoog. Het kwam voor, dat de gezamenlijke kommissies van onderwijs over het gehele land jaren achtereenvolgend voor de verschillende rangen examineerden zonder ook maar een enkele keer het diploma van de 1e rang uit te reiken.

In het cursusjaar 1835/1836 werden over het gehele land 195 diploma's uitgereikt van de 4e rang, 197 van de 3e rang, 119 van de 2e rang en slechts 3 van de 1e rang.

Zo'n onderwijzers-diploma was echter niet meer dan een "*algemene toelating*" tot het geven van onderwijs. Voor elke benoeming tot onderwijzer was nog een speciale "*admissie*" nodig, die men niet kreeg dan na een vergelijkend

examen. Die admmissie moest worden afgegeven door de Minister van Binnenlandse Zaken, die daarbij vooral werd voorgelicht door de betreffende schoolopziener.

3. Het lager onderwijs in Tilburg tot ca. 1840

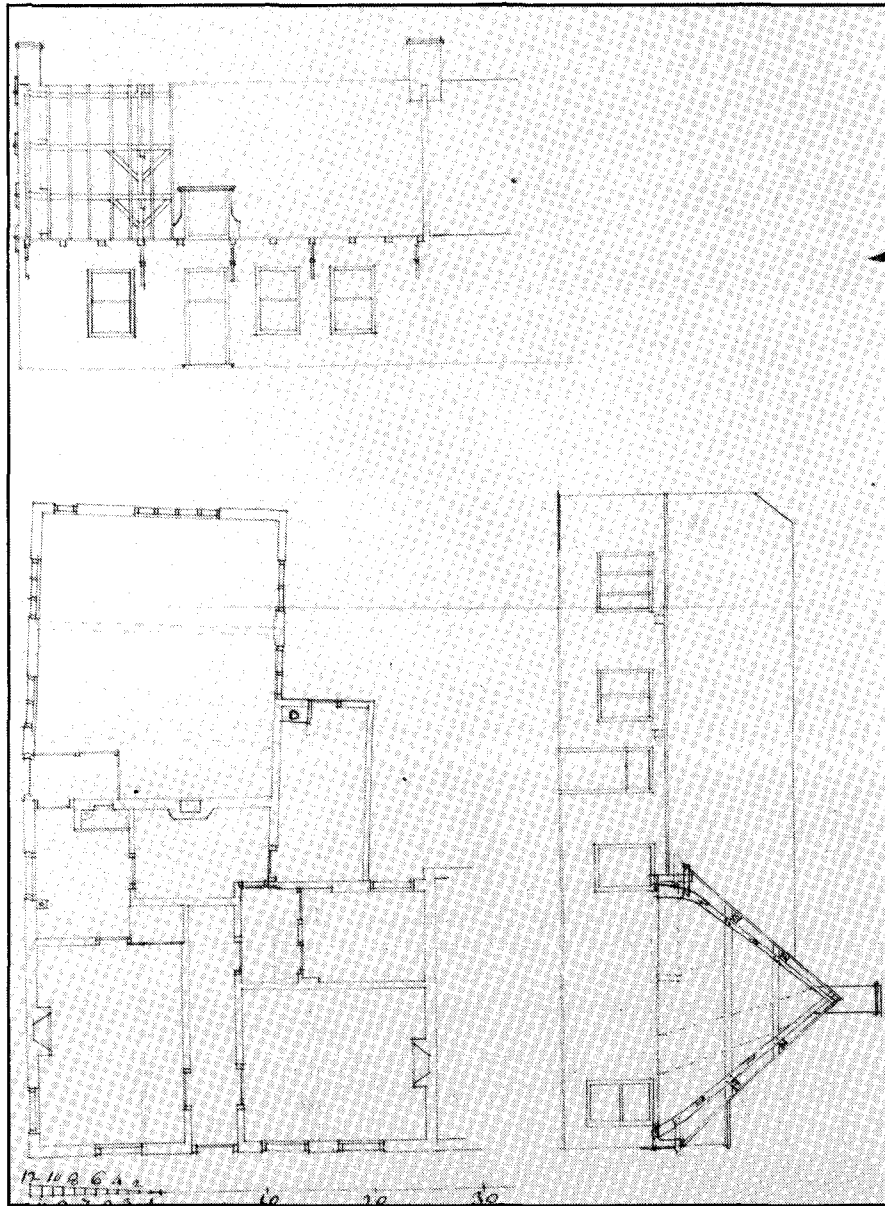
Na deze korte kennismaking met de schoolwet van 1806 richten we nu even onze aandacht op het onderwijs in Tilburg. Bij de overgang van de 18e naar de 19e eeuw bezat Tilburg vier lagere scholen "*Nederduitsche scholen*" zoals men ze toen noemde. De hoofdschool stond in de wijk Kerk, de bijscholen op de Veldhoven, aan de Heikant en op Korvel. De meester aan de hoofdschool genoot een traktement van 200 gulden, dat betaald werd uit het fonds van de Geestelijke Goederen. De drie overigen kregen jaarlijks 130 gulden uit de dorpskas. Allen hadden vrij wonen behalve de meester van Korvel, die in ruil daarvoor een toelage kreeg van 50 gulden.

Volgens een verslag van het gemeentebestuur uit 1799 had de school in de wijk Kerk over de laatste vijf jaren een gemiddelde van 141 leerlingen, die van de Veldhoven 125, van de Heikant 84 en van Korvel 60. Samen telden deze scholen dus 420 leerlingen. Naar schatting is dat lang niet de helft van de kinderen, die er voor in aanmerking kwamen. Maar het cijfer is bovendien nog bedrieglijk. Zonder toelichting geeft het een vertekend beeld van de toestand, die nog minder goed was dan het zo lijkt. Die leerlingen waren nl. niet allen van gelijke rang, als ik het zo mag zeggen. Het schoolgeld, dat mede ten bate van de meester was, werd geheven naar de volgende maatstaf. Wie één keer per dag de school bezocht betaalde daarvoor een gulden per jaar, wie twee maal kwam een gulden en 12 stuivers. Men kreeg dan onderricht in lezen, schrijven en spellen, maar niet in rekenen of cijferen. Wie ook daarin verlangde onderwezen te worden, moest, indien dat eenmaal daags gebeurde 2 gulden en 8 stuivers betalen en 4 gulden voor tweemaal daags "*cijferen*". En nu is het opvallend hoe weinig kinderen rekenen leerden. Verreweg het grootste gedeelte van de leerlingen bezocht slechts éénmaal daags de school voor lezen, schrijven en spellen. Volgens het verslag van meester *Christiaan Verduijn* op de Veldhoven kwamen er van de 125 leerlingen 92 eens per dag naar school, 30 tweemaal en waren er slechts 3 die rekenen leerden, 2 eens per dag en 1 tweemaal.

Van de vier lagere scholen in Tilburg was die op de Veldhoven de jongste. Zij dateerde van het jaar 1693 en was eigenlijk ontstaan uit een initiatief van drossaard en schepenen ter vervanging van de school in de Hasselt, die sinds 1688 verdwenen was. Met hun voorstel op de Veldhoven een school op te richten had het dorpsbestuur blijkbaar een goede keuze gedaan, want de school had zich de tweede plaats verworven onder de Tilburgse scholen. Zij lag aan de westzijde van het tegenwoordige Wilhelminapark, enige meters noordelijk van de huidige Kuiperstraat. Sinds 1812 stond *Johannes Cornelis Mutsaers* aan het hoofd van deze school. Omdat zijn aanstelling was geschied tijdens de inlijving bij Frankrijk moest deze later nog gewettigd worden, hetgeen geschiedde bij besluit van de Gouverneur van Noord-Brabant van 7 januari 1815. Mutsaers was toen in het bezit van het diploma van de 2e rang plus een aantekening voor de Franse taal. Op 20 april 1814 was hij voor deze bevoegdheden geslaagd.

Als collega's had Mutsaers toen naast zich *Hendrik Smulders* in de wijk Kerk sinds 1795, *Gerardus Drabbe* op de Heikant (1795) en *Mathias Verduijn* op Korvel (1799). Deze waren nog benoemd voor de instelling van wettelijk vereiste diploma's in 1801. In 1817 werd na de dood van Verduijn *Fransiscus Rijckerts* op Korvel aangesteld, die het diploma van de 2e rang bezat. In kennis en ontwikkeling behoefde Mutsaers bij zijn collega's niet achter te staan en als onderwijzman van de praktijk viel ook over hem niet te klagen. Zijn school had aanvankelijk een goede naam. De burgemeester van Tilburg, Willebrord Dams, rapporteerde in 1815, dat de leerlingen er beter onderwijs ontvingen en beter "geordend" waren dan op sommige andere scholen. De school, waarin Mutsaers onderwees en ordende was weinig beter of slechter dan de meeste schooltjes uit die tijd. Het waren holle lege vertrekken, laag en smerig, waar alle leerlingen in één ruimte bijeen waren. De Veldhovense school was 12 ellen lang, 7 ellen breed en 4 ellen hoog.

Voor zijn werk in de school genoot Johannes Mutsaers evenals zijn collega's aan de bijscholen een salaris van 130 gulden per jaar boven het genot van vrije woning. Zijn inkomen werd nog vergroot door het schoolgeld van de leerlingen en de baten voor de levering van schoolbehoeften. De geldende regeling op deze drie punten voldeden Mutsaers en zijn collega's niet. Op de eerste plaats vonden zij hun traktement onvoldoende. Zij zonden hierover een verzoekschrift naar de Gouverneur van de provincie en de Stedelijke Raad. Dit rekest had succes en wel in die mate, dat hun traktement bijna verdubbeld werd. Van 130 gulden werd het verhoogd tot 250 gulden per jaar. Maar ook de heffing van het schoolgeld, waarvan de regeling hiervoor reeds vermeld is, was niet naar de zin van Mutsaers en zijn collega's. Onder leiding van eerstgenoemde, die bij de aktie meer op de voorgrond trad, stelden zij ook de regeling van het schoolgeld bij het stadsbestuur aan de orde. Zij verlangden niet alleen een verhoging van de bedragen, maar zij wensden een uniforme regeling, waarbij alle kinderen hetzelfde bedrag betaalden, maar dan ook allen hetzelfde onderwijs ontvingen. Niet zonder grond voerden de rekestranten in hun verzoekschrift aan, dat door deze maatregel het onderwijs zeer bevorderd zou worden, speciaal het klassikaal onderricht, dat door de schoolwet van 1806 was ingevoerd, maar waarvan onder de gegeven omstandigheden nog niet veel was terechtgekomen. Zij stelden voor het schoolgeld te bepalen op 5 stuivers per maand voor elke leerling en spraken hun overtuiging uit, dat dit in het belang zou zijn van de aan hun toevertrouwde "lievelingen". In principe stelde de Stedelijke Raad zich achter de motivering van de onderwijzers, stelde een uniforme schoolgeldheffing vast, maar ging met het voorgestelde bedrag niet akkoord en stelde dit vast op 15 centen per maand. Ook op het derde punt, dat het inkomen van de onderwijzers raakte, de leermiddelen en schoolbehoeften, nam de Stedelijke Raad een beslissing. De leermiddelen moesten ook door de leerlingen zelf betaald worden, waarvan de meester zijn profijt had. Volgens de wet waren er op een lagere school drie klassen, d.w.z. drie afdelingen, wat echter niet betekende, dat die ook ruimtelijk gescheiden waren. In de laagste klas zaten de leerlingen een jaar, in de middelste en in de hoogste klas twee

"Plan van de school en schoolhuis aan de Veldhoven 1786" (Wilhelminapark). Deze tekening behoort bij het bestek ter vernieuwing van o.a. het dak van de school. *Gem. Archiefdienst Tilburg, Oud-administratief archief, inv. nr. 656.*

jaren. Voor de leerlingen van die klassen bedroeg het leermiddelengeld respectievelijk *f* 1,25, *f* 2,- en *f* 3,50. De regeling van de hier boven vermelde zaken vond plaats in het jaar 1817. De onkosten van deze totaal-regeling van het onderwijs waren niet zo groot. Voor het jaar 1820 bv. bedroeg het geheel aan uitgaven voor het onderwijs in Tilburg 1170 gulden. De traktementen van de onderwijzers aan de bijscholen bedroegen samen 750 gulden. De meester van de Franse school ontving 220 gulden, terwijl de onderwijzer aan de hoofdschool in de wijk Kerk zijn salaris van het Rijk ontving. Meester Rijckerts van Korvel genoot nog 50 gulden als vergoeding voor het gemis van vrije woning en 50 gulden als huur voor de door hem zelf gebouwde school. Bij deze uitgaven kwam dan nog een bedrag van 100 gulden voor brandstof, 20 gulden voor elk van de vijf scholen.

Voor de uitoefening van zijn taak in de school stond Mutsaers alleen, evenals zijn collega's in de andere Tilburgse scholen. Dat was niet volgens de voorschriften, want het Reglement, behorende bij de Schoolwet van 1806 bepaalde, dat bij meer dan 70 leerlingen een ondermeester moest worden aangesteld. Dit voorschrift was echter grotendeels een dode letter gebleven, want zo goed als nergens werden ondermeesters aangetroffen. Herhaaldelijk reeds was het stadsbestuur van Tilburg hierover door de gouverneur van de provincie terecht gewezen, maar dit beweerde hiertoe niet in staat te zijn, door de slechte toestand van de gemeentefinanciën en vroeg geldelijke steun van het Rijk. Tenslotte werd in 1827 deze regeling getroffen. Het Rijk betaalde aan de onderwijzers van de bijscholen 100 gulden per jaar, waar de gemeente nog 50 gulden aan toevoegde om hiermede in de kosten te voorzien van de aanstelling van een ondermeester. De onderwijzer aan de hoofdschool kreeg alleen 50 gulden van de stad, welk bedrag in 1829 werd verhoogd tot 125 gulden. De Franse school viel buiten deze regeling.

Met de rechtspositie van de ondermeesters was het al heel vreemd gesteld. De door de overheid toegestane gelden werden niet aan hen uitgekeerd, maar aan de onderwijzer. Deze gaf hiervoor zijn ondermeester, door hem zelf ook aangesteld, kost en inwoning, gewoonlijk bij hem aan huis en wat er verder nog aan profijten te genieten zou vallen was een zaak tussen hun tweeën. Maar bij de slechte financiële positie van de onderwijzer zal dat niet zo veel geweest zijn. Meester Mutsaers kreeg dus ook na 1827 een ondermeester. Over het werk van de Veldhovense onderwijzer vinden wij weinig of geen bijzonderheden vermeld. Toen in 1835 *Johan Heer* aan de hoofdschool in Tilburg werd benoemd en daar voortreffelijk werk leverde, werd hij ook voortdurend uitdrukkelijk vermeld, terwijl van de overige onderwijzers alleen te lezen staat, dat hoewel deze niet "*achterlijk*" waren in de uitoefening van hun plicht, zij toch niet zoveel kunde en ambitie aan de dag legden als Heer. Het gemeenteverslag over 1838 zegt, dat Rijckerts en Mutsaers meer activiteit hebben getoond dan vorige jaren, waarin misschien een aanduiding zit, dat het toch niet helemaal in orde geweest is. Maar uitdrukkelijke klachten zijn tot dan toe toch niet in de verslagen naar voren gebracht.

Rechts op de voorgrond de school van meester Johan Heer aan de Markt, gebouwd in 1836 en gesloopt in 1913 (toen "Tilburgsche Muziekschool"). Op de achtergrond rechts het voormalige stadhuis.

Foto ca. 1900.

Koll. Gem. Archiefdienst Tilburg.

4. De eerste klachten over meester Mutsaers

Dit veranderde in 1839. Toen liep ineens de emmer over. In de maand september van dat jaar hadden een zevental voorname ingezetenen uit de wijk Veldhoven een schrijven tot het stadsbestuur gericht over de toestand op de school van die wijk. Dat schrijven plaatst ons midden in de moeilijkheden en daarom laat ik het hier volgen. "Aan de Edel achtbare Heeren Burgemeester, Wethouders en Leden van den Raad der Stad Tilburg.

Geven te kennen de ondergeteekende ingezetenen der Wijk Veldhoven en vaders van schoolgaande kinderen. Dat het te zeer van eene algemeene bekendheid is, dat de onderwijzer der in gemelde wijk gevestigde school aan eene van lieverleden meer en meer toegenomen hardhoorigheid laboreert, om het noodig te achten aan U Ed achtbare eenig ander bewijs daarvan voor te leggen dan de eenvoudige herinnering aan het bestaan der daadzaak zelve. Dat opgemelde gebrek thans die hoogte heeft bereikt, dat hardhoorigheid in doofheid veranderd zijnde, het onderwijs daardoor niet alleen is gehinderd, maar volstrekt vereischen mist, welke hetzelve om goed te zijn, noodig heeft. Dat daardoor toch niet alleen het aan elk onderwijs zoo noodzakelijk gezag en de daarmee verbonden tucht verloren gaat, maar vooral die naauwe en ongehinderde betrekking tusschen meester en kind, welke het onderwijs zoo noodwendig behoeft in hare voornoemde werking belemmerd en gebroken wordt. Dat men dan ook slegs de schoolgaande kinderen over den gang der school en over hetgeen daarin voortvalt heeft te hooren om overtuigd te zijn hoe het gebrek van den onderwijzer een gebrekkig onderwijs veroorzaakt en door hoevele nadeelen hetzelve wordt gekenmerkt. Redenen waarom de ondergeteekenden het pligmatig hebben geoordeeld de aandacht van U. Ed. A op deze hooge aangelegenheid te vestigen ten einde door U. Ed. A tusschenkomst daarin op zoodanige wijze worde voorzien als in het belang van het onderwijs zal worden oorbaar geacht.

*'t welk doende
Tilburg den 23 september 1839''*

Met dit schrijven kreeg het stadsbestuur de moeilijkheid op de school in haar volle omvang voor zich op tafel gelegd. De Stedelijke Raad erkende, dat de ingebrachte bezwaren gerechtvaardigd waren en nam éénparig het besluit de onderwijzer J.C. Mutsaers te verzoeken eervol ontslag te vragen uit zijn betrekking. Zo hij niet genegen was hieraan te voldoen zou men overgaan tot het nemen van andere maatregelen. Deze werden echter niet genoemd, zodat men altijd nog een slag om de arm hield. Al is het ongetwijfeld waar, dat de onderwijzer er is voor de school en niet omgekeerd, gebiedt de eerlijkheid toch ook te erkennen, dat er veel van Mutsaers gevraagd werd, omdat er toen nog geen pensioenregeling bestond. Hij gaf zich dan ook niet zo gauw gewonnen. In een brief deelde hij mee, dat hij niet kon besluitend zijn demissie aan te vragen, omdat volgens hem zijn doofheid hem niet belette goed onderwijs te geven en zijn leerlingen in alle opzichten de vergelijking met die van zijn

collega's in Tilburg konden doorstaan. Deze brief was voor de Raad aanleiding de kwestie opnieuw te bespreken. Men kwam er zonder meer niet uit en besloot daarom het rekest der zeven ingezetenen en de brief van de onderwijzer in houden van de schoolcommissie te stellen om nader advies. Later kwam er nog een schrijven van Mutsaers bij, waarin deze bij de Raad protesteerde tegen een over hem ingekomen klacht van inheligheid ten opzichte van zijn ondermeesters. De commissie moest nu alles nauwkeurig onderzoeken en dan met voorstellen komen.

In september 1839 was de zaak aan het rollen gebracht, in oktober werd aan de commissie bovengenoemde opdracht gegeven, maar pas in de raadsvergadering van 23 juli van het volgend jaar werd rapport ugebracht. De commissie stelde voor, dat Mutsaers binnen de tijd van zes weken ten genoegen van de Stedelijke Raad een ondermeester zou nemen, die de tweede rang bezat en tevens geschikt was om zelfstandig de school te kunnen besturen. Deed hij dit niet, dan konden verdere maatregelen volgen. De Raad verenigde zich volkomen met dit advies. Toen Mutsaers bericht ontving van dit besluit, klom hij weer in zijn penhouder om de Raad het volgende mee te delen. Nadat hij eerst nog eens al die praatjes over gebrekkig onderwijs in zijn school vuige laster had genoemd, zei hij, dat zijn tegenwoordige ondermeester *J. Vingerhoets* in de maand oktober e.k. examen zou doen voor de tweede rang en dat de kwekling *J. Appels*, die ook bij hem op school werkzaam was, zich voor de vierde rang zou presenteren. Hij zou er in het vervolg voor zorgen altijd twee ondermeester met een rang aan zijn school te hebben, maar gaf tevens te kennen, dat het wel moeilijk zou zijn er altijd een van de tweede rang te hebben. Op de eerste plaats was daar niet goed aan te komen en ten tweede kon men zo iemand toch niet lang behouden, omdat hij begrijpelijk voortdurend solliciteerde om zelf een school te krijgen. Mutsaers vertrouwde daarom dat de Raad met dit voorstel genoegen zou nemen. Het stadsbestuur deed dit echter niet en handhaafde onverkort het genomen besluit. De heren begonnen het blijkbaar beu te worden, waarvan dit korte briefje getuigt.

"Tilburg den 25e Augustus 1840

In antwoord uwer missive van den 12e dezer maand is dienende, dat wij bij ons besluit van den 23e der vorige maand, U bij missive van die datum medegedeeld, persisteren niet alleen, maar tevens verlangen desaangaande niet meer te worden bemoeilijkt en gij U overeenkomstig het zelve gedrage.

De Raad der Stad Tilburg

H.B. Beckers, burgemeester

A. Beljaars, secretaris".

Deze krachtige taal bracht Mutsaers echter niet van zijn stuk. Hij wachtte gewoon de examens van de maand oktober af, waaraan Vingerhoets en Appels zouden deelnemen. Beiden slaagden en nu vroeg Mutsaers aan het stadsbestuur de goedkeuring van de aanstelling van Vingerhoets als eerste ondermeester, terwijl hij tevens kennis gaf, dat ook Appels bij hem werkzaam was. Voor de zoveelste keer zette de Raad zich aan de bespreking van *"de kwestie*

Mutsaers.” De schoolcommissie kreeg opdracht te onderzoeken of Vingerhoets de kwaliteiten had om aan het hoofd van een school te staan en indien dit onderzoek gunstig uitviel *”alsdan middelen te beramen, dat denzelve niet zoo spoedig als de vorige geschikte secundanten naar elders vertrekke, waarvan de Hoofdonderwijzer gewoonlijk de oorzaak is.”*

De resultaten van de bespreking tussen de schoolcommissie en de heren Mutsaers en Vingerhoets zijn niet schriftelijk vastgelegd. We mogen aannemen, dat Vingerhoets naar het oordeel van de commissie aan de gestelde eisen voldeed en er verder voor de verhouding tussen Mutsaers en Vingerhoets een *”modus vivendi”* is gevonden, waarbij volgens latere verklaringen van Vingerhoets aan hem eigenlijk de leiding van de school was toegeval. Deze oplossing van de moeilijkheden moge voor het ogenblik al enig succes hebben gehad, zij was toch niet in staat een duurzame verbetering te brengen. Daarvoor was zij te onnatuurlijk.

5. Onder het "accord" van 1840

Intussen had de school het met Vingerhoets niet slecht getroffen. Hij was een jongeman van 22 jaren, een goed onderwijzer met een hoge opvatting van zijn beroepslichten. Zijnerzijds zou hij niets onbeproefd laten om van de toestand te maken wat ervan te maken was. In het persoonlijke vlak is hem dat niet gelukt. Al spoedig kon hij het bij Mutsaers in huis niet uithouden en zocht hij met toestemming van het gemeentebestuur een ander kosthuis, wat hij vond bij de bekende familie Hoecken. Dat dit de onderlinge verhouding tussen Mutsaers en Vingerhoets niet ten goede kwam is duidelijk. Met dat al was de toestand op de school aan de Veldhoven wel zo vreemd en eigenaardig als zich maar denken laat. Sinds "het accord van 1840" heeft Mutsaers geen enkel kind enig onderwijs gegeven en hoogst zelden heeft hij zich nog in de school laten zien. Op 24 augustus 1843 was dat het geval en zijn verschijnen op die morgen leidde tot een tragi-komisch tafereeltje, dat de gespannen slechte verhouding overduidelijk demonstreerde. Twee lezingen van het gebeurde zijn nog bewaard gebleven, één van Vingerhoets en één van Mutsaers, die beiden in een brief aan Burgemeester en Wethouders het stadsbestuur op de hoogte hebben gebracht.

Omstreeks half tien 's morgens, toen Vingerhoets druk bezig was met lesgeven, verscheen Mutsaers in de deur en riep niet al te vriendelijk: "Ge moet eens kijken hoe het met de rekening van C. Teurlings staat." Vingerhoets antwoordde: "Ik zal het na de school wel eens nakijken". Als reden gaf Vingerhoets in zijn brief aan, dat hij niet goed van zijn werk af kon en zich overigens als regel gesteld had, zich nooit van zijn werk in de school te laten afhouden door zaken die voor of na de schooltijd geregeld konden worden, een standpunt, waarvan iedereen op de hoogte was, hetgeen Mutsaers trouwens ook erkende. Op dat antwoord van zijn ondermeester schreeuwde de meester "met een woeste stem", zoals het verslag zegt: "Vingerhoets ik moet de rekening van Teurlings hebben, hij wacht er in huis op. Hoort ge wel, wat ik u ordonneer?" Daarop zei Vingerhoets: "De sleutel steekt op de lessenaar, neem het aantekenboek er maar uit; ge kunt het zelf ook nazien." Mutsaers nam het boek en weggaande zij he nog tegen zijn ondermeester: "Gij zult de school uit en er nooit meer inkomen". Hiermede was het incident nog niet afgelopen. In de school teruggekeerd, gaf Mutsaers de leerlingen voor die middag en de volgende dag vrij. Maar de leerlingen kozen partij voor de ondermeester, toen zij op diens verzoek beloofden te zullen komen. Tenslotte zei Mutsaers nog: "Maak uw rekening op. Na vandaag betaal ik bij Hoecken geen kostgeld meer voor u." Toen alles voorbij was, zat Vingerhoets toch wel wat te kijken met het geval. Hij voegde zich bij het lid van de Stedelijke Raad, de heer B. Mutsaers, die nabij de school woonde en vroeg hem, wat nu te doen. Deze adviseerde hem om de gemoederen te kalmeren en verdere incidenten te voorkomen, voorlopig maar geen school te doen en het stadsbestuur van alles in kennis te stellen om dan af te wachten wat die zou beslissen. Overeenkomstig dit advies schreef Vingerhoets een uitvoerig relaas van het voorgevallene, dat hij aldus besloot: "Mocht

het U Ed. Achtb. behagen om in de school of bij de ouders der ter school gaande kinderen of andere belanghebbenden onderzoek te doen of te laten doen naar den staat der school, de vorderingen der leerlingen en in hoeverre men hier ter plaatse over mij voldaan is, dit zoude mij hoogst aangenaam wezen en U Ed. Achtb. in de gelegenheid stellen, om met mijne al of niet geschiktheid tot het waarnemen dezer moeilijke betrekking zeer nauwkeurig bekend te worden." Enkele dagen later schreef Mutsaers ook een brief naar Burgemeester en Wethouders, waarin hij zijn lezing van het gebeurde gaf. Dat het hem ernst was zich van zijn tegenwoordige ondermeester te ontdoen, blijkt wel uit de volgende passage: *"Indien ik nu weder eenen ondermeester van den tweeden rang aan het Bestuur moet voorstellen, zal er voor mij een tijdruimte noodig zijn, want daar is moeilijk aan te komen.*

Het resultaat van het onderzoek van Burgemeester en Wethouders was, dat nogmaals werd vastgesteld, dat Mutsaers geheel ongeschikt was om nog onderwijs te geven en dat drie jaar geleden uit consideratie tegenover hem besloten was hem in functie te laten, mits hij een ondermeester van de tweede rang zou houden *"die als Hoofdonderwijzer zou ageren"*. De oorzaak van de moeilijkheden was hierin gelegen, dat Mutsaers hoogst ontevreden was over deze aan hem gestelde eis en veel te zuinig om een ondermeester van de tweede rang behoorlijk te salariëren. Daartegenover had men niets dan lof voor de ijver en de bekwaamheid, waarmede Vingerhoets zijn taak waarnam. Mutsaers kreeg daarom uitdrukkelijk bevel op maandag 4 september Vingerhoets als voorheen weer in de school toe te laten en binnen twee dagen aan Burgemeester en Wethouders kennis te geven van zijn beslissing in dezen. Binnen de gestelde tijd deelde Mutsaers mede, dat hij zich hierbij neerlegde en zo kon na de kermisdagen van 1843 de school op de Veldhoven weer *"gewoon"* doorgang vinden.

6. De kwestie opgelost in 1848

Vijf jaren lang heeft deze door en door ongezonde toestand nog geduurd met een verbitterde oude man, die wettelijk aan het hoofd van de school stond, alle inkomsten ervan genoot zonder er iets voor de doen en een ijverige jonge man, die al het werk deed voor niet meer dan een fooi, maar natuurlijk in de hoop spoedig zelf tot hoofd benoemd te worden. Het bleef echter maar duren en Vingerhoets begon er over na te denken elders een betrekking als hoofd te zoeken. Dat was voor verschillende bewoners van de wijk Veldhoven een reden zich in januari 1848 met het volgende adres tot de schoolcommissie te wenden.

"Weled. Heeren

De onderget. vaders van ter school gaande kinderen in de wijk Veldhoven, geven eerbiedig te kennen.

Dat Johannes Vingerhoets, op wie sedert nagenoeg negen jaren het onderwijs in de school der bovengenoemde wijk berust den supplianten door zijn zedig en godsdienstig gedrag, door zijn kunde, vlijt en naarstigheid in het waarnemen der school; door het bevorderen der zedelijke opvoeding hunner kinderen, door de voortreffelijke vorderingen, die hunne kinderen onder zijne leiding maken hun zoo uitmuntend voldoet en steeds voldaan heeft, dat zij verlangen hem als Hoofdonderwijzer in hunne wijk te bezitten.

Dat genoemde Vingerhoets volgens het oordeel der supplianten door zijnen ouderdom en aanhoudende ijverige pligtsbetrachting alle aanspraak heeft op een vaste betrekking, waaruit bij supplianten de niet ongegronde vrees geboren wordt, dat zij hen tot hunnen spijt, ten eenigen tijde nog naar elder zullen zien vertrekken."

Na deze uitgebreide motivering vragen de rekestranten de medewerking van de schoolcommissie om de aanstelling van Vingerhoets te verkrijgen. Kort daarop kwam nog een adres binnen van 30 ingezetenen, die om het ontslag van Mutsaers vroegen.

De schoolcommissie had zich al eerder met de kwestie bezig gehouden. In haar verslag over 1847 deelde zij o.a. mede: *"Met betrekking tot de toestand op de Veldhoven wordt het wenschelijk geacht, dat de onderwijzer Mutsaers worde overgehaald zijn ontslag te nemen. Er zijn geen wettelijke bepalingen bekend om aan een onderwijzer, op wiens gedrag niets valt aan te merken, maar alleen wegens lichaamsgebreken buiten staat is zijn functie waar te nemen, ontslag te geven"*. In dit laatste school de moeilijkheid om tot een oplossing te komen. De schoolcommissie won het advies in van de schoolopziener, die kort en bondig antwoordde, dat een onderwijzer, die niet meer in staat is zijn betrekking waar te nemen, daaruit moet worden verwijderd en het is de plicht van de plaatselijke schoolcommissie om bij de stedelijke regering te bewerken, dat het zover komt. Dat was gemakkelijker gezegd dan gedaan. Het stadsbestuur wendde zich tot Gedeputeerde Staten wat te doen. Intussen onderhandelde de commissie met Mutsaers en Vingerhoets en wist de eerste te bewegen zijn ontslag te nemen. Maar de oude heer wist wat hij wilde. Aan dat ontslag was een *"mits"* verbonden en wel deze, dat gedurende zijn leven jaarlijks *f* 200,— aan

hem zou worden uitgekeerd van het aan de school verbonden stedelijk tractement. Deze bepaling is ongetwijfeld het gevolg geweest van onderling overleg. De jaarlijkse uitkering van *f* 200,— was geen pensioen, maar dat bedrag zou genomen worden van het salaris van Vingerhoets, die er genoeg mee heeft genomen. Het was een oplossing, maar toch ene, die getuigde van weinig sociaal gevoel en begrip bij de stedelijke overheid, die nooit Vingerhoets het kind van de rekening had mogen laten worden, maar zelf geldelijke voorzieningen had moeten treffen. Toen dit onderling accoord bereikt was, moesten de officiële besluiten nog volgen. Men richtte zich eerst tot de gouverneur van de provincie om van de Minister van Binnenlandse Zaken de autorisatie te verkrijgen voor de benoeming van Vingerhoets zonder vergelijkend examen. Het stadsbestuur wees in zijn verzoek op de grote verdiensten van Vingerhoets en de opofferingen die hij zich al jaren lang had moeten getroosten. Maar al die mooie woorden nemen niet weg, dat het stadsbestuur voor deze, naar zijn eigen getuigenis zeer goede onderwijzer geen cent extra wilde besteden, maar hem integendeel tot nieuwe geldelijke offers noodzaakte. De minister gaf de gevraagde autorisatie en op 23 maart 1848 werd aan Joannes Cornelis Mutsaers op de bovengenoemde voorwaarde eervol ontslag verleend en Joannes Vingerhoets een drukkende last is geweest kan enigszins worden afgeleid uit de Veldhoven hersteld.

7. De toestand onder meester J. Vingerhoets

Ter afsluiting nog het volgende. De nu benoemde onderwijzer aan de school op de Veldhoven, J. Vingerhoets, was in 1818 te Hilvarenbeek geboren. In 1834 behaalde hij het diploma van de 4e rang en in 1836 van de 3e rang. Als ondermeester in Tilburg slaagde hij in 1840 voor het diploma van de 2e rang. De Veldhovense school, waaraan hij nu benoemd was en waar hij een achttal jaren onder moeilijke omstandigheden en sterk onderbetaald gewerkt had - echter in het vooruitzicht daar binnen niet al te lange tijd benoemd te worden - kwam in belangrijkheid onder de openbare scholen na de hoofdschool in de wijk Kerk. Na de oprichting van de bijzondere armenscholen stonden deze in leerlingen-aantal ver boven de openbare scholen. Op Vingerhoets rustte nog de verplichting zijn voorganger jaarlijks 200 gulden te betalen. Dat heeft geduurd tot oktober 1859 toen J. E. Mutsaers overleed. In hoeverre dat voor Vingerhoets een drukkende last is geweest kan enigszins worden afgeleid uit gegevens over zijn inkomen als onderwijzer. Ik geef daarvoor de bedragen over 1858, het laatste jaar, dat Vingerhoets de overeengekomen som ten volle heeft moeten uitbetalen. Volgens het gemeenteverslag had Vingerhoets toen een bruto inkomen van 1137 gulden, waarvan 300 gulden van de gemeente, 20 gulden voor brandstof, 100 gulden van het Rijk, 456 gulden van schoolgeld, 216 gulden winst op schoolbehoeften en 45 gulden van de avondschool.

Vingerhoets had toen een ondermeester, die hij zelf moets betalen en bovendien moest hij nog 200 gulden uitkeren aan Mutsaers.

Het heeft er echter alle schijn van, dat Vingerhoets blijvend de gevolgen heeft gedragen van de bepaling bij het ontslag van Mutsaers aan deze een jaarlijkse vergoeding van 200 gulden te moeten betalen.

De onderwijswet van 1857 bracht een geheel andere salarisregeling voor de onderwijzers. Een overgangsbepaling voor de reeds in dienst zijnde onderwijzers stelde vast, dat hun bedrag niet mocht dalen beneden het gemiddelde van de laatste vijf jaren. Wij zagen dat Vingerhoets over 1858 een bruto inkomen van 1137 gulden had. Zijn nieuwe salaris werd nu vastgesteld op 734 gulden. Omdat dit bedrag zo laag is heeft het er alle schijn van, dat men bij het berekenen van het gemiddelde der laatste vijf jaren de 200 gulden, die Vingerhoets aan Mutsaers moest afstaan beschouwd heeft als niet behorende tot zijn inkomen.

LITERA TUUR

Hoofdstuk I:

- Goetschalckx, P.J. *Bijdragen tot de geschiedenis, bijzonderlijk van het Aloude Hertogdom Brabant*, I (1902) 373 vv. ("Zout-Leeuw, Ordonnantie voor de leerlinghen deser Schole, 1557").
- Boeren, P.C. "Tilburgs kleingoed" in *Het Boek*, XXXI (1952) 102-104.
- Fortgens, H.W. *Schola Latina*. Zwolle, 1958.
- Frenken, A.M. *Helmond in het verleden*. 's-Hertogenbosch, 1928-1929.
- Nauwelaerts, M.A. "Drukkers en schoolboeken te Antwerpen tot 1600" in: *Varia Historica Brabantica*, VI-VII (1978) 273-300.
- Nauwelaerts, M.A. *De oude Latijnse school van Breda*. 's-Hertogenbosch, 1945.
- Nauwelaerts, M.A. "Bijdrage tot de bibliographie van Simon Verepaeus" in: *De Gulden Passer* XXV (1947) 52-90.
- Nauwelaerts, M.A. *Latijnse school en onderwijs te 's-Hertogenbosch tot 1629*. Tilburg, 1974.
- Bijdragen tot de Geschiedenis van het Zuiden van Nederland XXX.
- Post, R.R. *Scholen en onderwijs in Nederland gedurende de Middeleeuwen*. Utrecht/Antwerpen, 1954.
- Post, R.R. "Onderwijs en studie" in *Geschiedenis van Nederland* (7 dln.; Amsterdam, 1935) II, 92-106.
- Simons, D. "De Oudste Latijnse School" in *Historische Bijdragen*, I (1970).
- Velden, G.M. van der. *De kosterij van Bokhoven 1369-1969*. Tilburg, 1976 Bijdragen tot de Geschiedenis van het Zuiden van Nederland XXXVI.

Hoofdstuk II:

- Coppens, J.A. *Nieuwe beschrijving van het bisdom van 's-Hertogenbosch* (5 dln.; 's-Hertogenbosch, 1840-1844) I en III.
- Dijksterhuis, B. *Bijdragen tot de Geschiedenis der Heerlijkheid Tilburg en Goirle*, Tilburg, 1899.
- Velthoven, H. van *Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch* (2 dln.; Amsterdam, 1935-1938) I, hoofdst. IV.

BRONNEN

Hoofdstuk I:

Gemeentelijke Archiefdienst Tilburg

- Oud-administratief archief (inventaris H.M. van Visvliet):
 - inv. nr. 106 - Stukken betreffende het onderwijs in Tilburg vóór 1650.
 - inv. nrs. 385 - 445 - Dorpsrekeningen, 1573 - 1650.
 - inv. nrs. 762 - 778 - Rekeningen van de H.Geest-armen, 1562 - 1650.
- Oud-rechterlijk archief:
 - inv. nr. 19 - Register van dingtalen, 1568 - 1569.
 - inv. nr. 280 - Algemeen protocol, 1532.
 - inv. nrs. 675 en 690 - Voogdijrekeningen.
- Documentatie:
 - map onderwijs (hierin vele aantekeningen van fr. Domitianus Simons).

Hoofdstuk II:

Gemeentelijke Archiefdienst Tilburg

- Oud-administratief archief (inventaris H.M. van Visvliet):
 - inv. nrs. 7 - 11 - Protocollen van de resolutiën van drost en schepenen, 1763-1782.
 - inv. nr. 24 - Alphabetische index op de protocollen van resolutiën van drost en schepenen, 1774-1787.

- inv. nr. 106 -- Stukken betreffende het onderwijs in Tilburg na 1650.
- inv. nr. 1096 -- Minutele notulen van de municipaliteit, met bijlagen, 1795-1797.

"Groot Placaetboek", II (1664), 2409: "School-Reglement, inde Steden ende ten Platten Lande inde Heerlichheden ende Dorpen staende onder de Generaliteyt. In date den 3 Mey 1655".

- Oud-rechterlijk archief:
 - inv. nr. 675 -- Voogdijrekeningen.
- Archief van de Kerkeraad van de Hervormde Gemeente Tilburg:
 - inv. nrs. 1 - 4a -- Acta van de Kerkeraad, 1675-1802.
 - inv. nr. 22 -- Attestatieformulieren van ingekomen lidmaten, 1648-1688.
 - inv. nr. 23 -- Lidmatenboek, 1735-1851.

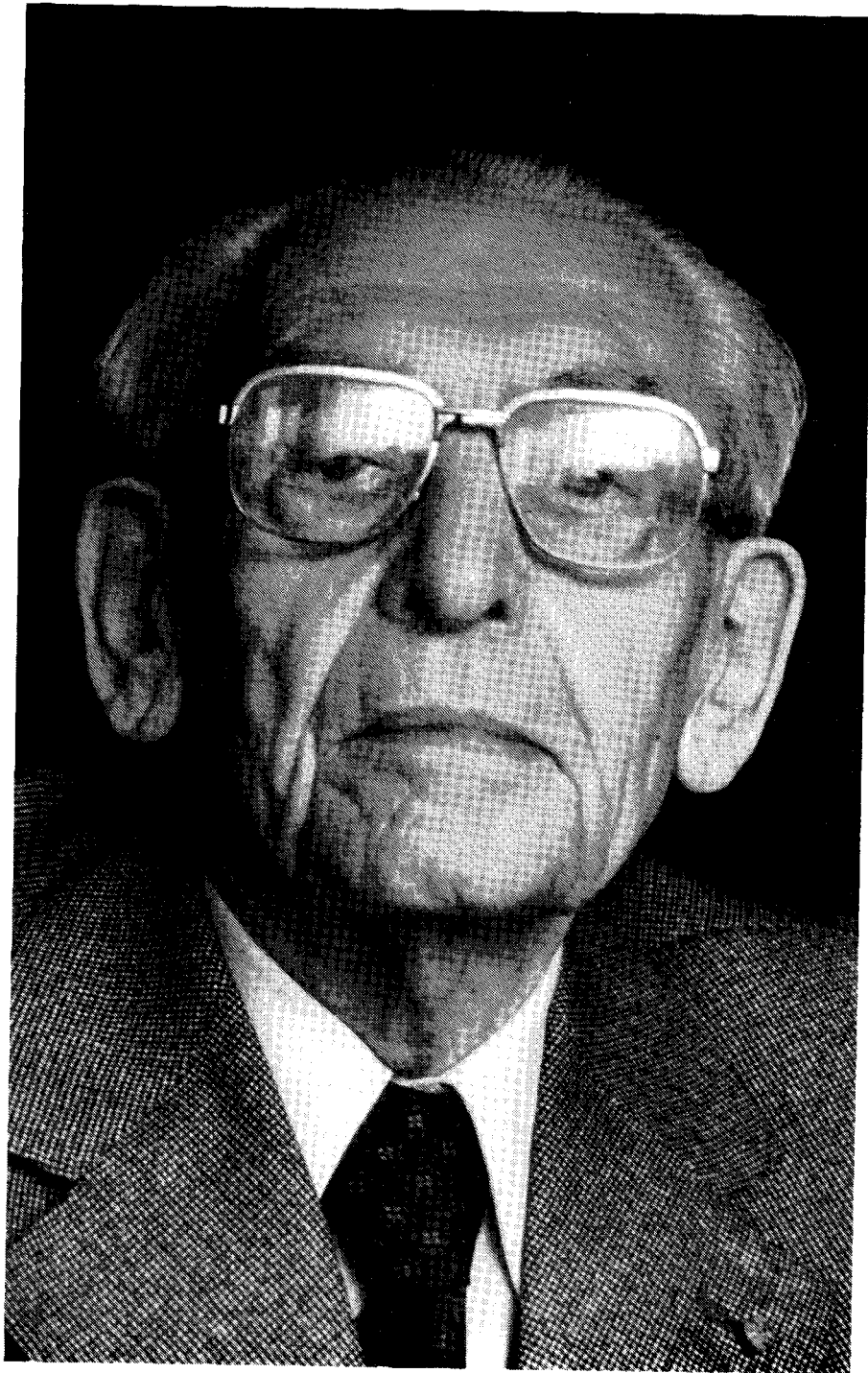
Hoofdstuk III: Gemeentelijke Archiefdienst Tilburg

- Archief van de Gemeentesecretarie 1810-1907 (voorlopige inventaris)
 - inv. nrs. 72 - 94 -- Resoluties en notulen van de vergaderingen van Burgemeester en Wethouders 1818-1848 (tot 15 maart 1824 College van Burge-meesteren).
 - inv. nrs. 11 - 18 -- Notulen van de vergaderingen van de Gemeenteraad, 1817-1848.
 - inv. nr. 861 -- Verslagen van de plaatselijke schoolcommissie, met bijlagen, 1848-1863.
 - inv. nrs. 42 - 45 -- Verslagen van de toestand van de gemeente Tilburg, 1835-1880.

Vertical line on the right side of the page.

BIBLIOGRAFIE C.J. WEIJTERS 1940-1980

door Ronald Peeters

Bibliografie C.J. Weijters 1940-1980

door Ronald Peeters

Al ruim 40 jaar is de heer Weijters (geboren Tilburg 1894) als plaatselijke geschiedschrijver werkzaam. Vanaf omstreeks 1960 verschijnen er met een grote regelmaat vele, met name kerkhistorische artikelen in het *Rooms Leven* en de *Parochiekrant Goirke*.

Grote aandacht schonk hij aan de 18de eeuwse geschiedenis van Tilburg. Belangrijke onderwerpen zijn onderwijs en (dorps-)bestuurlijke zaken.

Ik ken hem nu al ruim tien jaar en heb steeds met grote aandacht geluisterd naar wat hij over de geschiedenis van onze stad kon vertellen. Met grote nauwgezetheid deed hij zijn archiefonderzoek in de studiezaal van het Tilburgse gemeentearchief.

In 1973 kreeg ik het idee om een bibliografie over zijn uitgebreid oeuvre te gaan maken. Ik kwam toen op 115 publikaties. Thans heeft hij na 40 jaar schrijven 212 publikaties op zijn naam staan. Eerlijkheidshalve moet vermeld worden dat artikelen die in afleveringen verschenen zijn, als afzonderlijke nummers in deze bibliografie zijn opgenomen. Echte boekwerken publiceerde hij niet (behalve dit boek dan), maar dat is ook niet belangrijk. Een artikel van enkele bladzijden kan net zo waardevol zijn als een dik boek.

Ik beschouw het als een grote eer deze bibliografie van en voor de heer Weijters te publiceren. Het geeft de geïnteresseerde in onze stadsgeschiedenis een goede aanvulling op de bestaande literatuurlijsten, die overigens zeer schaars zijn.

Ik hoop van ganser harte dat de heer Weijters nog al zijn niet uitgegeven manuscripten zal publiceren. Dat zijn ze zeker waard.

Opmerking:

Inkomplete annotaties komen helaas in deze bibliografie voor omdat de knipsels in die gevallen slechts fragmentarisch aanwezig waren. Waar de nummering van de vervolgen niet consequent is volgehouden, is deze door mij tussen haakjes aangebracht.

Vrijwel alle opgenomen publikaties bevinden zich in de bibliotheek van het Tilburgse gemeentearchief.

1. Roomsch leven / Rooms leven, Kerknieuws, Weekblad voor het dekenaat Tilburg

1. *Geschiedenis van school en schoolmeester te Tilburg 1648-1795*, (1940).
2. Idem (II), (1940).
3. Idem (III), (1940).
4. Idem IV, *De katholieke Tilburgertjes en de Heidelbergse Catechismus*, 5 mei 1940, p. 138.
5. Idem (V), (1940).
6. *Tilburg, 300 jaar geleden*, I Inleiding, 8 september 1940, p. 272.
7. Idem. II *De heerlijkheid Tilborgh en Goirle*, 15 september 1940, p. 280.
8. Idem, III *Het kasteel van Tilburg*, 22 september 1940, p. 288.
9. Idem, IV *Middelen van bestaan in Tilburg*, 29 september 1940, p. 296.
10. Idem, V *De parochie Tilburg*, 6 oktober 1940, p. 304.
11. Idem, VI *Moeilijke tijden*, (1940).
12. Idem, VII *Tilburgse Pastoors rondom 1600 (1)*, (1940).
13. Idem, VIII *Tilburgse Pastoors rondom 1600 (2)*, 3 november 1940.
14. Idem, IX *Twee Heren*, (1940).
15. Idem, X *Verbannen herders*, (1940).
16. *Welke is de oudste parochie van Tilburg?* (N.B. abusievelijk onder de titel: *Is het Heike wel de oudste kerk van Tilburg?*), 25 maart 1960.
17. *Een volkstelling te Tilburg in 1785*, 5 augustus 1960.
18. *Een verkiezing te Tilburg in 1833*, 21 oktober 1960.
19. *De geloofstrouw der Tilburgers*, 27 juli 1962.
20. *Reeds rond 1800 streed de gemeente Tilburg tegen lasterlijke berichten*, 4 januari 1963.
21. *Tilburgse Jezuiten in de Verenigde Staten*, 13 januari 1963.
22. *In Tilburg wist men grootscheeps de wetten te ontduiken, toen de katholieke godsdienst verboden was*, 1 februari 1963.
23. *De Hasselt vocht voor 'n eigen school*, 6 december 1963.
24. *Het dorpsbestuur in de achttiende eeuw*, 10 juli 1964.
25. *Latijnse scholen in Tilburg (I)*. Een weinig bekende zaak, 17 juli 1964.
26. Idem, II *Mist rond de Latijnse school op de Reyshof*, 24 juli 1964.
27. Idem, III *De school van Hanewinkel*, 31 juli 1964.
28. Idem, IV *Joan Wilkens-Rémy en zijn school*, 14 augustus 1964.
29. Idem, V *De school op de Locht*, 21 augustus 1964.
30. *Een verdienstelijk man, Johan Heer, schoolonderwijzer te Tilburg, 1835-1859 I*, 25 december 1964.
31. Idem, II, 31 december 1964.
32. Idem, III, 8 januari 1965.
33. Idem, IV, 22 januari 1965.
34. Idem, V, 29 januari 1965.
35. Idem, VI, 5 februari 1965.
36. Idem, VII, 12 februari 1965.
37. Idem, VIII, 19 februari 1965.
38. Idem, IX, 5 maart 1965.

39. *De lijdensperiode van Katholiek Tilburg. Een stukje Tilburg over de grens I*, 12 maart 1965.
40. Idem, II, 19 maart 1965.
41. Idem, III, 26 maart 1965.
42. Idem, IV, (1965).
43. *Koning Willem II en de stichting van de congregatie der Tilburgse Fraters*, 23 april 1965.
44. *Een groot man, die Tilburg niet moet vergeten. Mr. J.A. Mutsaerts 1805-1880 I*, 4 juni 1965.
45. Idem, II, 11 juni 1965.
46. *Gemeentebestuur van Tilburg bedwong in 1779 de Roode Loop in tijd van drie maanden*, 27 augustus 1965.
47. Idem, slot, 3 september 1965.
48. *De "blijde incomste" van Primus van Gils te Tilburg in 1779 I*, 14 januari 1966.
49. Idem, II, 21 januari 1966.
50. Idem, III, 28 januari 1966.
51. Idem, IV, 4 februari 1966.
52. *De stichting van het eerste ziekenhuis en wat er aan voorafging I*, 11 februari 1966.
53. Idem, II, 18 februari 1966.
54. Idem, III, 25 februari 1966.
55. Idem, IV, 4 maart 1966 (met een ingezonden mededeling van P.J. van Berkel).
56. *Rijmende bakkers rond Primus van Gils een folkloristisch verzinsel*, 11 maart 1966.
57. *Toen Tilburg voor het eerst een gemeentebestuur koos (1795) I*, 20 mei 1966.
58. Idem, II 27 mei 1966.
59. Idem, III, 3 juni 1966.
60. Idem, IV, 10 juni 1966.
61. Idem, V, 17 juni 1966.
62. Idem, VI, 15 juli 1966.
63. *De bestrijding van de kinderarbeid in Tilburg. Weijters in het geweer tegen Oudejans- Van de Dam I*, 12 augustus 1966.
64. Idem, II, 19 augustus 1966.
65. *Het college van kerkmeesters te Tilburg tot ongeveer 1850 I*, 1 september 1967.
66. Idem, II, 10 november 1967.
67. Idem, III, 17 november 1967.
68. *Hoe Tilburg zijn eerste raadhuis kreeg I*, 22 maart 1968.
69. Idem, II, 29 maart 1968.
70. *Tilburg's tweede raadhuis III*, 19 april 1968.
71. *Het stadhuis op de Markt IV*, 26 april 1968.
72. Idem, V, 3 mei 1968.
73. *Het Paleis-Raadhuis VI*, 10 mei 1968.

74. *Tilburg tot stad verheven 18 april 1809*, I, 17 mei 1968.
75. Idem, II, 24 mei 1968.
76. Idem, III, 7 juni 1968.
77. Idem, IV, 21 juni 1968.
78. *Galg en schavot in het oude Tilburg* I, 28 februari 1969.
79. Idem, II, 14 maart 1969.
80. *Een stukje voorgeschiedenis van de bouw der Goirkese kerk (1822-1834)* I, 21 maart 1969.
81. Idem, II, 28 maart 1969.
82. Idem, III, 4 april 1969.
83. *Tilburg herbouwt zijn parochiekerk 1595-1615* I, 11/18 juni 1969.
84. Idem, II, 22 augustus 1969.
85. Idem, III, 29 augustus 1969.
86. Idem, IV (a), 5 september 1969.
87. Idem, IV (b), 26 september 1969.
88. Idem, V, 3 oktober 1969.

II Parochiekrant Goirke

89. *Tentoonstelling op 14 februari*, jrg. I, 1960, nr. 2.
90. *Toen Tilburg nog één parochie was*. Inleiding, jrg. I, 1960, nr. 3.
91. Idem, I, Virgilius, eerste priester in Tilburg, jrg. I, 1960, nr. 3.
92. Idem, II Tilburg en Tongerlo, jrg. I, 1960, nr. 4.
93. Idem, III De kerk van Tilburg, jrg. I, 1960, nr. 5.
94. Idem, IV Op strijd en moeilijkheden voorbereid, jrg. I, 1960, nr. 6.
95. Idem, V Woelige jaren (1), jrg. I, 1960, nr. 7.
96. Idem, VI Woelige jaren (2), jrg. I, 1960, nr. 8.
97. Idem, VII Verbannen herders, jrg. I, 1960, nr. 9.
98. Idem, VIII Teleurgestelde verwachtingen, jrg. I, 1960, nr. 12.
99. Idem, IX De eerste schuurkerk op 't Goirke (1) jrg. II, 1961, nr. 1.
100. Idem, X De eerste schuurkerk op 't Goirke (2), jrg. II, 1961, nr. 2.
101. Idem, XI De tweede schuurkerk op 't Goirke (1), jrg. II, 1961, nr. 3.
102. Idem, XII De tweede schuurkerk op het Goirke (2), jrg. II, 1961, nr. 4.
103. Idem, XIII De tweede schuurkerk op het Goirke (3), jrg. II, 1961, nr. 5.
104. Idem, XIV Zo zijn de Zusters op het Goirke begonnen (1), jrg. II, 1961, nr. 6.
105. Idem, XV Zo zijn de Zusters op het Goirke begonnen (2), jrg. II, 1961, nr. 7.
106. Idem, XVI Zo zijn de Zusters op het Goirke begonnen (3), jrg. II, 1961, nr. 8.
107. Idem, XVII 't Goirke krijgt een echte kerk (1), jrg. II, 1961, nr. 12.
108. Idem, XVIII 't Goirke krijgt een echte kerk (2), jrg. III, 1962, nr. 1.
109. Idem, XIX 't Goirke krijgt een echte kerk (3), jrg. III, 1962, nr. 4.
110. *Cornelius Smarius S.J. 1823-1870* (1), jrg. IV, 1963, nr. 1.

...

111. Idem, II, jrg. IV, 1963, nr. 2.
112. Idem III, jrg. IV, 1963, nr. 3.
113. *Onze preekstoel* (I), jrg. IV, 1963, nr. 5.
114. Idem, II, jrg. IV, 1963, nr. 6.
115. Idem, III, jrg. IV, 1963, nr. 7.
116. *Aan J.A.C. Kats*, jrg. IV, 1963, nr. 12 (gedicht).
117. *Het schilderij van Wiertz*, jrg. V, 1964, nr. 4.
118. *Een kleine wereld vol grote spanningen* I, jrg. VI, 1965, nr. 8.
119. Idem, II, jrg. VI, 1965, nr. 9.
120. Idem, III, jrg. VI, 1965, nr. 10.
121. Idem, IV, jrg. VI, 1965, nr. 11.
122. Idem, V, jrg. VI, 1965, nr. 12.
123. *Pastoor Matthias Stals, 1812-1826 in en met zijn parochie* (I), jrg. VIII, 1967, nr. 7.
124. Idem, II, jrg. VIII, 1967, nr. 8.
125. Idem, III, jrg. VIII, 1967, nr. 9.
126. Idem, IV, jrg. VIII, 1967, nr. 10.
127. Idem, V, jrg. VIII, 1967, nr. 12.
128. Idem, VI, jrg. IX, 1968, nr. 1.
129. Idem, VII, jrg. IX, 1968, nr. 2.
130. *Uit de geschiedenis van de parochiekerk* I, jrg. IX, 1968, nr. 7.
131. Idem, II, jrg. IX, 1968, nr. 8.
132. *Vier oude beelden*, jrg. IX, 1968, nr. 9.
133. *Nog meer voorwerpen uit de schuurkerk*, jrg. IX, 1968, nr. 10.
134. *De oude kerk door deskundigen bekeken*, jrg. X, 1969, nr. 2.

* N.B. Deze parochiekrant is tot en met 1969 nagekeken.

III. Het Nieuwe Centrum

135. *Uit de oude doos* I, 27 maart 1964, nr. 13.
136. Idem, II, 3 april 1964, nr. 14.
137. Idem, III, 10 april 1964, nr. 15.
138. Idem, IV, 17 april 1964, nr. 16.
139. Idem, V, 17 april 1964, nr. 16.
140. Idem, VI, 26 juni 1964, nr. 26.
141. Idem, VII, 17 juli 1964, nr. 29.
142. Idem, VIII, 24 juli 1964, nr. 30.
143. Idem, IX, 28 augustus 1964, nr. 35.
144. Idem, X, 4 september 1964, nr. 36.
145. Idem, XI, 11 september 1964, nr. 37.

IV. Berne

146. *Tilburg en de norbertijnen* (I), jrg. XVIII, 1965, nr. 1-2, p. 10-15.
147. Idem, II, jrg. XVIII, 1965, nr. 3-4, p. 43-49.
148. Idem, III, jrg. XVIII, 1965, nr. 5, p. 72-78.
149. Idem, IV, jrg. XVIII, 1965, nr. 6-7, p. 92-95.
150. Idem, V, jrg. XVIII, 1965, nr. 8, p. 124-129.
151. *De norbertijnse derde orde te Tilburg*, jrg. XIX, 1966, nr. 7-8, p. 116-123.

V. Brabants Heem

152. *De mislukte naasting van de oude parochiale kerk van Tilburg 1798-1802* I, jrg. XIX, 1967, p. 246-252.
153. Idem, II, jrg. XX, 1968, p. 44-46.
154. Idem, III, jrg. XX, 1968, p. 81-84.
155. *Was de "Brabantse" Pieter Vreede Doopsgezind?*, jrg. XXI, 1969, p. 25-26.
156. Idem, II, jrg. XXI, 1969, p. 98-99.
N.B. zie ook jrg. XXI, 1969, p. 66-67 (De Vries).
157. *Een schoolmeester-aanstelling te Tilburg uit 1592*, jrg. XXI, 1969, p. 96-98.
158. *Tilburgse zoenbrieven*, jrg. XXII, 1970, p. 88-93.

VI. Met Gansen Trouw, tijdschrift van de Heemkundekring "Onsenoort" te Nieuwkuijk

159. *Rond de laatste Tongerloërs in Drunen*, jrg. XVII, 1967, p. 158-160.
160. *Brabantse kerkschuren en kerkhuisen*, jrg. XIX, 1969, p. 39-42.
161. Idem, jrg. XIX, 1969, p. 54-57.
162. Idem, jrg. XIX, 1969, p. 66-69.
163. Idem, jrg. XIX, 1969, p. 123-124.
164. *De restitutie van de parochiale kerk van Drunen*, jrg. XIX, 1969, p. 159-170.

....

VIII. Historische Bijdragen, tijdschrift van de Heemkundekring
Tilborgh (165-172)/Actum Tilliburgis, tijdschrift van de
Heemkundekring Tilborch (173-181)

165. *De Tilburgse Haardgangen* (I), jrg. I, 1970, p. 19-23.
166. Idem (II), jrg. I, 1970, p. 55-60.
167. Idem (III), jrg. I, 1970, p. 95-97.
168. *Onderwijs in Tilburg*, jrg. I, 1970, p. 46.
N.B. Inleiding op artikel van Fr. D. Simons over dit onderwerp (p. 46-52, 83-89 en jrg. II, 1971, p. 15).
169. *De Reijshof onder Tilburg, een vergane grootheid*, jrg. I, 1970, nr. 5, 26 blz.
N.B. Ook als overdruk verschenen (uitgave Gemeente Tilburg).
170. *De waterkuilen op Tilburgs grondgebied*, jrg. II, 1971, p. 15-18.
171. *De groei van de Tilburgse bevolking tot plm. 1810*, jrg. III, 1972, p. 44-51.
172. *Een Tilburgse vorster in conflict met drossaard en schepenen*, jrg. III, 1972, p. 24-39.
173. *Het ambt van vorster in Tilburg vóór 1795*, jrg. IV, 1973, p. 17-28.
174. *Norbertuskwezels in Tilburg*, jrg. IV, 1973, p. 114-131.
175. *Tilburgs eerste raadhuis*, jrg. V, 1974, p. 50-78.
176. *Franse scholen in Tilburg*, jrg. V, 1974, p. 114-150.
177. *Veel drukte om twee Tilburgse schoolmeester (1794-1796)*, jrg. VI, 1975, p.82-92.
178. *De Zondagsschool te Tilburg in de 19e en 20ste eeuw*, jrg. VIII, 1977, p.41-57.
179. *Tilburgs eerste bejaardenhuis*, jrg. IX, 1978, p. 90-97.
180. *De Tilburgse weekmarkt voor de Franse tijd 1575-1795* (I), jrg. X, 1979, p.90-96.
181. Idem, II, jrg. X, 1979, p. 121-129.

IX. Flat-flitsen, nieuws-kontaktblad voor de bewoners in De
Duynsberg

182. *De eerste voorlopers van de Duynsberg* (I), april 1972.
183. Idem, II, mei 1972.
184. *Tilburgers vertrokken naar Rotterdam*, oktober 1972.
185. *Een maatregel voor veilig verkeer uit 1770*, december 1972.
186. *Een brandreglement van 1785* (I), april 1973.
187. Idem, II, juni 1973.
188. *Bartel Schroot bracht leven in de bakkerij*, augustus 1973, p. 8-10.
189. *Tilburg opgenomen in het interlocaal verkeer*, oktober 1973, p. 17-19.
190. *Tilburg krijgt zijn eerste spoorweg 1863*, augustus 1974, p. 12-13.

191. *Enkele wetenswaardigheden uit de geschiedenis van de Tilburgse weekmarkt*, I, oktober 1974, p. 22-25.
192. Idem, II, december 1974, p. 33-35.
193. Idem, III, februari 1975, p. 30-32.
194. Idem, IV, juni 1975, p. 10-12.
195. *Tilburg, waar de Duynsberg staat*, februari 1977, p. 16.
196. *De oudste geschiedenis van de Hasseltse kapel*, augustus 1978.
197. *De Hasseltse kapel in de eerste eeuw van haar bestaan*, oktober 1978.
198. *Een kapel, die eigenlijk geen kapel meer was*, december 1978.
199. *De kapel wordt weer een bedehuis*, februari 1979.
200. *De Hasseltse kapel geheel vernieuwd en gerestaureerd*, april 1979.
201. "Kloeck ende tot de studien alderbequaemste", juni 1979, p. 9-10.
202. *Geleerden uit de Meierij, Joannes Goropius Becanus*, augustus 1979, p. 2-4.
203. Idem, *Rijthovius en Verepaeus*, oktober 1979, p. 5-8.
204. *Enkele notities over de oudste drukkerijen in Brabant*, december 1979, p. 12-14.
205. *Bossche drukkers en drukkerijen*, februari 1980, p. 6-8.
206. *Tilliburgis*, april 1980, p. 4-7.

X. De Lindeboom, jaarboek van de Archiefdienst van de Gemeente Tilburg

207. *De totstandkoming van het bestuursreglement van 1732 voor Tilburg en Goirle*, jrg. I, 1977, p. 9-33.
208. *Tilburg in de Patriottentijd (1785-1794)*, jrg. I, 1977, p. 61-89.
209. *De parochie Tilburg en de abdij van Tongerlo*, jrg. II, 1978, p. 11-79.

XI. Diversen

210. *Pastoor W. van Beurden* (bijzijn zilveren priesterfeest 14 juni 1955. Pastoor van de H. Dionysius Parochie 't Goirke Tilburg), Tilburg, 1955, 48 blz.
211. Historie-onderzoeker Weijters schrijft: *Al rond 1840 draaide er in Tilburg een nieuwsbladpers*. In: Het Nieuwsblad van het Zuiden van 18 april 1964.
212. Idem in: *Nieuwe Tilburgse Courant* van 18 april 1964.
N.B. Beide artikelen naar aanleiding van Tilburgse pers bijna honderd jaar oud, resp. in N.v.h.Z. van 10 april 1964 en N.T.C. van 11 april 1964.

. ...

Herkomst illustraties: Gemeentelijke Archiefdienst Tilburg.

Fotografie: J.J. Brieffies (Gem. Archiefdienst).

Hans Coolen (p. 112).

omslag:

voorzijde: Sollicitatie van D. Cornelius Rouwenius als rector in de Latijnse taal, z.j. (ca. 1664).

Gem. Archiefdienst Tilburg, Oud-administratief archief, inv. nr. 106h.

achterzijde: Gecalligrafeerde schrijfproef van Gerard van der Hammen bij zijn sollicitatie als schoolmeester op 20 juli 1720.

Gem. Archiefdienst Tilburg, Oud-administratief archief, inv. nr. 106g.

© Boekhandel Gianotten B.V. Tilburg-Breda, 1981.

Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Heerlyckheit der Heeren van Heer
Dorpsrecht ende Schepenen
der Heerlyckheit Tilborgh.

C.J. Weijters

Groef met behoorlycke onderdanicheyt te erkennen
Cornelius Rouwenius SS. Minist. Cano. hoe dat het
deser Heerlyckheit een lange getracht hebben
versien te worden met eenen bequaemen Rector om de je
jeught in de Latynsche Tale te onderwyssen, iac co
nu enlangh **1532 - 1858** vande gequalificer
sule van vr Achtb. verlocht hebben, soo is't dat Sijp
(als noch sonder eenige bedieninge sittende, in weten
soorvol de Kercke Gods in soodanige bed
inge als met het predicament dienst can doen) sien
voegen vint synen dienst vr Achtb. te offereren, in
leker voegen soo vr Achtb. kunnen versalveren tot e
tament van drie hondert Carl-guldens
nderhout van Vrouwen en kinderen, mits
dan selver voor alles als mede voor de
hier daer is sal sorge draegen, in voege
ttb. hem Sijp by provisie een gelegen
toel en bracken om school te houden
wyssen, soo sal hy Sijp willich
sijn de Gemeinte te dienen

Scholen en Schoolmeesters in Tilburg

